

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

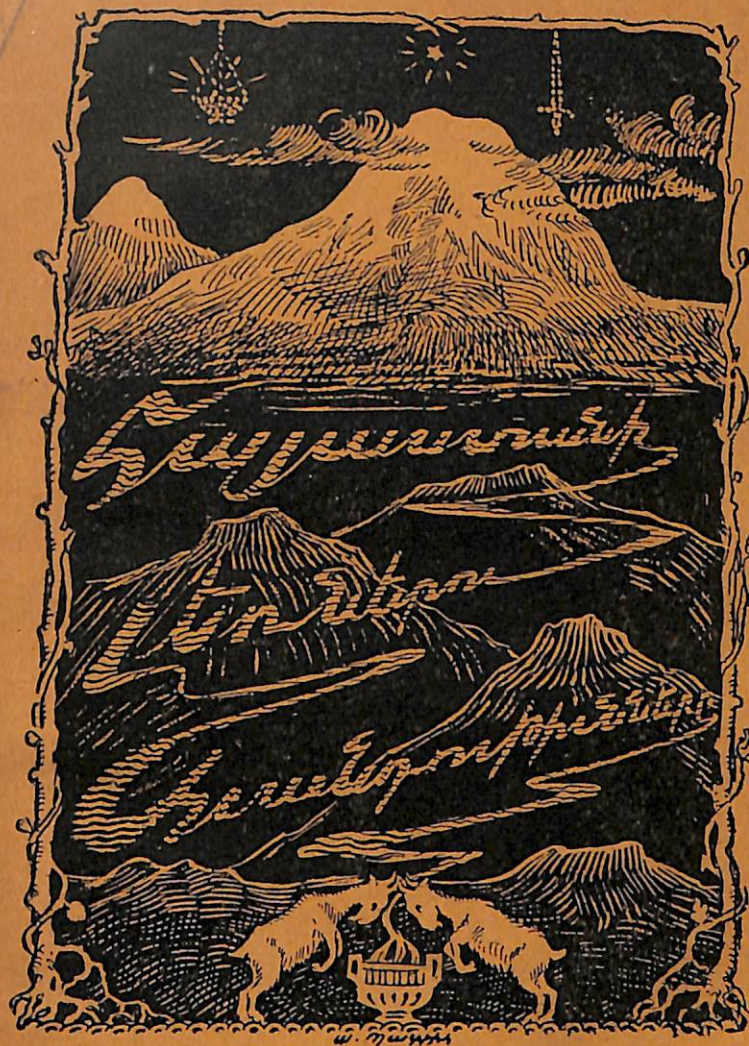
891.99

p - 12

10 NOV 2017

579

ՍՈՒՐԵԼ ԲԱՐՈՒՆԵԼՆ

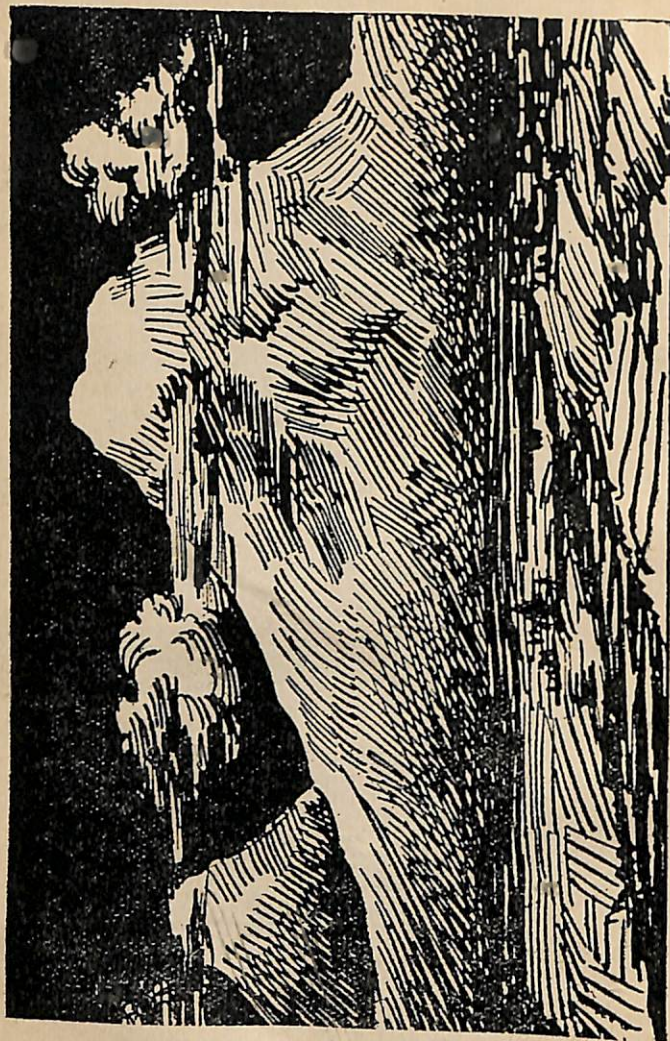
372

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
«ՍԱՀԱԿ - ՄԵՍՐՈՊ» ՏՊԱԴՐԱՏԱՆ
25 ՇՈՐԱԿ ԹԵՂԵՐ
ԳԱԶԻՐԷ
1931

891.99

F-12

679

«... Իմ կարօսած արեւ համար ո՛չ մի ուրիշ նկենար չկայ,
հաւելացու, փուշակի պէս լուսադրակ հակաս չկայ.
Աշխարհն անցիր, Արարտի նման ներմակ զգար չկայ.
Ինչպէս անհագ փռուքի կոմբայ՝ ես իմ ԲԱՍՄԻ տա՛րն եմ սիրում:»

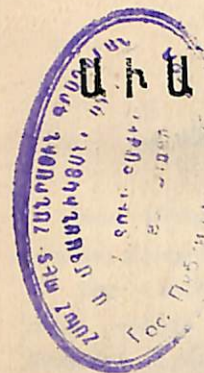
891.99

P-12

ՍՈՒՐԵՆ ԲԱՔԱԽԱՆԻ

01 JAN 2000

2580

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼԵՌՆԵՐՈՒՆ

ԱՒԵՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
«ՍԱՀԱԿ - ՄԵՍՐՈՊ» ՏՊԱԳՐԱՏԱՆ
ԳԱԶԻՐԷ
1931

12 6 FEB 2013

22652

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՐԹԻՒՆ
«ՍԱՀԱԿ - ՄԵՍՐՈՊ» ՏՊԱԳՐԱՏԵՆ

25 ՇԱՐԱ ԹԵՎԱԲԵՐ

ԳԱԶԻՐԷ

1931

ԱՄԷՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՎԵՐԱՄԱՀՈՒԱԾ Է

6058-70

ԽՕՍԲ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶԷՆ

Պատանիներու յատուկ գրականութեան մը պակասը բացայայտ իրողութիւն մըն է մեր մէջ:

Հայ չափահաս սերունդը քիչ թէ շատ կարգալու գիրքեր ունի, սակայն այս չէ պարագան հայ պատանիին համար: Մինչդեռ ան ամէնէն աւելի պէտք ունի անոր:

«Սահակ-Մեսրոպ» տպագրատան վարչութիւնը ուրեմն, վերհորատարակելով ներկայ աշխատասիրութիւնը, կը փափարի յուսալ, որ օգտակար ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայ հայ պատանիներուն, տալով անոնց ընթերցանութեան յարմար գիրք մը:

Փոքրերու նուիրուած այս հատորը, միեւնոյն ատեն, չափահասներու համար ալ պիտի ունենայ իր օգտակարութիւնը: Անոնք հոն պիտի գտնեն վերլիշումը իրենց հօրենական աւանդութեանց, որոնց ընթերցման առթած հաճոյքը, կը հաւատանք, ճշմարիտ վայելքի ժամեր պիտի տայ իրենց:

Հրատարակիչները, այս առթիւ մասնաւոր շնորհակալութիւններ կը յայտնեն ծանօթ արուեստագէտ Պր. Ա. Պատրիկի, որ սիրայօժար պատկերազարդեց զրբիս էջերը:

Լեռներ, սէ՛ղ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ,
 Կը սիրեմ բուռն ու անգուսպ սիրով:
 Հալարտ գազաթնիդ՝ հըսկաներ կարծես՝
 Ո՛ւժ կը ներշնչեն, թարմութիւն, կորով:
 Հոտ ամէն մի բան սրտիս կը ժպտի,
 Թախծն ու երկիւղ կը վանէ մէկդի.
 Հո՛տ զովիկ հով մը դէմն կը փութայ,
 Եւ կուրծքս ազատ շունչ կ'առնէ կուտայ.
 Իսկ անդընդախոր ծորի յառաւիժն՝
 Երբ իր պատերը պատռել տըքնելով,
 Կո՛ւռի կ'ոյրի ջուրը զետակին,
 Սիրտս ալ զեանս պէս, կը կայտէ վէտվէտ.
 Ես ալ փրփրիւ կ'ուզեմ իրեն հետ,
 Լեռներ, վե՛հ լեռներ ձեզ երգել կ'ուզեմ
 Ոգեւորութեան այս տենդերուս մէջ,
 Թող ձեր ծակատը միշտ բաց միշտ վըսե՛մ
 Դառնայ զործերուս իտէալն անշէջ:

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ

Հայ լեռներու աւանդութիւններու մասին շատ էիչ
 բան կայ գրուած:

Խորեմացիի նշխարներէն զատ, Դարեգին Եպիսկո-
 պոս Սրուանձեանցը հաւատած է բանի մը կտրմէ,
 որոնցմէ օգտուած ենք մենք:

Այս փոքրիկ աշխատանքին նպատածն է մեր ման-
 կութեան մեզ հանդիպած ծերունիներու եւ աշուղներու
 պատմած հեքիաթներն ու երգախառն աւանդութիւն-
 ները:

Իբրեւ մեր ժողովրդի մեծ սրտի ու վառ երեւակա-
 յութեան յոյզերն ու տենչանքները, մենք հաւաքեալ ենք
 զանոնք, նախ որպէսզի չի կորսուին այդ բանի մը
 քանկագին փերանքները մեր աւանդութիւններուն, եւ
 երկրորդ այն հաւաստով քի, կարող գրիչներու համար
 իւրաքանչիւր նշխարը կրնայ գրական եւ այլ գեղար-
 ուեստական շեղ գործ մը դառնալ:

Ս. Բ.

Է՛յ, ջա՛ն հայրենիք, ի՞նչքան սիրուն ես,
Սարերդ կորած երկնի ծովի մէջ,
Ջրերդ անո՛ւշ, հովերդ անո՛ւշ,
Մինակ բալէքդ արուն-ծովի մէջ:

Քու հողին մեռնիմ, անգին հայրենիք,
Ա՛խ, քիչ է, թէ որ մի կեանքով մեռնիմ,
Երնէ՛կ ունենամ հազար ու մի կեանք,
Հազարն է՛լ սրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Ու հազար կեանքով քու դարտին մեռնիմ
Բալէքիդ մատա՛ղ, մատա՛ղ քու սիրուն
Մինակ մի՛ կեանքը, թո՛ղ ինծի պահեմ,—
Է՛ն էլ քու փառքի զովքը երգելուն:

Որ արտուտի պէս վե՛ր ծախրիմ
Նոր օրուայ ծէգիդ, ազիզ հայրենիք,
Ու անո՛ւշ երգեմ, բա՛րձր ու զիւ զովեմ
Կանաչ արեւըդ, ազա՛տ հայրենիք...:

Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Ձ Օ Ն

Ի Մ Ա Ի Ե Ր Ա Կ Ե Ա Ն Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ի Ն

Ե Ի Ի Ի Բ

Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ո Ւ Ր Դ Ի Ն

Ո՛վ իմ խաչուած Սրբութիւնե՛ր, ձեր փեռեկատուած ու դեռ
արիւնոդ կողերէն հաւաքեր եմ սա քանի մը կոտորտուած ու
գեղնած ծաղիկները:

Անոնց ծալքերէն կուգայ դեռ խունկը ձեր անբիծ շունչին,
ու դեռ կը վազէ անոնց երակներէն արիւնը ձեր մեծ սրտին...:

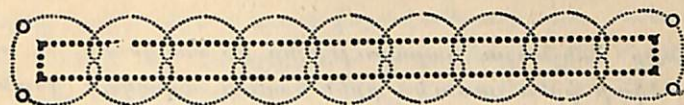
Իբրեւ ձեր կրտսերագոյն մէկ որդին՝ կարօտէն ու յուզումէն
դողդոջուն իմ ձեռքերովս ձեր մե՛ծ վշտին եւ Յարութեանը կ'եր-
կարեմ զանոնք...:

Ու կը պաղատիմ որ ընդունիք իմ այս տժգոյն փունջը, որ
դապնեպսակի տեղ կ'երկարեմ՝ Անկախութեան ի սէր՝ մղած ան-
նախընթաց եւ ահաւոր Պայքարին, ձեր անմահ եւ պաշտելի
զոհաբերութեան եւ ձեր անխորտակ կամքին:

Ես կ'ընդունի՛մ, առանց խաչելութեան չկայ Յարութիւն:

Ես կը հաւատամ խաչեալներու Յարութեան. բա՛յց, ամէնէն
աւելի ես կը հաւատամ ձե՛ր Անկախութեան:

ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Ընդհանրապէս աւանդութիւն կը կոչուին այն վաղնջական դրոյցները և անգիր պատմութեան քննարկները — հիւսուած աստուածներու և դիւցազններու հաճապեաներու և ցեղապետներու շուրջ, ազգերու ծագման և քաղաքներու հիմնարկութեան մասին ու վերջապէս զեաներու և լեռներու վրայ — , ու որոնք անգիր ժամանակներէն հասած են գրաւոր պատմութեան բերան և ականջէ ականջ պատմուելով :

Դժուար է որոշապէս ճշդել աւանդութիւններու տեղն ու ժամանակը : Բայց, անոր ատեղծագործութիւնը կը վերաբերի մեծ մասամբ ժողովուրդին և անոր աշուղներուն :

Երբ ցեղ մը կամ ազգ մը կազմուելու վիճակին մէջ է, երբ ան հաւատալիք մը կազմուելու ու անկէ ներշնչուելու անհրաժեշտ պէտքին առջեւն է, վերջապէս երբ անոր մէջ իր սեփականութիւնը և ինքն

զինքը ճանչնալու կարողութիւնը կը ստեղծուի, ու ան կը ձգտի իրեն յատուկ, իրեն համար սեփական կեանք մը ստեղծելու, այն աստի իր երեւակայութեան ուժին և իր մտածելու կարողութեանը համեմատ և ըստ իր խառնուածքին կը յօրինէ առասպելախառն պատմութեանքներ՝ իր ծագման և իւր նախահայրերուն շուրջ:

Օրինակի համար Յոյները կը պատմեն թէ իրենց նախնին զիւցաղները սպաննած են հսկաներ ու ճիւղաներ և կռուած են աստուածներու դէմ:

Հռովմայեցիներն ալ կ'ըսեն թէ՝ Հռովմի հիմնադրուին՝ Հռոմուլոսը անած է մատակ դայլի մը ստինքները ծծելով և ի վերջոյ, հրեղէն կռուքի մը վրան երկինք բարձրացած է:

Գերթէ ամէն ժողովուրդ իր մանկութեանը վրայ կը պատմէ այս կարգի տաճարութիւններ, որոնք հրաշապատում ասացուածքներով խառնուած են, ու ոչինչ ունին ճշմարիտ, այլ հազիւ թէ ճշմարտանման են: Ասոնք առասպելախառն տաճարութիւններ են:

Աւանդութիւններու հեղինակութիւնը մեծ մասամբ վերապահուած է ժողովուրդին, սակայն, աշուղներն են որ զանոնք կը տարածեն ժողովուրդին մէջ:

Ամէն ազգ ունեցած է իր աշուղներն ու երգիչները, որոնք թափառելով երկրէ երկիր, դաւառէ դաւառ, պալատէ պալատ ու դռնէ դռն, նուագած ու երգած են իրենց ցեղի, իրենց ազգի քաջերուն հերոսութիւններն, անոնց գովքն ու փառքը:

Այսպէս, օրինակի համար, Յոյները ունեցած են իրենց աշուղներն — որ կը կոչուէին (aède) այլապէս, որոնք զաւառէ գաւառ ման դալով, կ'երգէին Ողիմպոսի աստուածներն ու Տրոյի պայքի զիւցաղները: Հայ-

ճարեղ այնք մըն է եղած կոյր Հոմերոսը որու անուանով հասած են Հոմերական զիւցաղներգութիւնները:

Փրանսան ալ ունեցած իր (troubadours) թրուպաուրները, որոնք կը պատէին նահանգէ նահանգ պալատէ պալատ և նշանաւոր հանգիստարանները, ուր իրենց շուրջ կը խոնուէր մեծ բաղմութիւն, ու կ'երգէին իրենց ազգային երգերը՝ նուիրուած Roland-ի և ուրիշ հերոսներու: Կ'երգէին նոյնպէս Շարլմանի կեանքն ու քաջագործութիւնները:

Գերման ցեղն ալ ունեցեր է իր Sainger երգիչները, որոնք Գերմանական Lied-երը հնչեցուցած են իրենց քնարերուն վրայ:

Հնդկի երգիչներն ալ յօրինած են իրենց Համայան և Մահապարաթա զիւցաղներգութիւնները:

Վերջապէս Հայեր ալ ունեցեր ենք մեր գուսանները և գողթոն երգիչները, որոնք հաճոյքով կը հիւրընկալուէին և՛ պալատին մէջ և՛ խրճիթին, ու հոն ստուար բաղմութեան մ'առջեւ կը հնչեցնէին իրենց սաղն ու առելը և իրենց զիւցաղներու հերոսութեան գովքը կը հիւսէին, և թագաւորներուն փառքը կը պանծացնէին:

Այժմ, զիւրին է ըմբռնել, որ տաճարական պատմութեանքները իրենց հարադատ ձևին մէջ չեն կրցած համարիլ գրական աշխարհին: Ժամանակի ընթացքին, անոնք իրենց անդն ու ցեղը փոխելով, բնակչութիւններու խառնուածքին ու բարքերուն համեմատ ձևեր հագեր են ու փոխեր են իրենց նախնական յատուկ վիճակը:

Եւ քանի որ կանխագոյն ժամանակներուն չէր լին գիր ու գրականութիւն ու ժողովուրդը զանոնք կը

ստրվէր միայն լսելով ու գոց ընկելով, չստ ընտանի է
ենթադրել թէ՛ անոնք կորսուելու զատապարտուած
էին ուշ կամ կանուխ: Իբրեւ ալ շատ աւանդութիւն-
ներ կորսուած են, և շատերէն ալ հազիւ մէկ երկու
առիւթ լսան հասած են մեղի:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի աւանդութիւններու
ճշմարտութեան, ի հարկէ չենք կրնար զանոնք ըն-
դունիլ իբրեւ պատմական ամբողջական ճշմարտու-
թիւններ, բայց չենք կրնար նաեւ ժխտել ու ըսել թէ
անոնք ճշմարտութենէ բոլորովին զուրկ են:

Իւրաքանչիւր աւանդութիւն ունի իր մէջ ճշ-
մարտութեան հուստ մը, նախնական կորիզ մը, որ
սակայն, քանի տաճ է այնքան աւելի տարբեր ձեւ
մը և կամ իմաստ ստացած է իւր շուրջը գիղուած և
ձիւտուած խօսուածքներէն ու զրոյցներէն, և առաւ-
ելական կամ վերադասական բնոյթ մը առած է:

Երբ նկատի առնենք զանազան աղբերու աւան-
դութիւնները գրեթէ միշտ անոնց մէջ կը տեսնենք
շատ մօտ նմանութիւններ: Զօր օրինակ, մեր Արտա-
ւադի մասին եղած զրոյցը, նման է պարսկական Դահաք
թագաւորի մասին եղած պատմութեան: Դահաք հրէշ
բռնաւոր մըն էր, անոր ուսերուն վրայ երկու վիշապ-
ներ բռնած էին, որոնք կը սնանէին մարդկային
ուղեղներով: Ֆրէյտուն գիւցաղնը բռնեց զայն և չղ-
թայեց Տիմալէնտ լեռան վիհերուն մէջ: Պարսիկ
գարբիններն ալ իրենց մուրճը կը զարնէին սալին,
որպէսզի Դահաքին կոպանքը ամրապնդուի: Դա-
հաք երբ կը ցնցուի, երկիրը կը շարժի: Նա հոն բռն-
աւարկուած պիտի մնայ մինչեւ աշխարհի վերջը:
Այն տառն պիտի ազատուի և կէսօրուայ մէջ չարիք

պիտի գործէ, մինչեւ որ Սամը անոր յաղթէ:

Այս ու ատոր պէս շատեր կան, որ խորհիլ կու-
տան թէ յաճախ ժողովուրդներն իրենց աւանդութիւն-
ները նմանողաբար կազմեր են: Այս պատճառաւ ալ
շատ անգամ ինչ ինչ աղբերու աւանդութիւններն
իրենց արժէքը կը կորսնցնեն մեր աչքին, մտածելով
որ անոնք փոխ առնուած են ուրիշ աւելի հին աղբե-
րէ: Այս կերպ ըմբռնումը ճիշդ չէ, սակայն որովհե-
տեւ կարելի չէ աշխարհիս մէջ աղբ մը կղզիացնել,
որ կարելի չէ ցոյց առլ աղբ մը, որ աղբուած չըլլայ
ուրիշ աւելի հին կամ զօրաւոր աղբերէ: Կարելի չէ
ցոյց առլ ժողովուրդ մը, որ զուրկ ամէն յարաբերու-
թեան: Ինչպիսի մէջ առանձին բռնած ու մեծցած
ըլլայ և հասած ըլլայ նախանձելի քաղաքականու-
թեան մը:

Եւրօպական արդի աշխարհը կազմուած է հին
Աթենքի ու Հռոմի աղբեցութեան ներքեւ: Հռոմը
իր կօրզն ու սարքը կազմած տառն իր տեղեւ ունէր
Հին Յունաստանը և մասնաւորապէս Աթենքն ու
Սպարտան: Հին Յունաստանն ալ իր կարգին, յա-
րաբերութեան մէջ էր Եգիպտոսի ու Փիւնիկէի հետ:

Իւրաքանչիւր աղբ որ նոր կազմուած է ու կը
կազմուի, իրեն կաղապար կ'ունենայ իր դրացի աղբե-
րը: Նոյն բանն է նաեւ աւանդութիւններու կազմու-
թեան պահուն: Աղբերը նմանողաբար կ'օգտուին իրա-
բու աւանդութիւններէն: Աղբ մը կ'առնէ իրեն դրացի
աղբի մը աւանդութիւնները և կը յարմարցնէ զու-
նոնք իր աղբային գէմքերուն:

Կամ ժողովուրդ մը կը գաղթէ ուրիշ երկիր մը
ու հոն կը հաստատուի, այնտեղի բնիկներու աւան-

դավան զրոյցներու մէջէն կը հանէ անոնց հերոսները և անոնց տեղ իր ցեղին քաջերն ու նահապետները կը դնէ :

Եւ կամ թէ երբ ժողովուրդի մը մէկ մասը բռնութեան ներքեւ, գաղթական կեանքի կամ դաւանական խնդիրներու հետեւանքով կ'անջատուի իրմէ ու կը փոխէ իր լեզուն ու բարքը, անոր համեմատ իր աւանդական վէպերն ալ տարբեր գոյն մը և տարբեր ձեւ մը կ'առնեն :

Այսպէս ազգերու աւանդութիւնները իրարու հետ մօտաւոր առնչութիւն մ'ունին : Շատ բնական հետեւանքներէն մէկը կրնանք նկատել այս անոր, որ աշուղները, որոնք թարգմանը կ'ըլլան իրենց պատկանած ազգի զգացումներուն ու ոգիին՝ ամենուրեք ու ամէն ժամանակ, իրենց թափառական կեանքի բերումով, հեռու տեղեր կը տանին իրենց հետ իրենց ցեղին աւանդութիւնները և փոխադարձաբար ուրիշներէն ալ իրենց հետ կը բերեն անոնց աւանդութիւնները : Ու այսպէսով աւանդութիւնները ժամանակի ընթացքին իրարու կը խառնուին ու նմանութիւն մը կ'ստեղծուի մէկզմէկու միջեւ :

Աւանդութիւններու նմանութիւնը բոլորովին երկրորդական բան է : Ինչ որ կարեւոր է և ինչ որ ազգի մը արժէքը կրնայ սեպուել, այդ այն է թէ՛ նա ինչ չափով կրցած է իւրացնել զայն, ինչ չափով իր սեփական դրոշմը դրած է անոր վրայ և իր հոգին փոխանցած անոր :

Այս կերպով ստեղծուած աւանդութիւնները, ի հարկէ, կը ստանան մեծ արժէք :

Մեզ կը փայտ ցոյց տալ այժմ թէ, աւանդութիւն-

ները, ինչ դէր խաղցեր ևն ազգերու կեանքին մէջ և ինչ կարեւորութիւն ունին :

Աւանդութիւնները և աւանդական սովորութիւնները մարդուն բնութեան հետ, մարդուն հոգիին հետ շատ խորունկ կապերով կապուած են, տեսակ մը ժառանգական բնոյթ առած են, մարդս որքան ալ ճգնի չի կրնար բոլորովին ազատիլ իր ցեղային աւանդութիւններէն, այնքան որ անոնք հզօր արմատներ ձգած են մարդուն սրտին խորը, և դարձած են սիրելի ու նուիրական : Ոչինչ կայ աւելի նուիրական քան աւանդութիւնը :

Իրենց բոլոր սկստ ու թերի կողմերը ունենալով հանդերձ, աւանդութիւնները այն միտք հզօր ազդակներն են, որ կրնան ցեղային ու ազգային ոգին վառ պահել գալիք սերունդին մէջ :

Աւանդութիւնները երեք տեսակէտով արժէք կը ներկայացնեն :

- 1.— Իբրեւ աղբիւր նախապատմական շրջանի բարքերուն ու քաղաքակրթութեան ուսումնասիրութեանը :
- 2.— Իբրեւ ազգերու բարքերուն և անոնց իտէալներուն վրայ ազդող զօրաւոր ազդակ մը :
- 3.— Իբրեւ գրականութեան և երաժշտութեան զարգացումին ստատորոգ ոյժ, անոնց հայթայթելով առատ նիւթ :

Անցեալի մշուշներու մէջ թաղուած՝ ազգերու կեանքի և նախապատմական շրջանի մէջ ապրող ցեղերու վարք ու բարքի վրայ աւանդութիւնները լոյս կը սփռեն, հոգ չէ թէ առատաբեր լիստան :

Աւանդութիւններն անգիր գրականութիւններ են, որոնց մէջ ի յայտ կուգան հեռաւոր դարերուն ապ-

րող ժողովուրդներու սովորութիւնները և բաղձանքները և անոնց նկարագիրը :

Այսպէս, օրինակի համար, Հոմերոսի Իլիականի ու Օդիսականի երգերը՝ հիւսուած իրենց դիւցազներու ու տառուածներու շուրջ. վաղնջական զրոյցներ ու աւանդութիւններն են, որոնք որոշ չափով բացատրութիւն կուտան այն դարերուն սպորդ յոյն ժողովուրդի կրթի, հաւատալիքներու և բարքերու մասին : Աքիլլէսը քաջութեան ու վեհանձնութեան տիպար մըն է զոր ունին անոնք իրենց երեւակայութեանը սուջեւ, Պրիամը ազնիւ հայր մըն է, Նեստոր իմաստութիւնն է : Յեղի մը նկարագիրն է, որ կը ցորանայ իր աւանդութիւններուն մէջ :

Աւանդութեան ազդեցութիւնն ու դերը աւելի զօրաւոր եղած է գրականութեան մէջ : Աւանդութիւնը գրականութեան սկզբնաւորութիւնն իսկ է. անգիր գրականութիւնն է ան : Աւանդական զրոյցներն են որ տուն տուած են Հոմերոսի երգերուն և Վիրգիլիոսի Ենէսիանին, որոնք գրականութեան մշտաւառ ջանքերն են :

Գերման խորախորհուրդ միտքն ալ ինքզինքը իր սոհմային աւանդութիւններուն մէջ գտած է :

Դիւցազներգութիւնը, Դիցաբանութիւնը և Սիրերգութիւնները ծնունդ տուած են պարզ աւանդական պատմութիւններէն :

Անոնք խորունկ կտակեր կը պահեն նաեւ երաժշտութեան հետ : Հին ժամանակներ անոնք երգի ձեւին տակ եւս աւանդուած են, որոնց կ'ընկերանային երաժշտական գործիքներ :

Երգիչներն ու աշուղները զանոնք երգելով կը

պատմէին իրենց շուրջը խռնուած բազմութեան : Այժմ ալ շատ մը ազգերու երաժշտագէտները իրենց նիւթերը կը վերցնեն իրենց տոհմային դիւցազնավէպերէն և սիրերգներէն, որոնք աւանդութենէն եկած են : Վականէրը իր գործերուն մեծ մասը իր ազգի աւանդութիւններէն վերցուցած է :

Դիւրին է, ուրեմն, եղբակացեալ թէ, աւանդական մասունքները ինչ նուիրական և ինչ մեծ դեր խաղցած են ու դեռ կրնան կատարել ազգերու կեանքին մէջ : Նոյն իսկ Անգլիական քաղաքականութիւնն ու դիւանագիտութիւնը իրենց աւանդութեան հնազանդ պահպանքն են :

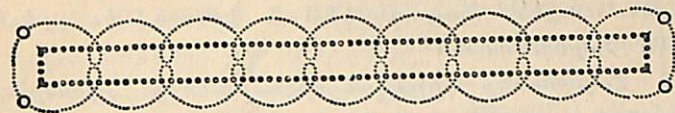
Աւանդութիւնը ազգի մը ամենահզօր ու գեղեցիկ երգն է և անոր ամենախորունկ ու քաղցրալուր նուագը, որ պիտի տպրի ու պիտի հնչէ մինչեւ իր ցեղին վերջին մարդը :

Ան ներշնչուին է ժողովուրդի խոշոր սրտին և իր լարերը հիւսած է այդ սրտի երակներէն : Այդ իսկ է պատճառը, որ ան քաղցր կը հնչէ ու քաղցր կը խօսի ամէն սրտի :

Ժողովուրդ մը, որ աւանդութիւն չունի, կը նմանի սրտի մը, որ երգ չունի :

Եւ ով որ երգ չունի, ան պիտի մեռնի . . . :

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՐԲԸ
ՈՒ ԱՆՈՐ ԼԵՌՆԵՐԸ

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՐԳՐ ՈՒ ԱՆՈՐ

ԼԵՌՆԵՐԸ

Երբ Յունական, Պարսկական, Արաբական և Թաթարական քաղաքական ձգտումներն ու արխանարու արշաւանքները դեռ չէին անդամահատած Հայկական Բարձրաւանդակը, երբ, տակաւին ան բաժնուած չէր Յունաց, Պարսից, Թուրքիոյ և Ռուսիոյ միջև, Հայոց Աշխարհ կը կոչուէր այն լեւնոտ երկիրը, որ կը տարածուէր հիւսիսէն՝ մինչեւ Կուր դեռ ու Տաղստան, հարաւէն՝ Կորդուաց լեռներ, արեւելքէն՝ կը հասնէր մինչեւ Ատրպատական ու Կասպից ծով, իսկ արեւմուտքէն՝ մինչեւ մեծ Եփրատը ու Անդրատուրոսի մէկ լեռնաշղթան :

Ահա՛ Հայաստան աշխարհը :

Քաղաքական դիրքը նկատի առնելով, անոր հիւսիսը կը դանուէին Կողքիս, Վրաստան ու Աղուանիստան :

Զայն կը շրջապատէին հարաւէն՝ Ատրեստան,

արեւմուտքէն՝ Կապադովկիա և Պոնտոս, եւ արեւելքէն՝ Պարսկաստան :

Հայաստանը գերազանցօրէն լեռներու աշխարհն է. կարելի է ըսել, առ լեռներու կղզի մըն է :

Հայաստանի լեռները, հսկայ և փոփրաբաշ կոհակներու պէս, թիկունք առ թիկունք, երբեմն իրարու կանակը ելած և զայրագին երեւոյթով կը վազեն մինչեւ Կովկաս, կը կենան Պոնտական ծովու ափերը, կը խռժեն յանկարծակի Կապադովկիա, Ասորեստան ու Ասորստական: Տեղ տեղ ալ կատաղի թաթառներու պէս վեր կը սլանան օդին մէջ. կը նետուին երկինքին դէմ՝ հպարտ ու ըմբոստ :

Կարծես թէ փոթորկի բռնուած ծով մըն է, որ յանկարծ տեղն ու տեղը քարացած է :

Այդ լեռներու և խոր ձորերու ընդմէջէն Երասխն ու Յփրատը իրենց բողմաթիւ ճիւղերով կը սահին. երբեմն հեղանազ կը դալարին մանուածապատ, մերթ մօլեղնած ու սղոտոր կը քերեն լեռներու փէշերը ու յաճախ մրմուռին կը կրծեն ապառաժները :

Հայաստանի լեռները կարելի է բաժնել չորս գլխաւոր շղթաներու. —

1. — Շղթայ մը կը մեկնի Արարատէն ու կ'երկարածգուի դէպի հարաւ արեւելք, և մինչեւ հիւսիս արեւմուտք. կողմնական շղթաներէն մէկն է որ կը կոչուի ՍՕՂԱՆԼՈՒ ՏԱՂ :

2. — Շղթայ մը կը շրջապատէ Արարատեան կամ հայկական բարձրաւանդակը Կարնոյ և Պայաղխի միջեւ. առոր հիւսիսային զառիվայրէն կ'անջատուին ԿՅԱՎՈՒՐ ՏԱՂ և ԿՈՒՐ ՏԱՂ լեռները, և միջին զառիվայրն ալ կը կոչուի ԱԼԱՏԱՂ :

3. — ԱԼԱՏԱՂԻ և ԱՐԱՐԱՏԻ մերձեցման տեղէն կ'երկարի երրորդ շղթայ մը դէպի հարաւ-արեւելք, անցնելով Վանայ և Ուրմիոյ ծովերուն մէջտեղէն: Այս շղթային մէկ մասն է որ առած է ԶԱԿՐՕՇ անունը :

4. — Չորրորդ շղթան կը կազմեն ԲԻՆԿԷՕԼ (Բիւրակնեան) լեռները, որ արեւելքէն կը մօտենան ԱԼԱՏԱՂԻՆ ու հարաւէն ՆԷՄՐՈՒԹ կամ ՆԵՔՐՈՎԹԻՆ :

Արարատեան դաշտին մէջ կը բարձրանայ ՄԱՍԻՍԸ առանձին. նոյն դաշտի հիւսիսային կողմը կը բարձրանան Ալագեօզ լեռները (ԱՐԱԳԱՄ), որ կը բաժնեն հայկական բարձրաւանդակը Գուգարաց (Կուրեւայ) աշխարհէն և որոնց ստորոտը կը տարածուի Սեւանայ լիճը (Գեղամայ ծով կամ Կեօֆչայ) :

Ահա՛ Հայկական բարձրաւանդակը, որ իր գիրքին պատճառաւ կ'իշխէ Ասիական այս մասի բոլոր անցքերուն, և որուն պատճառաւ տարիներէ ի վեր կռուախնձոր մը դարձեր է աղգերու միջեւ ու պատերազմի թատերալայր մը :

Այս բարձրաւանդակի բանալին է Կարին, ուր՝ իրարու կը զուգադիպին Կովկասէն, Պարսկաստանէն, Սիւրիայէն և Փոքր Ասիայէն եկող ճամբաները :

Իր նեղ անցքով ու սեպածեւ քարաժայռերով նշանաւոր է նաեւ Կորճեայքէն դէպի Հայաստան մտնող կիրճը :

Հայաստանի նշանաւոր լեռները, որոնց վրայ սնած ու մեծցած է հայ ոգին, որոնք իրենց դրոշմն ունին հայ ոգիին վրայ, ու անոր յաւիտենական յուշարձանները կը կազմեն, հետեւեալներն են. —

1. — ՄԱՍԻՍ (Արարատ) . Վանայ ծովուն հիւսիս արեւելքը՝ Արարատ դաշտին մէջտեղը . իր արեւելքէն կ'անցնի Արաքս գետը, իսկ հարաւէն Արաքսի մէկ ճիւղը, Դեղի գետն անունով : Ունի 16,916 ոտք բարձրութիւն :

2. — ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՍ (Սիս) . Մեծ Մասիսի հարաւ արեւելքը՝ 12,840 ոտք բարձրութեամբ :

3. — ԱՐԱԳԱԾ . Մասիսի հիւսիսային կողմը, և Արաքսի միւս ափը : Իր հիւսիսէն կը բղխի Քասաղ գետը : Ունի 13,454 ոտք բարձրութիւն :

4. — ՆՊԱՏ . Բագուանի մէջ, անոր հարաւային կողմը կը փուռի Զիրաւ դաշտը . իսկ հիւսիսէն կը տեսնէ Գայլաւոյ լիճը :

5. — ԾԱՂԱԿԵՕՅ ԼԵՌՆԵՐ (10,584 ոտք) . Վանայ ծովուն հիւսիսը : Զիրաւ դաշտէն կը բաժնուի Նպատէն : Արածանին սկիզբ կ'առնէ իր հիւսիսային ստորոտանքէն :

6. — ՍԻՓԱՆ (13,700 ոտք) . Վանայ ծովու հիւսիսային ափին վրայ :

7. — ՆԵՔՐՈՎԹ (7,656 ոտք) . Վանայ ծովու արեւմտեան ափին վրայ . իր գագաթը կը գտնուի Նեքրովթի լիճը :

8. — ԳՐԴՈՒՌ . Նեքրովթի շարունակութիւնը՝ դէպի հարաւ, որ կը հասնի մինչեւ Դատավան նաւահանգիստը :

9. — ԲԼԵՋԱՆ (9,000 ոտք) . Նեքրովթին հիւսիսային

կողմը, որու հարաւային ստորոտը կը տարածուի Նազիկ (Փրխուս) լիճը : Սիւրանի և Նեքրովթի հետ կը կազմէ եռանկիւն մը :

10. — ԲԻՆԿԵՕԼ, ԲԻԼԻԱԿԵ (10,770 ոտք) . կը բարձրանայ Խնուսին մօտ՝ Բարձր Հայքին կուրծքին վրայ :

11. — ՂԱՄՈՒՐ ԿԱՄ ՂԱՄԿ (9,846 ոտք) Բինկէօլի աջ թեւը, որ բազուկի մը պէս կ'երկարի դէպի արեւելք ու կը գրկէ Խնուսի հովիտը՝ անոր հարաւային սահմանը կազմելով :

12. — ՍՈՒԿԱԻՆՏ (11,202 ոտք) . Ալաշկերտի և Ներքին Բասենի մէջտեղը : Ալաշկերտը կը մնայ իր հարաւը :

13. — ՏՈՒՄԼՈՒ ՏԱՂ (9,235 ոտք) . Կարնոյ հիւսարեւելքը, որու արեւմտեան ստորոտէն կը բղխի արեւմտեան Եփրատը :

14. — ՍԵՊՈՒՀ . Երիզայի մէջ . Եփրատը կ'անցնի իր և Անի ամրոցի մէջտեղէն, իր հիւսիսը թողելով Լուսաւորչին լեռը :

15. — ՏԱՐՕՆՈՅ և ՍԱՍՆՈՅ ԼԵՌՆԵՐ ԻՆՆԱԿՆԵԱՆ (Քարքէի լեռներ) . Տաղօնք, Սեղանասար, Սեւ կամ Սիմ սարը որ կ'ըսուի ՏՕՐՈՍ, և որու մասերն են ԱՆՏՈՒՖ, ԿԵՓԻՆ, ՄԱՐԱԹՈՒՖ և ԾՈՎԱՍԱՐ :

Ահա՛, ասոնք են գլխաւորապէս այն լեռները, որոնց կապած է ինքզինքը հայ հոգին, զանազան աւանդութիւններ հիւսելով անոնց շուրջ և անոնց վրայ կատարուած պատմական ինչ ինչ նուիրական գրուածքներով :

Սակայն Հայաստանի մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը
չկայ հողակոյտ մը, բլուր մը, ժայռ մը, աղբիւր կամ
գետ մը և քար կամ ծառ մը, որուն հետ հայ հոգին
կապուած չըլլայ դրուագով մը կամ աւանդութիւնով
մը:

Հայաստանը Հայ ժողովուրդի բոլոր նուիրականու-
թիւններուն և սրբութիւններուն յիշատակարանն է:

Հայը սէր ու պաշտամունք ունի Արաքսին ու
Նիքրատին հանդէպ այնպէս, ինչպէս Հնդիկը՝ Գանգէ-
սին, Նիլպտացին՝ Նեղոսին, Հռոմը՝ Տիրերին, ու
Գերմանը՝ Հռենոսին...

Հայ ժողովուրդի սիրտն ու հոգին, սակայն, չա՛տ
հին ժամանակներէ ի վեր, աւելի յափշտակուած են եր-
կինքին մօտեցող իրենց բարձրարեւոյթ լեռներով: Լեռներու
վրայ, անոնց օգոյն ու ջուրովը սնած, անոնց շուն-
չովը մկրտուած, հայ ժողովուրդը տեսակ մը հաւատք
ունի դէպի իր լեռները: Անոնց վսեմութեամբը տար-
ուած, և անոնց յաւիտենականութեանը վստահ՝ անոնց
կը փարի հայ հոգին, անոնց կը յանձնէ իր սիրտը և
զանոնք կը կանգնեցնէ իբրեւ յուշարձան՝ դալիք սե-
րունդներուն համար:

Եւ ահա ներշնչուած կ'երգէ հայ բանաստեղծը. —

Լեռներ, լեռներ հայրենի, անմահական զըշխոններ՝
Որոնց արփին կը զնէ թագ եւ մշուշն ալ պատմութեան.
Լեռներ սառէ ծոցերով, զլուխներով ձիւնահերձ
Ձոր կ'օժանէ լուսնկան:

Ձեր ճակատները կոյս են լոկ Աստուծմէ համբուրուած,
Թըխակարկառ ուսերնիդ կը լուայ կապոյտն երկընքին.
Վիհերու մէջ ուր լիճեր կը քրնանան մենակեաց,
Աստղերը սոսկ կը ծաղկին:

Քարայրներէն՝ որոնց մէջ հովը զայլի պէս կ'ոռնայ՝
Գետեր բըխած գարնան դէմ կը գահվիժին փրփրահեր,
Եւ կ'երթան ձեր ոտքերուն սրփուել գորգեր միշտ ծաղկեայ՝
Ուր կը նստին հովիւներ:

Կը սողայ շանթն օծի պէս ձեր զըլխուն շուրջ կրանիտէ,
Որմէ բռնկած կը միսն եղեւնիներ օրերով.
Արծիւն այդտեղ աստղերէն միայն իր կուտը կ'ուտէ,
Կը խմէ ջուրն ամպէն զով:

Օրհնեա՛լ ըլլաք, ո՛վ լեռներ, օրորոցներ աղամանդ,
Ուր մեր պապերն առջի հեղ իրենց աչքերը բացին,
Եւ վագրի մորթ մ'ուսերնուն իջան դաշտերն արգաւանդ,
Կըրթեցին եզը՝ լուծին:

Փայլակնարիւր ամպրոպին մէջէ — երկնի գոռ գազան —
Մեր արքաներն որսալու ելան փախչող սատրապներ.
Իրենց ձիուն խըրխինջէն՝ անդունդներուն մէջ սուզան
Ժայռին մրափող վիշապներ:

Օրհնեա՛լ ըլլաք դո՛ւք՝ որ տուիք զըրկերը ձեր շաղածին
Անակորդոյն, Տրդատին պատրաստարան Կւ անդոյր
Որոնք քաջուած այրերու մէջ՝ լուսնին տակ կարդացին
Ժամագրքեր խընկարոյր:

Դո՛ւք որ տեսաք փառարի մէջ կոյսերու ոսկրներ՝
 Զոր յետոյ լոյս մ'երկնային փոխակերպեց շուշանի,
 Դո՛ւք որոնց մէջ ճրգնազգեստ քուրձերով են վախճաներ
 Արքաներ նման տիտանի:

Արծաթն, ոսկի՛ն կ'եռան ձեր արգանդներուն մէջ հրագանձ,
 Որոնցմով հայ տիկիներն իրենց զարդեր շինեցին,
 Հայրապետներն ըսկիհներ, եւ ասպետներն հերապանձ
 Նետերն իրենց մահաձին:

Զեր մայրենի ծոցին մէջ կաթը մարմարն է առատ՝
 Զոր կրթեցին մեր հայրերն օր մը ձեռքով ժրաջան,
 Ու կերտեցին աստուածներն ու բազիններն անարատ
 Ուր տատրակներ մորթուեցան:

Կառոյց երուանդ իր քաղաքն ու երուազն ալ իր մեհեանն.
 Հըսկայ սիւներ խոյազուլիս Մասիսի պէս շողացին,
 Ու ձեր մարմարն արփացոյ հազաւ ձեւերը տիտան
 Մեր պապերուն հանճարին:

Արշակ կապեց կամուրջներ Եփրատին վրայ դիւածայն՝
 Որոնք այդ խեռ դիցունսն ճապուկ մէջքը պարուրող
 Եղան գօտի ալեսանձ՝ որոնցմէ վար կախուեցան
 Մորմենիներ աղամող:

Քանդակուեցան ձեր կուճով դամբարաններն Անիի
 Եւ սափորները՝ լեցուն Արշակունի ածիւնով՝
 Որոնց մէջէ ծըլեցաւ իբրեւ ընծիւղ կաղնիի
 Բազրատունին մարտախուով:

Լեռներ, լեռներ, սե՛ւ լեռներ, այլեւս աւա՛ղ թափուր էք
 Շողալըսակ փառքերէն, հերոսներէն հինօրեայ.
 Դիոսի տեղ ամալ մ'այս օր՝ զերդ քօղն այրի կընոջ մ'հէգ՝
 Կը նըստի ձեր զըխուէն վրայ:

Թող ձե՛զ դառնայ նոր Սերունդն, ըլլայ դրացի արեւուն.
 Իրեն զըդեակ թող ընէ իր հայրերուն որորանն.
 Արծուի թեւերն իր վըրա՛յ, իր վրա՛յ երկինքը անհուն.
 Թող շանթերո՛վ զինուի ան:

Փըրկութիւնն ա՛լ ձեր մէջ է, ձեր փապերուն մէջ մըթին,
 Սեպերուն վրա՛յ է՝ ուր այծն ելած վիհին կը նայի
 Հոտ ջըրվէժներն՝ որոնց քով վարդենիներ կը ծաղկին՝
 Կուտան հրաւէր պայքարի:

Թող ձե՛զ դառնայ նոր Սերունդն, աստղահամարգ ըլլայ զօրք
 Թըշնամոյն դէմ բերդ էք դուք, դիւցազներու՝ ապարանք.
 Լոկ քաջերո՛ւն համար ձեր ժայռերը լալ. ջրողորկ,
 Կ'ըլլան գահեր ոսկեզանգ:

Եւ թող տրոփեն վեհօրէն լոկ քաջերո՛ւն ոտքին տակ
 Հըրաբուխներն ըսքօղուած, ձեր սըրտերն այդ ծըմբաեռ.
 Եւ վաղը թող շինուին ձեր մարմարներէն ըսպիտակ
 Հերոսներու արձաններ:

(Դ. Վարուժան)

*
* *

Կա՛նք տունենք այս պաշտելի լեռներուն առջեւ,
որոնց ծոցին մէջ պատսպարուած ու մեծցած են մեր
նախնայրերը :

Կա՛նք տունենք այս պանծալի լեռներուն առջեւ
որոնց կուրծքին վրայ ու փապարներուն մէջ, իրենց
ձիւներուն պէս տաքի՛ծ՝ պահած են հայ հոգին, մեր
դիւցազներն ու կրօնաւորները :

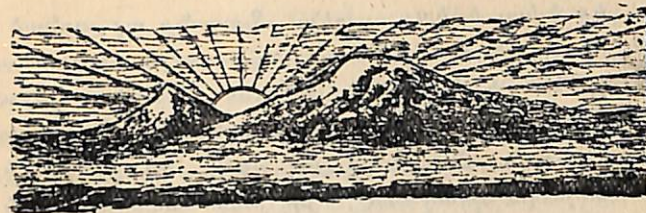
Կանք տունենք, վերջապէս այս ըմբոսա բարձունք-
ներուն առջեւ, որոնք թեւ թախիք տուին Հայ
մաքին դէպի անկախութեան զաղախարը և ստեղծե-
լու մեր մշակոյթը. որոնք թեւ ու թախիք տուին մեր
ժողովուրդի մարտական կամքին, մեր հերոսներուն՝
դէպի զոհաբերութիւն ու յաղթանակ :

Կա՛նք տունենք ու լեռնք, ունկնդրելու իրենց
քաղցրալուր հէքեաթներուն ու երգերուն :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՆ

ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԱՍԻՍ

Կա՛նգ առնենք առաջին անգամ Մասիսին՝ Հայ
ժողովուրդի և Հայաստանի խորհրդանիշ լեռան առջեւ։

Սպիտակափառ Մասիսը Արարատեան դաշտին մէջ
վեր կը նետուի ըմբոստ, և իր ճակատը՝ միշտ բար-
ձրը բռնած՝ յաւերժօրէն պայքարիլ կ'ուզէ իր բարձ-
րութեան և ազատութեան համար։

Ամէնէն առաջ Սուրբ Գիրքն է որ կը խօսի Մա-
սիսին վրայ։ Պատահաւ ջրհեղեղէն յետոյ՝ Նոյ Նոնո-
պետին տապանը Արարատի գագաթին վրայ է որ կը
կենայ. ու մարդկութիւնը առաջին անգամ անոր ստո-
րտն է որ կը բազմանայ ու կը տարածուի։

Հստ Ս. Գրքին, ուրեմն, Մասիսը Աստուծոյ ըն-
տըրեալ լեռն է, և խանձարուրդ մարդկութեան։

Միւս կողմէն զէպքը Հայկական առանդութիւնը հե-
տեւեալ կերպով կը պատմէ։

«Նոյեայ տապանը անծայրածիր ջրերուն վրայ

կը ծփայ երկար տուն։ Տապանը ալ յողնած է ու կայան մը կը փնտռէ. ու առաջին անգամ ան կը հանդիպի կարնայ «Փալան Թեօֆէն» լեռան կատարին, ուր մէկ վայրկեան իսկ չի կենար, կ'անցնէ։ Հոն, Նոյը կը զգայ որ ջրերը կը քողոլին հետզհետէ. իր յուսահատութիւնը կը կը փարատի. ու թեւերը պարզած առ Աստուած կը ձայնէ «Դո՛ւնամք զքէն Տէր»։ ու այդ կատարը կը կոչուի մինչեւ այժմ Դոնանամ . . . :

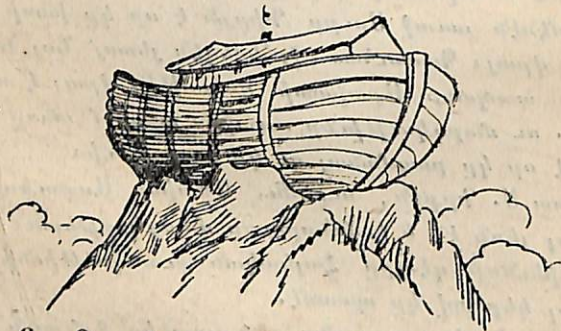
Դոնանամին գագաթը քերելով, Տապանը կը շարունակէ ծփալ մութ ջրերուն վրայ. կը հասնի ան մինչեւ Տարօն. ու հոն աւելի ուժով կը քերէ ու կ'անցնի Գրգուռ սարին կատարը, և կանգ կ'առնէ Սիփանին առջեւ, ոմանք կ'ըսեն Փոքրիկ Մասիսին առջեւ, ու կ'ըսէ.

«Սիս, Սիս, առ զիս»

Իսկ Սիփանը կը պատասխանէ անոր.

«Դնա Մասիս,

«Ան մեծ է քան զիս . . . »

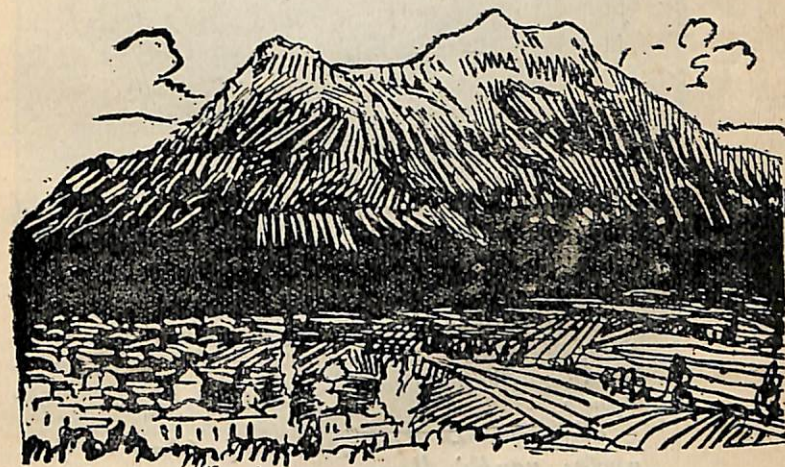

Ու Տապանը կը ծփայ դէպի Մասիս ու խորիսն կը նետէ անոր կատարին :

Հայրենի լեռներուն լեզու և խօսք տուող մեր աւանդութեան այս երկու բառերը բացատրութիւն կը բերեն մեզի մեր նախնիքներէն այն մեծ առաքինութեանը մասին որ կը կոչուի «Յարգանք դէպի մեծը» և աւանդելով զայն հայրենի լեռներուն, կ'ըզեն որ այդ թանկագին առաքինութիւնը երկարաճուի սերունդէ սերունդ :

Աւա՛ղ, մեր նոր սերունդները տակաւ տակաւ կը սառնին ու ի վիճակի չեն ունկնդրելու այդ գոհար խրատը մեր նախնիքներուն, որ մեզի պէտք էն մեր անասան լեռներուն միջոցով :

«Դնա՛ Մասիս, ան մեծ է քան զիս»։ Պէտք է թողուլ որ այս պատասխանը իջնէ որտեղուն խորը և արձագանգէ հոգիէ հոգի, եթէ կ'ըզենք որ մեր հոգիները զառնան Մասիսի պէս խրոխտ ու սպիտակափառ :

Մասիսի մասին՝ Պատմահայր Մովսէս Խորենացին
մեզի կտակած է «Մասեաց Բաջերու եւ Արաւազդի
սւանդութիւնը» :

Սն կը պատմէ .

«Երբ Հայոց աշխարհակալ ու շինարար Թադա-
ւորը՝ Արտաշէս Ա. կը մեռնի, իր նախարար-
ներէն շատերը անձնատպան կ'ըլլան իր դադաղին
վրայ :

«Այդ պահուն Արտաշէսի նախանձոտ ու փա-
ռամուլ որդին՝ Արտաւազդ, երբ կը տեսնէ նա-

խարարներուն այդ անսահման սէրը դէպի իւր
հայրը եւ անոնց անձնատպանութիւնը, նախանձէն
կատրած կը պոռայ .

«Հայր, դու մեռար եւ ամէն բան քեզի հետ
տարիր, ես այս աւերակներուն վրայ ինչպէ՞ս
Թադաւորեմ :»

Ու Խորենացիի աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ՛ այդ
պահուն Արտաշէսը ոսկիէ դադաղէն գլուխը վեր
բարձրացնելով, կ'անիծէ իր որդին՝

«Եթէ դու յորս հեծցես

«Յազասն ի վեր ի Մասիս,

«Կալցեն զքեզ քաջք

«Տարցեն յազասն ի վեր ի Մասիս,

«Անդ կացցես եւ զլոյս մի՛ տեսցես :»

Ու աւանդութիւնը կ'աւելցնէ թէ, օր մը երբ
Արտաւազդը ձի հեծած որսի կ'ելլէ Մասիսը,

յանկարծ վար կը գահավիժի անոր անդունդերու

մէջ, ու հոն Մասիսի քաջերը կը բռնեն զայն ու չղթայակապ կը բանտարկեն: Եւ թէ իր որսի երկու շները շարունակ կը կրծեն իրենց տիրոջ չղթաները, որպէսզի գանձնք խորտակեն, ու Արտաւազդը աղատի և վերջ տայ աշխարհին: Շղթաները կը մաշին ու կտորուեցնու կը մօտենան, երբ հայ դարբիններու հրաշագործ մուրճերը ամէն շաբաթ երեկոյ. իրենց գործերը աւարտելէ վերջ՝ երկու հարուած տալի կ'իջեցնեն իրենց սալերուն որպէսզի անիծուած որդու չղթաները չխորտակուին. ու այդ հարուածներէն չղթաները նորէն կը նորոգուին, կ'ամբոսան, ու այսպէսով Արտաւազդը կը մնայ մինչեւ այսօր բանտարկուած:

Ու դեռ մինչեւ հիմա, Հայաստանի գաւառներու մէջ դարբինները՝ շաբաթ օրերը, իրենց գործը լինցնելէ վերջ, կը հետեւին աւանդութեան, երկու անգամ տալի կը զարնեն սալերուն, որպէս զի Արտաւազդին չղթաները ամբոսան ու ան դուրս աշխարհ չգայ աշխարհը կործանելու:

Հայ ժողովուրդի այս աւանդական պատմութիւնը կը նմանի յունական այն առասպելին, որ Պրոմէթէոսը երկնքէն կրակ գողնալուն պատճառաւ չղթայակապ կը բանտարկուի Կովկասի լեռներուն մէջ, եւ որուն լիարդը կը կրծեն անդրեր: Կը նմանի նաեւ Պարսկական այն առասպելական զրոյցին, ըստ որում Ֆրէյսուն Դիւցազը չղթայակապ կը բանտէ Տիւա-վէն լեռան մէջ հրէշ և բռնուոր Դահաբը, և որուն կապանքները ամրացնելու համար Պարսիկ դարբիններն

ալ իրենց մուրճերով կը զարնեն սալին: Վրացական «Արնէ»-ին աւանդութիւնն ալ ասոնց նմանութիւնը ունի:

* * *

Մասիսին հետ կապուած Մ. Խորենացիի պատմութիւնը ծանօթութիւններ կը բերէ անցեալէն, այն ըմբռնումի և հաւատքի մասին, որ մեր նախահայրերը ունեցեր են «հօր անեծքի», «չար նախանձի» և Մասիսին ու իր քաջերուն վրայ:

Հօր մը նուիրականութիւնը և անոր անէծքէն ազատուելու անկարելիութիւնը կը տեսնենք այդ աւանդութեան մէջ: Այս ըմբռնումը դեռ մինչեւ այս օրեր կը տեսէ մեր ընտանեկան յարկին մէջ:

Կը յիշեմ, մանուկ հասակիս մէջ, առթիւ մը մեծ մայրս բարկացնելու անմտութիւնը ունեցեր էի, ու ան իր բարկութենէն անիծեա զիս՝ Երբոր բարկութիւնը ոնցաւ, ըսի իրեն, «Մեծ մայր, ինչպէս կը ցար զիս անիծել»: պատասխանեց քաղցրութեամբ մը. «Տղա՛ս, իմ անեծքս մի՛ վախճար, մօր անեծքը սեռ է, վախճիր միմիայն հօրդ անեծքէն, հօր անեծքը պատուհաս է...»

Ահա՛, այս պատուհաս անէծքն է հօր անէծքը, որ մինչեւ այսօր չղթայակապ կը բանտէ չար որդին վիհներուն մէջ...:

Աւանդութեան «Արսաւազդը» չար նախանձ է, վատ որդին, ու մեր նախահայրերու ըմբռնումով չար նախանձը կրնայ աշխարհը կործանել: այս ճշմարտութիւն մըն է նաեւ այս օրերու համար: Չար նախանձը քանդիչ ուժ է: Դժբաղդաբար, այդ վատութիւնը կայ եղեր մեր նախահայրերու մօտ, բայց,

մէ՛կ հաստ միայն, ու բարեբաղդաբար կրցած են զայն չղթալակապ յանձնել Մասիա՛յ քաջերուն :

Միեւնոյն աւանդութիւնը հաւատք մը և պաշտամունք մը կը դնէ մեր նահապետներուն սրտին մէջ՝ գէշի Մասիաբ: Անոր կը դիմեն ամէն անգամ, որ մէկը ունենան պատժելիք, կամ երբ տկարութիւն մը զգան: Հայ ժողովուրդի պաշտպան լինէ է ան և իր ծոցին մէջ ունի բազե՛ր, որոնք միշտ պատրաստ են անօրինակութիւնն որ իրենցմէ կը խնդրուի :

* *

Ուրիշ աւանդութիւն մըն ալ կայ Մասիային վրայ նորէն, աւելի նոր ժամանակներու յատուկ: Կը դատմուի թէ՛

Յակոբ Մծբնայ Հայրապետը Նոյի տապանը տեսնելու համար կը փորձէ Մասիային գազաթը բարձրանալ: Ամէն առաւօտ ու արեւածագէն մինչեւ երեկոյ կը քալէ, և իրիկուան իր հասած տեղը կը գիշերէ, հետեւեալ օրը իր ճամբան շարունակելու համար: Սակայն, յաջորդ առաւօտ, միշտ ինքզինքը կը գտնէ հոն՝ ուրկէ ճամբայ ելած էր, վերջապէս, օր մըն ալ երազին մէջ հրեշտակ մը կ'երեւի Հայրապետին ու կ'ըսէ անոր. «Մասիաի գազաթը բարձրանալը արգելուած է. ո՛չ ոքի արտօնուած է հոն ելլել ու տապանի բեկորները տեսնել, բայց քանի որ դուն ջերմապէս կը փախաքիս տեսնել զայն զքեզ կը տանիմ հիմա հոն»: Եւ Հայրապետը Մասիայի

գազաթը բարձրանալով՝ երազին մէջ կը տեսնէ Տապանի մնացորդները. Հայրապետը վերադարձնելով, հրեշտակը կը պատուիրէ որ ուրիշ մէկը չփորձէ հոն բարձրանալ . . . :

Մծբնայ Յակոբ Հայրապետին երազած տեղը, այսօր կը բարձրանայ պզտիկ մատուռ մը Ս. Յակոբայ Վանք անունով. հոն կայ նաեւ միեւնոյն անունով աղբիւր մը, Ս. Յակոբայ Աղբիւր: Ուխտաստեղի մըն է: Ուխտի կ'երթան տեղացի ու մերձակայ ժողովուրդը և աղբիւրին ջուրէն կը տանին իրենց հետ: Այդ ջուրը հիւանդները բժշկելու զօրութիւն ունի և օրհնութիւն է՝ աղէտները խափանող :

Կ'ըսուի թէ, լեռնէն Սարեակ թռչուններ կը հետեւին ջուր տանողներուն, երթալ արտեր ազատելու մարտնչներէն :

Այսպէս, Մասիաբ Հայ ժողովուրդին համար նուիրական ու մոգական լեռ մըն է եղած ու կը մնայ մինչեւ այսօր ու պիտի շարունակէ մնալ միշտ նոյնը, իրեն կապելով հայ ժողովուրդը :

Ան կը խորհրդանշէ հայ ազգն ու հայրենիքը ու այսպէս կը ներշնչէ հայ բանաստեղծին. —

Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,

Մեր հին սագի ողբանուագ լացուկամաց լարն եմ սիրում,

Արճաճման ծաղիկների ու վարդերի բո՛յրը վառման,

Ու Նայիրեան աղջիկների հեղանկուն պա՛րն եմ սիրում :

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լինք լուսե՛

Արեւն ամռան ու ձմեռուայ վիճապաճայն բուր վսեմ,

Մթնում կորած խրճիթների անհիւրընկալ պատերը սեւ

Ու հնամեայ բաղաճների հազարամեայ բա՛րն եմ սիրում:

Ուր էլ լինեմ — չե՛մ մոռանայ ես ողբաճայն երգերը մեր՝

Չե՛մ մոռանայ աղօթք դարձած երկաթագիր զրբերը մեր,

Ինչքան էլ սուր սիրս խոցեն արիւնաբաժնի վերքերը մեր —

Է՛լի ես որք ու արնավառ իմ Հայասան եա՛րն եմ սիրում:

Իմ կարօտած արտի համար ո՛չ մի ուրիշ հե՛քեք չկայ,

Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ հակաս չկայ.

Աշխատի անցիր, Արարատի նման հե՛րմակ զագաթ չըկայ.

Ինչպէս անհաս փառքի համբայ՝ ես իմ ՄԱՍԻՍ սա՛րն եմ սիրում:

(Եղ. Չարենց)

Ա Ր Ա Գ Ա Ծ

Արագածը, նոյնպէս Արարատեան դաշտին մէջ,
ու Մասիսին դէմ առ դէմ, մեր ժողովուրդի սիրական
լեռներէն մէկն է: Ջրորատա ու ծաղկաւէտ լեռ, լեռ
նախշուն հանքերու և մարմանդ հովերու, սկիզբէն
ի վեր եղած է գրաւիչ, ու գրաւած է հայ ժողովուր-
դի սիրան ու երեսակայութիւնը, և լեցուցած բանաս-
տեղծներու հոգին: Հայ բանաստեղծն ու ժողովուրդը
միշտ երգած են զայն, անոր ջրերն ու հաւքերը:

«Ալագեազ բարձր սեղ ա,

«Ջուրը հիւանդին դեղ ա . . .»

«Ալագեազ սարն ամպել ա,

«Աղբերն իր ձին քամբել ա»

(Ժողովրդական երգերէն)

Սեւ-մուր ամպեր հակսիդ դիզուան,
Դուռան հագար, Ալագե՛ազ,
Մրժուս արեւ էլ չի ծաղկում,
Սիրս ե՛լ դուռան, Ալագեա՛զ:

Ձառ փեշերդ անցայ, տեսայ.
Առանց դարձի սիրս չկայ,
Ա՛խ, իմ դարսս, ջա՛ն Ալազեազ,
իմ դարձիս պես հե՛չ չը կայ...

—Է՛յ Մանրաշի նշխուն հաւե՛ր,
Իմ դարսս որ՝ ձերն եղներ,
Ձեր ետ զա՛ն-վառ, խառ փետուրներ
Կը սեւնային, բանց գիշեր:

—Է՛յ, Մանրաշի մարմանդ հովե՛ր,
Իմ դարսս որ ձերն եղներ,
Ձեր ծաղկանուշ բուրմունքը նուշ
Թոյն ու սօրի կը փոխուեր:

Հե՛յ վա՛խ... կոտրան իմ թեւերս,
Բնկայ գիրկըդ, Ալազե՛ազ...
Ա՛խ մեծ սիրտդ սրդմեմ սիրսս,
Լամ, արուն լամ, Ալազե՛ազ...

(Ա. Իսահակեան)

••

Ալազեազ բարձր սարին
Ձիւն ա կիսուել կասարին
Հօ՛յ եար, հօ՛յ եար
Ա՛խ սարեր, ջա՛ն սարեր,
Հե՛յ, կանաչ առուով սարեր,

Էն ինչ խուշ ա են սարին

Սիրս կաթում ա արին

Հօ՛յ եար, հօ՛յ եար

Ա՛խ, սարե՛ր ջա՛ն սարեր

Հե՛յ, սիրական սարեր:

Սարի համբեք բաց արե՛ք

Երբամ տեսնեմ իմ եարին

Հօ՛յ եար, հօ՛յ եար,

Ա՛խ սարեր, ջա՛ն սարե՛ր,

Հե՛յ, կանաչ առուով սարեր:

(Յովն. Յովնանէսեան)

Եւ հայ ժողովուրդի առանդութիւնն այ անոր դա-
գաթին վրայ է որ կը կախէ Լուսաւորիչին Կանթեղը:
Առաւօտները՝ Մասիսի սպիտակափառ ճակարն, երե-
կոները՝ հրդեհներու մէջ բռնկող Արագածի կառարին
նայեր են հայ ժողովուրդի աչքերը: Եւ հայ հոգին կըը-
ցած է Լուսաւորիչի Կանդեղը փոխել աստղի մը ու զոյն
կապոյտէն կախել Արագածի կառարին՝ որպէս զի հայ
աչքերը միշտ նային այդ կանթեղի լոյսին ու Արա-
գածին:

Արաբոստ ունի անթիւ խորունկ ձորեր: Այդ ձորերու թիւի մասին գաղափար մը տալու համար, և նաեւ սոսնց մէջ տալով «Շուռ»-ի (տետակ մը հրէշ) մասին ծանօթութիւն տալու համար, հետեւեալ աւանդութիւնը եկիւ հոսեր է մեզի:

«Շուռ»ը միշտ մարդու արիւն ծծելով կ'ապրի ու այդ արիւնը կը ծծէ քնացող մարդոց կրունկներէն: Սը մը խելացի մէկը քնացած պահուն իր ստերն ալ կաշիէ պարկի մը մէջ կը դնէ, ոչնչէս սը գլխու ձեւ մը կուտայ անոր, ու կը քնանայ: Շուռ»ը կը հանդիպի անոր, ու չորս կողմերը դնելով, երբ անոր ստերը չի կրնար դանել, ու երկու կողմէն գլուխ կը տեսնէ, հետեւեալը կ'ըսէ քիւրտերէն լեզուով:—

«Մըն տի պու Արագեօղ սէ հըքար, սէ սըս ու սխուէ տըրը,

«Մըն նը տի պու մըրուֆըքի տու սըրը.»

որ կը նշանակէ, «Ես տեսեր էի Արագեաղը, որ ունի երեք հազար երեք հարիւր երեսուն և երեք ձոր, բայց, ևս չէի տեսեր մարդ մը, որ երկու գլուխ ունի»:

Այս տղերուն մէջ նաեւ հրէշներու դէմ պայքարելու մտքի ափն ճարպիկութիւնը կը նշմարուի, որ հայունն է:

ՆՊԱՏ

Մոսիսէն ու Արագեաղէն երբ իջնէնք ու յառաջանանք գէպի Բարձր Հայք, մինչեւ Տարօն, առաջին իսկ առթիւ մենք կը հանդիպինք Մալկեօյ լեռներուն:

Անոնց մէջ Նպասն է, որ բազմը ունեցած է մեր պատմութեան անցնելու շատ յուզիչ մէկ դրուագով:

Նպասը կը գտնուի Իւշ Բիլիսէի Վանքին ճիշդ հարաւային կողմը Բագաւանին մէջ, իր հարաւային կողմը կը փռուի Զիրաւ դաշտը:

Պապ Թագաւորին ու Մեծն Ներսէսի օրով, Զիրաւ դաշտին մէջ տեղի ունեցած ճակատամարտի պահուն, Թագաւորն ու կաթողիկոսը Նպասին զսպոթը կը բարձրանան. մին կը դիպէ, և միւսը բազկատարած կ'աղօթէ: Հայ բանակը կը շահի պատերազմը:

Այդ լեռան վրայ այժմ կը գտնուի Ս. Յովհաննու մատուռը, որ ուխտաւորի է, և տեղացիք այդ լեռը կը կոչեն Ս. Յովհաննէս:

Տարօրինակ ուժով մը հայ հոգին կապուած է իր լեռներուն, անոնց վրայ կ'աղօթէ ան, անոնց մէջ կ'ապաստանի իր նեղ օրերուն, անոնց վրայ կը կըռուի և անոնց փապարներուն մէջ քաշուած իր մտքին ճրագը կը վառէ:

Ս Ի Փ Ա Ն

Սիփան: Վաճառի ծովու հիւսիսը, գեղազուտը՝
դաշտի մէջ կը բարձրանայ՝ խրոխտապանծ ու տմեհի,
իր ձիւնեղէն ճակատը, կայծակներու մտերիմ, վեր կը
նետուի ըմբոստ: Հայաստանի երկրորդ Մասին է ան:
Մեծ է իւր հմայքը իր ժողովուրդին վրայ: Իւր հիւ-
սիսակողմը, իր ոտքին տուաջ փռուող Նազիկ կամ
Փոխուսի լիճը և իր մշտադարձ դաշտը աւելի կո-
խորդական հմայք մը կուտան իրեն:

Կախարդանքներու և տրհուրքներու լուռ է սէգ
Սիփանը. կտրիճներ կ'ապրին իր վրայ: մուսաններ,
կախարդական ոգիներ, Ախլաքի այդ լեռը դիւցազնու-
շունչ անմահ հովուերգութիւն մըն է. Հայոց Պառնասն
է ան:

Բոլոր սիրահարուածները և մերժուածները տնոր
կ'ապաւինին: Կտրիճները միայն տնոր վրայ կը բնա-
կին: Ով որ համարձակի հոն բարձրանալ, ալ անգամ
մըն ալ ետ չի կրնար վերադառնալ:

Իւր ժողովուրդը խորին երկիւղածութեամբ
միշտ կը նայի իրեն և մեծ հիացումով կ'երգէ...

Լօ, լօ', լօ', Սիփանայ սեգ սարի վրայ.
Կտրիճներ բռնապով գալիս են միանում
Այն սեղ անմահ ոռչիք, անյաղք հսկայ լեռան,
Ձեմք ու զրահի են ընթանում:

Ինչո՞ւ վառուում են, զինուում,
Սանձակոծ ձի հեծնում անհամբեր:

Արիւնը նոցա բորբոք արտի մեջ եռում,

Թռչում, անցնում անհամբեր

Քանց Սիփանայ պինդ քամին.

Սլանում են դէպի ցած, դաշտի մեջ է բռնամին,

Նա է վառում նորա վրեժն անմոռաց,

Անեղ կռուի մեջ վառ բռնամին

Հասու սուսեր է հանել, ցեղապետին սպաննել,

Նա է վառում քաջերին:

Հայտնիներ այժմ ոտի են կանգնած,

Թռնումը ընդդէմ, մահու մարտի է կանչում.

Արեան մեծ վրեժ է բռնամուց պահանջում,

Եւ բռնամին պարտուած,

Թողնում փախչում սարէ սար,

Յեւ է ձգում մեծ աւար:

Արիւն քափեցին արիւնի փոխան,

Արիւն քամեց ծարաւի՝ սուսեր,

Սուրը յագեցաւ, յեւ դրին պատան,

Ելնում են հիմա սեգ Սիփանն ի վեր:

Սեգ Սիփանայ կանաչ գլխին,

Հայ քաջերն են անում մեծ խնդում,

Եւ ամպերի բարձրութեան մեջեն

Հսկայ Սիփանն է ամբողջ թռնում.

— «Էլ մեր մօտ չեն գալ բռնամիք,

Սուրը տեսան մեր պողպատիկ:

Կտրիճներու այս սէգ լեռան վրայ աւանդութիւնը հիւսած է, քիւրտերէն լեզուով, տղերգական շատ քնքշաւ հովուերգութիւն մը, որ կը կրէ Սիւսանսո (Միւսամանիսո) անունը։ Ոմանք ալ կ'ըսեն «Միւսանիսո»։ Անունը հետաքրքրական չէ այժմ. աւանդական լեզուի մէջ ան կրնայ հազար ու մէկ ձևեր տանել։

Ունկնդրենք, և թողունք որ աւանդութիւնը խօսի։

Սիւսանսո կտրիճ երկտասարդ մըն է, մօրը մէկ հատիկ զուսկը և վաղուց իր ծնողքը կորսնցուցած։

Երազին մէջ կը տեսնէ ցեղապետի մը «Խըճէ Զըրէ» անունով աղջիկը, կը սիրահարին իրարու և երազին մէջ կը փոխանակեն իրենց մասանինքը։ Նոյն երազը կը տեսնէ նաեւ Խըճէ Զըրէն մի-

եւնոյն գիշերուան մէջ։ Եօթը տարի անոնք աէր կուտան իրարու, սէր կ'առնեն, բայ միշտ հեռուէն հեռու, որովհետեւ ցեղապետին աղջիկը քոյրն էր եօթը կտրիճ եղբայրներու։

Սր մը վերջապէս, Սիւսանսոն կը դիմէ աղջկան հօրը, և կը խնդրէ անոր «աղջկան ձեռքը»։ Պարզ է որ պիտի մերժուի. ցեղապետի մ'աղջիկն ու եօթը կտրիճ եղբայրներու քոյրը չէր կրնար հարս ըլլալ պարզ աղու մը։

Սիւսանսոն ինքնիքն կը վճռէ որ Խըճէ Զըրէն իր հարսը պիտի ըլլայ։

Աւանդութիւնը իւր առաւօտներէն մէկը, ամէնապայծառը կը լուսցնէ մէկ անկիւնը՝ Խըճէ Զըրէին վրայ, և միւս անկիւնը՝ Սիւսանսոյ վրայ. անոնք իրարմէ ոչ մէկ լուր տանին։

Խըճէ Զըրէն վաղուց նշանաւոր է ուրիշ ցեղապետի մը աղուն հետ, ու այդ առաւօտ անոր հարսնիքի պատրաստութիւնները կը տեսնուին մեծ եռուզեռով. ու քանի մօտենան ժամերը պատկառութեամբ, այնքան աւելի կը շտապեն իր արամութիւնները . . .

Ու այդ պայծառ առաւօտը Սիւսանսոն լոյսէ շտառ առաջ տրթնցեր է։ Կը հեծնայ իւր աշխարհի նիւթը և կ'աղջուի դէպի իւր սիրահարին երկիրը. կը հասնի անոր քաղաքը և խեղճ, այրի պառտուի մը վրոնին տակ կը հիւրընկալուի։

Կը լսէ թմբուկներու դղրդիւնը ու կը հարցնէ պառտուին.

«Մամիկ, ինչ է այս դղրդիւնը և որու համար այս ուրախութիւնը»։ Պառուը կը պո-

տասխանէ . — Խըճէ Զըբէի հարսնիքն է , որդի , ոյս եղաւ եօթն օր ու եօթ գիշեր , որ ուրախութիւն կ'ընեն . . . :

Այդ լուսը նետի մը պէս կը մխուի Սիւսպընտօի սրտին . կայծակի մը պէս կ'իյնայ անոր վրայ , ու կրակ սուտ կը վառի ան : Պառաւ կը նշմարէ անոր վիճակը , ու կը հասկնայ Սիւսպընտօն է : Միասին ճար մը կը խորհն : Սիւսպընտօն կը խնդրէ անկէ , որ իր մատանին իբրեւ նշան տանի յանձնէ Խըճէին , ու մատանին հանելով , կուտայ պառաւին :

Պառաւ սիրով յանձն կ'առնէ : Կիներուն , մանաւանդ ծեռունի կիներուն հարք չի պակսիր : Ան կը պատրաստէ նախշուն թաշկինակ մը , մէջը կը լեցնէ քիչմիշ (անկուտ չամիչ) և ընկուզի կթուն ու կաղինի միջուկներ և անոնց մէջ կը դնէ նաեւ մատանին ու կ'երթայ Խըճէին հարսնութեան աչքալոյսի : Զըբէն կ'ընդունի պառաւի ընծան , կը բանայ նախշուն թաշկինակը , և սիրտը տրտում , մտտի ծայրով կը խառնէ ու կը խաղայ անոնց հետ . . . յանկարծ կը նշմարէ մատանին , կը ճանչնայ , կը հաւաչէ , կը տըժգունի , կ'ուշաթափի . . . :

Պառաւն իսկոյն կը համնի , իր թեւերուն վրայ կը դրիէ զայն մորմոքալից , և ամէն հարկը թափէ զայն շուտով ուշքի բերելու : Խըճէ Զըբէն կը սթափի վերջապէս , ու կ'ըսէ : «Մատաղ ըլլամ քեզ , մամիկ , ըսէ՛ , գիտե՞ս , ո՛ւր է այս մատանիկին տէրը» :

«Իմ հիւրն է ան , աղջիկս» կը պատասխանէ

պառաւը : Աղջիկը կը սկսի դառնօրէն տրտասուել ու կ'ըսէ պառաւուն . — Գնա՛ , ըսէ իրեն թէ՛ մէկ օր կայ իմ հարսնիքին , ու մէկ հարք միայն ազատելու . վաղը առաւօտ ես միւս միջուկ մօրս գերեզմանին վրայ ուխտի պիտի երթամ , թո՛ղ ինքն ալ հոն գայ , զիս հոն պիտի գտնէ . . . :

Մտնիկը կը դառնայ ու հեւ ի հեւ կը պատմէ տեսածն ու լսածը Սիւսպնտօին . . . :

Գիշերը անցուց տանց աչքը դոցելու . ինչպէս կրնար քնանալ . . . թէժ կրակի պէս կը վառէր ան :

Կէս գիշերին ան որդէն Խըճէի մօր գերեզմանին վրայ կը սպասէր . . . առաւօտուն լոյսին ու զովին անյաղթելի թմրութիւնը ծանրացուց իր աչքերը , թուլցուց իր մարմինը , և յուշի՛լ յուշիկ քունը իջաւ ու տարաւ զինքը . . . :

Քիչ վերջ կը համնի Խըճէ Զըբէն , ու կը գտնէ զայն խոր քունի մէջ : Երկար ատեն կը կենայ անոր քով , չուզեր հպիլ անոր , չուզեր խռովել անոր քունը , իսկ ան միշտ կը քնանայ . . . :

Կը համնի Խըճէին համբերութիւնը , կը համնի նաեւ կը ժամանակը : Կը մեղադրէ այդ անտարբեր քունը իւր սիրականին , ու զօդ մը ոսկիէ վէգ կը հանէ իր դըպանէն ու կամացուկ մը կը դնէ Սիւսպնտօյին գրպանը ու կը դառնայ իր հօր տուն . . . :

Երբ Սիւսպնտօն իր աչքերը կը բանայ , կէսօրը անցեր է որդէն . . . :

Չորս կողմը կը նայի չփոթած , ոչինչ կը տեսնէ : ու կը դառնայ պառաւն վրանը՝ դժիւքմբիւր

սիրտին մէջ: Ու կը պատասխանէ պառուհ հարցումին. — Մամիկ, երբ հոն գացի, մէկը չկար. քունը բռնեց զիս, ու քնացայ, երբ արթնցայ, շատ ուշ էր արդէն ու մէկը չտեսայ...

«Որդի, կ'ըսէ պառուհը, գրպաններդ նայեցո՞ւր, բնա՛ւ բան մը չգտար...»

Սիսակն ուր գրպանները կը նայի ու կը գտնէ ոսկիէ վէգերը. կը զարմանայ. կը հարցնէ — Ի՞նչ կը նշանակէ այս:

Կը պատասխանէ մամիկը — Այդ կը նշանակէ թէ դուն դեռ սիրոյ մարդ չես, դուն մանուկ ես ու պէտք է վէգ խաղաս:

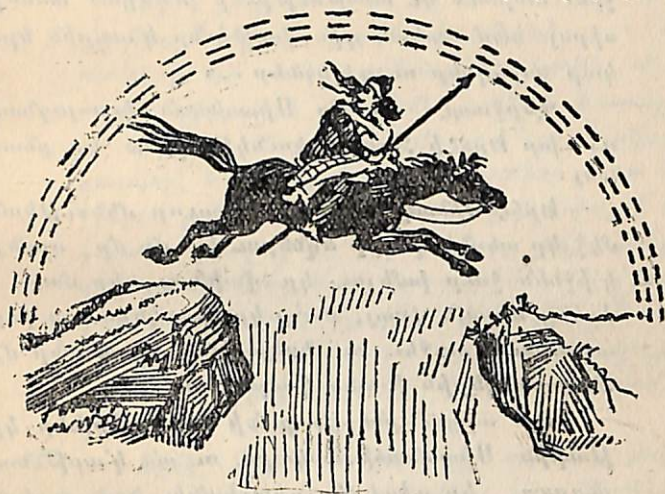
Սիսակն կը կարմրի, ինքզինքին դէմ կը բարկանայ, կուլայ ու կը պաղատի պառուհին, որ Խնձեփն վերջին խօսքը բերէ իրեն:

Պառուհ կ'երթայ. Խնձեփն Զըրէն հետեւեալ պատասխանը կուտայ: — Եթէ Սիսակն կտրիճ մարդ է ու սէր ընել գիտէ, ահա՛, վաղը մեծ հանդէսով պիտի տանին զիս, թո՛ղ հասնի, արծուի մը նմանակ, խլէ զիս անոնցմէ ու տանէ... Թո՛ղ իր նոյնքին վրայ տանէ զիս Սիսակնայ գլուխը. հոն կը հանգչինք միասին կը ծածկուինք մըժ ու տոմանի մէջ մարդոց աչքերէն ու կը սիրենք զիրար...

Սիսակն երբ կը լսէ Զըրէի այս կծու և սառնիկ պատասխանը, հետեւեալ առաւօտ կ'առնէ իւր նեան ու աղեղը, և նոյնքը հեծած կ'երթայ ճամբան կը սպասէ...

... Ահա՛, կուգան հարսն ու հարսնաւոր, կուգան սպառազէն ձիաւորներով...

Սիսակն կայծակի պէս կը սրանայ անոնց մէջ, կը ցրուէ զանոնք, կը հասնի Խնձեփն, մէկ ձեռքով՝ անոր փափուկ մէջքը՝ զրկելով կը դնէ

իր թամբին վրայ ու միասին կը սուրան դէպի Սիսակն...

Հարսնաւոր իր ձիաւորներով կը հարածէ զայն. բայց ի գո՛ւր Սիսակն իր երեք տարուայ նշանածը առած բարձրացաւ սէգ Սիսակնայ նստը, երեք օրուայ ճանապարհը մէկ օրէն կըտրելով...

Ու հարածողները գլխիկօր ետ կը դառնան, վառն զի աւանդութիւնը ոչ ոքի թոյլ կուտայ որ Սիսակն տալախողի ետեւէն հոն բարձրանայ...

Սիրանայ կուրծքին վրայ, անոր մշուշներով քողարկուած՝ սիրահարները երանաւէտ կը հանգչին, ծարաւն ու անօթութիւնը մոռցած անոնք սիրոյ անմահական գինովութիւնը կ'ապրին երկար ցորեկներ ու գիշերներ...

Վերջապէս օր մը Սիւսանտոն իւր յոգնած գլուխը իր ճէշի Զըրէի ծունկին դրած կը քնանայ:

Խըճէ մինակ արթուն՝ անաւոր մենութեան մէջ կը տեսնէ վայրի եզներու խումբ մը, որոնք կ'իջնեն ջուր խմելու. կը վախնայ, կը մտած իրենց սիրոյն վրայ, մահը կը պատկերանայ իւր աչքերուն առջեւ ու եղբորական վախճանի մը մտապատկերին ի տես կ'արտասուէ...

Իր արցունքներէն քանի մը կաթիլներ կը թափին Սիւսանտոի ճակատին, ու ան կ'արթննայ ընդոտ, կը դիտէ իր սիրականի ծով աչքերն ու անոնց արցունքները, ու կը հարցնէ. —

«Ի՞նչ ունիս, ի՞նչ տեսար, աչքի լոյս. ըսէ՛, չ'ուր ըսէ, ինչո՞ւ կը դողաս և ինչո՞ւ կուլաս...»

— Տեսայ վայրի եզներ, երբ դու կը քնանայիր, ու ջուր խմելու կ'իջնէին. յիշեցի մեր դիպումը. յիշեցի քու կռիւներդ, ու մտածեցի թէ անոնք պիտի կրնային զմեզ կամ մեզմէ մէկն ու մէկը սպաննել հոս, ու մենք պիտի ունենայինք եղբորական վախճան մը, ու լացի...

Սիւսանտոն, ընդոտ ոտքի. կ'առնէ իսկոյն իւր նետը ու աղեղը և «կ'արժէ ատոր համար լալ, սիրականս, մենք երկար է ատեն որ բան մը

չենք կերած ու անօթի ենք, պէտք է որսամ զայն, անկէ խորոված շինելու» ու կը մեկնի...

Խըճէ Զըրէն շատ կը պաղատի անոր որ չերթայ. սակայն կտրիճը կը մեկնի... Հեռուները կը տեսնէ զանոնք. կը հասնի անոնց ու կը վիրաւորէ անոնցմէ ամէնէն կատաղին, որ կ'իյնայ ժայռի մը վրայ: Կը մերկացնէ զայոյնը, և հոն կը խոյանայ, և մինչ անոր եղջիւրէն բռնած կ'ուզէ մորթել զայն, վայրի եզը լքաւոր թափով մը կը ցնցէ իր եղջիւրները, ու ցնցումէն Սիւսանտոն կը սահի, ժայռէն կ'իյնայ՝ վար կաղնիի ոստի մը վրայ, կռնակէն՝ Տոտոս կը կը մխուր կռնակէն ու դուրս կ'ելլէ կուրծքէն, ու հոգեվարքի մը մէջ հոն կը գամուի կը մնայ...

Խըճէ Զըրէն երկար կը սպասէ, բայց, ան կ'ուշանայ, ուստի կ'երթայ անոր ետեւէն. կը հասնի ժայռերուն վրայ, կը գտնէ հոն Սիւսանտոյի նետն ու աղեղը, կը տեսնէ մորթուած վայրի եղը, ու հոն արձանացած երբ կը փնտռէ իր կտրիճը, կ'առնէ անոր տքալու ձայնը. ու վերջապէս կը տեսնէ զայն ձորի մը մէջ, կռնակէն գամուած ու հոգեվարքի մէջ...

Կը մթնէ իր հոգին. գոնգակ խաւար մը կը պատէ զինք, կը նստի ժայռին վրայ ու հետեւալ օրօրը կ'երգէ իր մահամերձ կտրիճին.

«Սիւսանտո, Ախլաբայ Սիփաճի զազաբր
«Մի՞տես տուման ու մեռու ե»,

«Մեջը հաւեր կը խրժխրժան,
«Ո՞վ տեսեր է, որ որսն իւր որսորդը սպաննէ . . .
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

Սիփանայ սարի գագաթը սաստիկ փոքորիկ,
Վայրի եզը անաւոր ու անգուր,
Պարանոցը բարձր, եղջիւրները երկաթե,
Սիպանսօ քեզի չըսի՞, վայրի եզ է, մի՛ երթար . . .
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

Ո՞վ իմ Սիպանսօ, ցեսն ու աղեղն արծաթե .
Ըսի՛ քեզի մի՛ երթար, եզը վայրի է,
Թէ քեզ որս պիտի, ես քեզի որս կը բաւեմ .
Քեզի չըսի՞ մի՛ երթար . . .
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

Սիփանայ սարի գլուխը ժայռ ու մայրառ է,
Միշտ անձրեւ ու ձուն կը տեղայ,
Քամին մահաբեր ու սառն է . . .
Աւերակ ըլլաւ դու ո՞վ Ախլաթայ Սիփան:
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

Աւերակ ըլլաւ դու ո՞վ Ախլաթայ Սիփանի կասար,
Ինչպէ՛ս բաժնեցիք իրարմ ցոր հարսն ու փեսան,
Աւերակ ըլլաւ դու ո՞վ Սիփան,
Ինչպէ՛ս բրիւր զիս անտուն ու անտէր . . .
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

— «Մի՛ լար, Խընէ, մի՛ լար, սիրելի՛ս,
«Մահես աւել եւ իմ վերքերես
«Բու արցունքը կը տանջէ զիս,
«Մի՛ լար, իմ սիրելի՛ս:»

Այսպէս կը հառաչէ Սիպանսօն և հողեւոր-
քի իր շունչով խորունկ կը տքայ . . . կը պա-
տասխանէ Խընէ Զըրէն .

«Ա՛յս, մի՛ տար, իմ Սիպանսօ, մի՛ տար .

— «Կ'ըսես մի լար ինչպէս չի լամ դուն շա՛ս
խորունկ կը տքայ,
«Երբ քու հառաչանքդ ինձ կը հասնի,
«Արցունքն աչքերես ինքն ինքն կը հոսի՛ . . .
Քնացի՛ր, տղա՛ս, քնացի՛ր . . .

— «Սիպանսօ՛՝ համբայ մը ցոյց տուր ինձ
«Որ քու քովդ գամ, քեզի հետ մեռնիմ . . .
«Ո՞վ Սիփան, ո՞վ Սիփան համբայ տուր ինձի,
«Երթամ Սիպանսօիս . . .»

Ու վերջին վայրերուն հետ վար կը նետուի
խոր ձորին մէջ, Սիպանսօյի մարմնոյն վրայ . . .
«Իմ Սիպանսօ՛» կ'ըլլայ իր վերջին շունչը
ու Սիպանսօյի հեւքն ալ կ'աւարտի նոյնպէս
մէկ բառով՝ «Իմ Խընէ Զըրէն» . . .

Ու այսպէս երկուքը մէկ կը լռեն : Հոն
են դեռ Սիփանի սէգ գողտրված վրայ . . .

Այսպէս կը վերջանայ եօթը տարուան սէրը
և անոնց չիրիմին վրայ հետեւեալ ծաղկեպսակը
դրած է աւանդութիւնը : Ամէն գարնան երկու
համանման ծաղիկներ կը բուսնին անոնց հողերուն
վրայ, և երկու թիթեռնիկներ կուգան, կը
թռնին ու կը թռչան այդ խորհրդաւոր ծա-
ղիկներուն վրայ :

Ուրիշ տաճարներին մը զանոնք երկու տասնորու
կը փոխակերպէ, որոնք ամէն իրիկուն կը ծագին
սէգ Սիփանայ կատարին վրայ :

ՆԵՄՐՈՒԹ ԿԱՄ ՆԵՐՐՈՎԹ

Ո՞վ չի հանճար և չի յիշեր Նեմրուքը : Վանայ
ծփան ծովու հիւսիս-արեւմտեան կողմը ցից ու հակայ ·
յուշարձանն է ան, շատ վաղնջական ժամանակներէ ի
վեր, հայ բաղձական ու մարտական ազատասունչ ոգիին :

Աւանդութիւնը, որ մեզի կտակած է մեր պատ-
մահայր Խորենացին, կուգայ շատ հին, մեր մշուշո-
պատ անցելէն . . . :

. . . Ազոտ և անկտիւ ապրելու համար, մեր
վսեմ նախահայրն ու դիւցազնը, Հայկ, կ'ապրե-
տամբի Ասորոց Բէլ քոնաւորին դէմ, որ կ'ուզէ
զինքը գերել . . . կը մերժէ անոր բոլոր հրա-
պուրիչ խոստումներն ու պալատական հանգիստ-
ները, և կը նախընտրէ հիւսիսի սառնամանիք-
ներուն ազոտ կեանքը ու կ'ապաւինի այդ լեռնա-
դաշտերուն Բէլը, գոռոզ, չի կրնար տանիլ
Հայկին անարգանքը ու անհամար զօրքերով կը
յարձակի անոր վրայ . . . :

Անվահեր Հայկը իր 300 կտրիճներով կը
հակադիմանայ անոր դէմ, ու անկէ կ'ուզի մը մէջ,

մինչ Բէլը կ'ուզէ փախչիլ, մեր քաջ նահապետը
կը խոյանայ անոր վրայ, և այնպէս մը կը քաշէ
իր լայնալիճ աղեղը և կը միսէ անոր կուրծքին
մէջ իր եռաժանի նիզակը, որ կը ծակէ կ'անցնի
անոր կուրծքը և երեք թիզ ալ դետինը կը
գամուի . . . :

Աղտառութիւնը կը յաղթանակէ, փառ ընտու-
թիւնը տորուկի պէս կը փախչի ու իրրեւ յաղ-
թութեան կոթող, Հայկ կը թաղէ Բէլին մարմինը
լերան կատարին, ու լեռը անոր անունով կը
կոչէ Ներքովթ կամ Նեմրութ (Բէլը կը կոչ-
ուէր նաեւ Ներքովթ) :

Ու անթիւ ժամանակներէ ի վեր նոյն տեղը միշտ
անխիլրտ ու սառնակոյն Նեմրութը կը պատմէ աղա-
տութեան ի սէր մղուած այդ տանգ կռիւն ու փառա-
պանծ յաղթանակը հայ ժողովուրդին . . . :

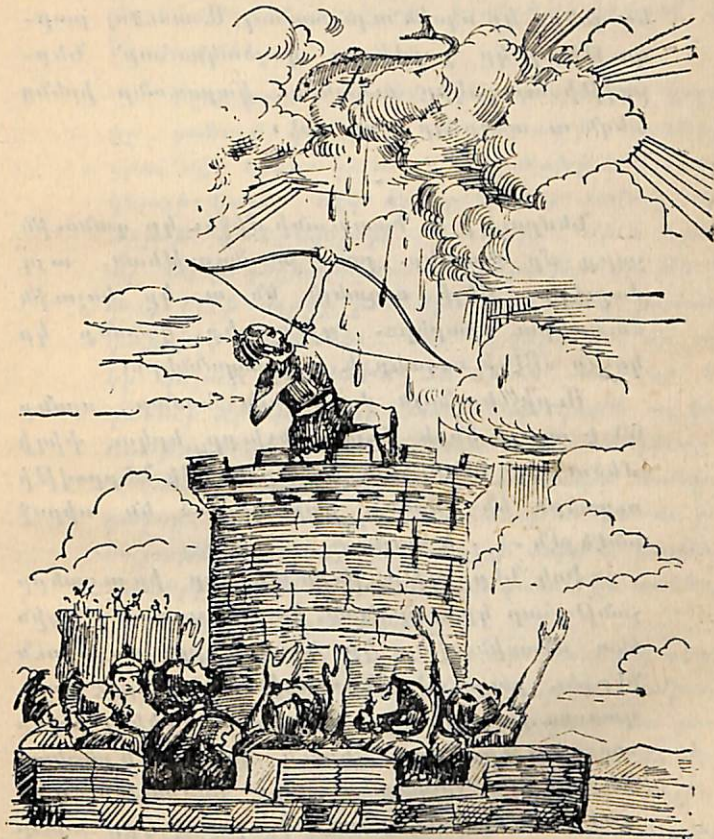
Ու անհամար ժամանակներէ ի վեր հայ տկոնջ-
ները կ'ունենդրեն անոր պատմութեան և հայ կտրիճ-
ներու աչքերը կը նային Նեմրութի կատարին . . . :

* * *

Նեմրութին հետ կայ ուրիշ աւանդութիւն մը եւս :

Նորէն Ասորոց հզօր թագաւորը, Բէլ կամ
Ներքովթը, իրրեւ տառաւոր պաշտօնէր և համար
կը տիրէ շատ ցեղերու և կ'ուզէ տիրել նաեւ
հայերուն : Այդ պատճառաւ կը սկսի տանգ բոր-
ձըրութեամբ դաստակերտ մը շինել լերան կա-
տարին վրայ : Հոն շինութեան ընդր նիւթերը

կը բերուին և երբ չէնք կը լրանայ, ներկաներուն վրայ
աղբէլու և հաւատացնելու թէ ինքն է միակ տառաւորը
կը բորձրանայ հոն ու իր աղեղը կ'ուզէ դէպի երկինք
սպաննելու զԱստուած :

Սակայն, Աստուած հեղձնելու համար անոր ամբարա-
ւանութիւնը, Վանայ ծովէն խոշոր ձուկ մը կը հանէ ու
կը բռնէ անոր նետերուն դէմ : Ներքովթին արձակած նե-
տերը կը դպին ձուկին ու արիւն կը սկսի կաթկթիլ վերէն

վար: Կը կարծէ Բէլը թէ Աստուած սպանուած է, ու բոլորին ալ հաւատացնել կ'աշխատի իր այդ անհեթեթութիւնը:

Այդ տաթիւ, երբ, իրաւի, բոլոր ներկայ եղողները կը սկսին ուրախանալ, Աստուծոյ բարկութիւնը կը շարժի, ու կայծակնասար՝ Ներքով թի աւագակիր ուղտերու կարաւանը իրենց տեղն ու տեղը կը քարացնէ:

* *

Նեմրուծի և Դատուանի միջև կը գտնուին շարք մը ժայռեր. ըստ աւանդութեան, այդ ժայռերը Բէլի ուղտերն են ու կը կոչուին «ուղտերու քարեր»: Գիւղացիք զանոնք կը կոչեն «Բէլի ուղտեր և ուղտապաններ»:

Ուրիշներ նոյն ժայռերուն համար, որոնք 60 է աւելի են և իւրաքանչիւրը երկու փղի մեծութիւն ունի, նոյնպէս կ'ըսեն թէ Ներքով թի ուղտերն են, որոնք քար կտրած են տիրոջ անէծքէն . . . և այլն:

Իսկ Ներքով թը, ինքն ալ, երբ իր ուղտերը շանթահար կը քարանոսն, իր կառուցած չէնքին հետ միասին վար կը գլտորի իր օտքերուն ներքեւ բացուած անդունդին մէջ, ուրկէ յորդաւատ ջուր կը սկսի յորդիլ ու ծածկել բոլոր տարածութիւնները, որուն ներքեւ կ'անհատի Ներքով թին յիշատակն ալ: Նեմրուծի գազաթին վրայ ու Դատուանի շրջակայքը այսօր կան լիճեր, որոնք, իբրեւ թէ այդ ջրերէն գոյացած են . . . :

* *

Այս միւսնոյն աւանդութիւնը Գրոց-Բրոցի յարդելի հեղինակը, Սրբանձանանց, տեղացի ժողովուրդէն քաղելով, հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ. —

Մշոյ դաշտի արեւելեան հիւսիսային կողմը կը գտնուի լեռ մը, Ներքով թ անունով, որու մէկ երեսը կը նայի Պալանդիսի և Մանազկերտի կողմը, մէկ երեսը Վանայ ծովուն տիր ինքով կամ Ախլաթ գոտան, միւս երեսն ալ Մշոյ դաշտերուն . . . Նեմրուծը իր թեւին տակ ունի ուրիշ լեռ մըն ալ, իրմէ բաժան, փոքրիկ, տանձաձեւ, սեւ ու լերկ լեռ մը, որ կը կոչուի ԳՐԳՈՒՌ և որուն ստորոտը կը գտնուի Զրհոր գիւղը. տար ձախ կողմն ալ կայ Շամիրամ գիւղը իսկ առջեւը Դատուան գիւղը:

Այս լեռներու ստորոտէն կ'երկարի Ռահվայ դաշտը, իր անագին տարածութեամբն ու ամառաթեամբը, մինչև Բաղշոյ ձորը և Ույթայ լեռները: Այս դաշտի մէջ կը գտնուէին տանիք քանի մը քարայէն խաներ:

Դատուան գիւղէն Զրհորի տանձաններով դէպի Ներքով թի դաշտակողմը երթալով, ճամբուն վրայ կը նշմարուին կարգ մը կոնգուս սեւ քարեր, որոնք հեռուէն և կամ կիսամութի մը մէջ կարաւանի տալուորութիւնը կուտան գիտողին:

Տեղացիք զանոնք կը կոչեն «Բէլի ուղտեր և ուղտապաններ», որոնց համար կ'ըսեն թէ Բէլ անունով կռապաշտ թագաւոր մը, անթիւ

գործով կուգայ հայոց թագաւորի վրայ կռուի : Հայոց թագաւորը Աստուծոյ ձեռքերով սպաններ է Բէլը և հաններ է անոր դիակը Նեմրուծի գլուխը, հոն թոնիր մը փորեր, չիններ ու զայն անոր մէջ կախեր վառեր է : Աստուծոյ հրամանով այդ կրակը ջուր դարձեր է և մոխիրը հողին տակ իջուցեր, որպէսզի չըլլայ թէ քամին անոր փոշին տարողնէ : Բէլի մարդիկն ու ուղտերն ալ իրենց վախէն քար դարձեր են իրենց կեցած տեղն ու տեղ :

Մինչեւ այսօր ալ այդ ջուրն ու թոնիրը կը գտնուին Նեմրուծի գագաթին վրայ . . . :

Այդ ջուրն է որ սարի տակէն կ'երթայ, կը բխի ու կը կազմէ Մեղրագետը :

Մեղրագետի սկը Մշոյ գոյտին մէջ կ'ընկնէ աւազան մըն է, Օձ գիւղի մօտերը, աւազանի շուրջը սալարկուած են քարերով քոյն ալ գլմբէթ մը կայ : Զուրը այդ կ'ընկնէ աւազանի գոգէն կը բխի, իր հետ աւազներ հանելով, և պղպղ-ջալով կ'ելլէ բազմաթիւ աչքերէ :

Այս ակի բուն բխման վրայ ընտիր վէպեր ունին տեղացիք : Օրինակ, ապացուցանելու համար միայն թէ այդ ջուրը Ներսիսի գանկի լիճէն կուգայ, կը պատմեն . . . —

Իբրեւ թէ հովիւ մը խաշինք կ'արածեցնէ Ներսիսի գագաթի լճին եզերքը. ոչխարը դարձնելու համար, ան, ըստ սովորութեան, կը նետէ իր ձեռքի ցուպը, և ցուպը պատահական

կերպով կ'իջնայ լիճը ու կը կորսուի ջրի պտոյտին մէջ :

Կ'անցնին օրեր : Օրին մէկ այդ հովիւը իր ցուպը կը տեսնէ ուրիշ հովիւի մը ձեռքին մէջ . անկէ կը պահանջէ զայն իբրեւ իր ցուպը : Պէտք կը տեսնուի ապացուցանելու թէ իրա՞նք իրն է այդ ցուպը :

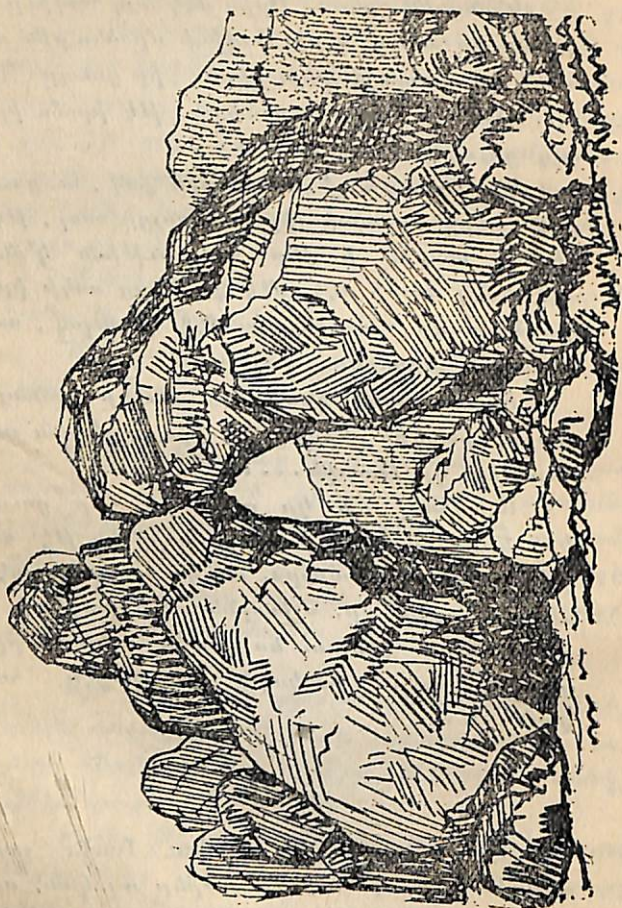
Կ'երթան գիւղի մեծաւորին քով, ու ցուպին բուն տէրը կը սկսի իր ապացոյցը տալ, թէ ես յիշուած սարիէ ի վեր հովուութիւն կ'ընեմ, ամէն մէկ սարի մէկ մէկ քանոնոց ոսկի իբրեւ վարձք առեր, ու ցուպին մէջ փորելով, ոսկի-ներս հոն լեցուցեր, պահեր եմ :

Յուպը իրեն կուտան, ան կը բանայ իր փայտէ քսակին բերանը և, իրօք, յիշուած ոսկի-ներ վար կը թափին . . . :

Այսպիսով ան կը տիրանայ իր ցուպին : Իսկ երբ գտնող հովիւին կը հարցնեն թէ՝ «ուսկի՞ց գտար այդ փայտը», ան կը պատասխանէ . — «Երբ, անգամ մը, ոչխարներս Մեղրագետի բերանը մղլած էին, ու ես գետին ափը ջրերը կը դիտէի, ջուրը յանկարծ իր փորէն հանեց զայն . . . »

*
* *

Վրանայ մօտն ալ Ագրիու Բաւեր ըսուած Ժայռին կից, խումբ մը քարեր ալ կան, որոնք հեռուէն կամ մութի մէջէն մարդերու կը նմանին : Այդ քարերն ալ կը կոչուին ճարս ու փեսայ :

Փարսգած հարմեւորները

Այդ քարերէն երկուքը, որ դէմ դէմի կեցած են, կը ներկայացնեն հարան ու փեսան. այն քարը որու գլուխը կը լորածուէ, փեսան է, իսկ միւսը, որ ուղիղ է վերէն վար, քօղաւոր հարան է: Այդ երկու քարերուն առջեւն ալ մեծ ու կորագլուխ մէկը կայ, ան ալ կ'ըսուի թէ, տէրտէրն է... Ուրիշ շատ մը քարերն ալ կը ներկայացնեն հարանեւորները...

Քարանալու անոնց մեղքն ու պատճառը այն է թէ՛ հարան ու փեսան առանց իրենց հօրն ու մօր կամքին պատկուեր են, և սովորութեան ու կրօնական աւանդութիւններուն հակառակ, արեւածագէն առաջ ժամէն ելեր են: Այդ պատճառաւ իրենց ծնողքն ու Աստուածը զիրենք անիծեր է ու անոնք քար կտրեր են:

Իսկ Հայ Գուսանը, երգելով Նեմրուծայ ասորին վրայ այսպէս կը պոնծացնէ անոր անուան կտալուած ուրիշ հերոսի մը, Սերոբ Աղբիւրի, յիշատակը.—

Ոսկե գազարը բարձրիկ Նեմրուծայ
Վա՛ն-վա՛ն կը շողայ մեզ Վանայ ծովուն.
Ազիզ անունդ, քաջ Սերոբ-Փաշա,
Ալմաստով փելուն մեզ մեք արտերուն.
Թո՛ղ արարներուդ արժանի գովեն ել՝
Խեղճուկ գուսանիս անգարդ երգերում,
Զինչ աղբիւրի պէս գլայ, գլգլայ...

Նեմրուքայ սարը հազար ակն ունի,
Հազարն էլ Մեռ դառնի ի վեր կ'երթայ,
Մինակ Սերոբի աղբիւրը օրսի
Խեղճ ժողովրդի օրսին մեջ կ'երթայ—
Ազատ օրերի, դալար օրերի
Ծառաւ ժողովրդի օրսին մեջ կ'երթայ...

Նեմրուքայ սարը բառսուն ծեռ ունի,
Քառսունին գլխուն մարմար փառափ կայ,
Էն փառի վրայ արծիւն է նստեր—
Ժեռերի արփան իր գահի վրայ—
Ու կտուցի մեջ մի սիրս է բռներ
Եւ զիլ կը կանչէ չորս դին ձեն կուտայ.
Սարերի արփան ամպերի վրայ...

“Է՛յ, ականջ արե՛ք, հովեր ու հաւեր,
Կսրին Սերոբի սիրսն է կտցիս մեջ,
Սիրսն, որ ձեզնէն բարձանց կը բռներ,
Է՛յ, ականջ արե՛ք, սարեր ու ձորեր,
Սերոբ փառայի սիրսն է կտցիս մեջ,
Սիրսը, որ ձեզնէն մեծ էր ու խորն էր:

Սերոբ-Աղբիւրը ազատ Նեմրուքից
Աղբիւրի նման վազեց լեռն ի վար—
Ու հեղեղ դառաւ, ան ու մահ սփռեց,
Չարկեց ու ջարդեց Հայու դուռնին,
Քիւրսին ու բուրփին հազար ու հազար.
Ա՛խ, փրսն ու բուրփը վախկո՛հ են, նամա՛րս,

Սիրս չունին կայնիլ նախա առ նախա,
Եօք սարի բոլոր հետեղ ինկած,
Շուրհ երբ տեսան, եօքը ծակ մտան,
Վերջն հազար դառով, հազար խաղերով
Ընկար, փա՛ջ Սերոբ... Ու երբ դուն ընկար,
Ես եկայ հասայ, սիրոյ հանեցի,
Որ գէտ դիւժմանին փայ-բաժին չըլնի:

Իգիթ սիրսը փաջ Սերոբի
Արեւի պէս

Նեմրուք սարին լոյս կուտայ.
Ու փառերում, սեւ հողերում
Թեկուզ վաքանի, ազգի սիրուն
Չուր յաւիտեան չի մարի.

Կսրին Սիրսը փաջ Սերոբի
Արեւի պէս

Նեմրուք սարում բոց կուտայ.
Սարի սառուց, ձիւների մեջ
Թեկուզ քաղեմ՝ չի սառի,—
Ժողովրդի ազատ օրուայ,
Պատուի սիրուն՝ չի սառի:

Նեմրուքայ սարը հազար ակն ունի,
Հազարն էլ Մեռ դառնի ի վար կ'երթայ.
Մինակ Աղբիւրի աղբիւրը օրսի
Խեղճ ժողովրդի օրսին մեջ կ'երթայ—
Ազատ օրերի, դալար օրերի
Ծառաւ վաքանի օրսին մեջ կ'երթայ...
(Հայ Գուսան)

ԳՐԳՈՒՌ - ԲԼԵՃԱՆ

Ներքովի խորաբնակ, անոր թևին տակ, գէպի վանայ ծովը, լերի ու սեւ լեռն է, որ կը կոչուի ԳրգոՒՐ: Այս այն լեռն է, որու վրայէն և որու գագաթը քերէր անցեր է Նոյի քաղաքը: Տապանը քերելով անցած տանն զբոսաւոր ձայնը հաներ է ու այդ ձայնին պատճառաւ ալ ան կոչուած է Գրգուր:

Գրգուր սարը, հակառակ իր փոքրութեան և լերի ըլլալուն տեղ ունի հայ ժողովուրդի սրտին մէջ:

* *

ԲԼԵՃԱՆ. — Ներքովի խորաբնակ կը գտնուի ուրիշ լեռ մըն ալ, որուն Բլեճան անուն կուտան: Բլեճանին արեւելքով կը փռուի Նազիկ կամ Փրիտուսի ըսած լիճը, իսկ հիւսիսով կը խաչուայ լիւր:

Բլեճանը իր այդ երկու լճերուն հետ ունի կախարդական զօրութիւն մը: Հրեղէն աղջիկներ, ձիեր ու ճերմակ գամէշներ կ'ապրին անոնց մէջ:

Խաչուց տեղի խորհրդաւոր է, քան Նազիկը, և

ունի իր վէպը, իսկ ժողովուրդը տեղի Նազիկին է որ կը նուիրէ իր երգերը, և իր կարծիքները միշտ Նազիկ լիճին շուրջն է, որ կը կեցնէ հանդուտի համար: Խաչուց միշտ պզտոր է, կը յաւաքուի իր խորէն և ձայներ կ'արձակէ:

Սրբանմանաց վարդապետը տեղացիներէն հետեւեալը ժողոված է անոր մասին:

... Ժամանակին, կատաղատ թագաւոր մը, անունը Պոս, կը նստէր Լաթարի մէջ (Խաչուց արեւելքը գիւղ մը), և ունէր եօթ զաւակներ, որոնց ամէն մէկուն համար շինէր է բերդ մը, և իւրաքանչիւրը իր բերդին մէջ դրած: Զոջ աղան դերը է Բլեճանու բերդը, Բլեճան լեռան վրայ, ուր՝ զեռ բերդին հստակեան հետքերը կան: Պոս թագաւորը շատ զօրաւոր էր և ունէր Հաւլունի (պողպատէ խիստ կարուն) թուր մը:

Իր ծերութեան ժամանակ, թագաւորը կը մատնէ թէ, իր մահունէ վերջ, այդ թուրը, իր ս'ր մէկ աղուն քով որ մնայ, ան պիտի սպաննէ միւսները, վասնզի ոչ մէկ բան կրնայ այդ թուրին գիմադրել:

Եւ որպէս զի իր որդիներու մէջ միշտ խաղաղութիւն տիրէ, ան կը կանչէ իր միւս որդին, թուրը անոր կուտայ և կ'ըսէ. — Տա՛ր այս թուրը և նետէ այս լիճին խորը: Տղան կ'առնէ թուրը, բայց, կ'ափսոսայ զայն, ու կը տանի տեղ մը կը պահէ ու կը գառնայ հօրը քով ու կ'ըսէ անոր — Նետեցի: Հայրը կը հարցնէ. — Երբ նետեցիր, ի՞նչպէս եղաւ լիճը:

— Բան մը չեղաւ, կ'ըսէ աղան:

Պաշը կը հասկնայ իր աղուն սուար ու կ'ըսէ. — դուն զայն պահեր ես, զնա՛, և բեր : Տղան կ'երթայ կը բերէ զայն :

Հայրը թուրը կարգով կը յանձնէ իր միւս որդիներուն լիճը ձգելու համար, և ամէնքն ալ կը հետեւին իրենց մեծ եղբոր արարքին, ի բաց սուտով ամենափոքր եղբայրը :

Երբ թագաւոր հայրը թուրը կը յանձնէ իր ամենափոքր աղուն, կ'ըսէ անոր որ թուրը լիճին մէջ նետելէ յետոյ, վերադառնայ ու պատմէ պատահածը : Պզտիկ աղան կը կատարէ հօր պատուէրը նոյնութեամբ, կը վերադառնայ ու կ'ըսէ. — Զրեբը պղտորեցան ու պրտրեցան, ձկները դուրս թափան, ու լիճին խորէն «դուր գուր» ձէներ եկան : Այդ օրը, երբ թուրը ջուրին մէջ նետեց փոքրիկ որդին, Ուրբաթ էր : Ու այն օրէն մինչեւ այսօր ամէն Ուրբաթ օր, իբրեւ թէ լիճը կը փոթորկի խորին : Հոն՝ վարը, ջրերու խորքին մէջ, խումբ մը քաջեր բռներ են թուրը. և ուրիշ խումբ մը քաջեր ալ կ'ուզեն թուրը խել անոնցմէ և անոն աղմուկէն ու պայքարէն, ջրերը կը փոթորկին, կը գոռան ու կը պղտորին...

Պաշ թըլսըմ՝ ըլնած է, որ օր մը երբ այս ծովը ցամքի այդ թուրը բռնող ձեռք մը աշխարհ ոլխտի գայ, ու մնացածն ալ Աստուծոյ գիտնալիք բանն է...

ՍԵՐՄԱՆՑ ԼԵՐԻՆԻՔ

ԲԻՆԿԵՕԼ ԿԱՄ ԲԻՒՐԱԿՆ

Ահա՛, վերջապէս, Բինկեօլը, լեռը կեանքի, գեղեցկութեան, սիրոյ և քնքշութեան : Անոր արեւելքը կը փռուի Խնուսի գեղազուտ լեռնադաշտը՝ իր աննշման տեսարաններով. արեւմուտքէն Քղին կը նայի անոր, հարաւէն Վարդոյ և հիւսիսէն Կաւնոյ ու Ալաւկեթի սարահարթերը կը նային անոր թագի պէս շքեղ ձիւնափառ կատարին :

Հայաստանի կեդրոնը, անոր կուրծքին վրայ բարձրացող այս լեռը հայ ժողովուրդի սիրան իսկ է :

Եթէ Մասիսը հայ ժողովուրդի Մսխին խորհրդանշանն է ու Սիփանը անոր Կամփին, Բինկեօլը իր անմահական ջրերով, իր յստակ ու քաղցրակարկաչ վրտակներով, իր անթիւ լիճերով, իր բազմազան ու բազմերանգ ծաղիկներով հայ ժողովուրդի բոքուն սիրտը կը մարմնաւորէ :

Շքեղ ու փարթամ թագունի մը պէս կը բազմի ան, եւ յուէտ կանաչ իր արգաւանդ փեշերը ոսկիէ

ծովերու պէս կը փռուին չորս դէն, լա՛յն լա՛յն ու միշտ զուարթունք . . . :

Իր գաղաթը ոսկեհաւ թաղի մը պէս է: Ամառ թէ ձմեռ իր ճակատին ձիւները կը փողփողին հազար ու մէկ գոյներով արեւելքի առատ արեւուն ներքեւ: Արեւելքի պայծառ ու անթիւ աստղերը, լուսնկան ու խորունկ կապոյտը հէքեթային հմայք մը կուտան անոր:

Իր կուրծքին ու փէշերուն վրայ ծովերու պէս կը յորդին կանաչն ու կորնկան, և բիւրուոր ծաղիկներու աննման հայրենիքն է:

Բիցկե՛օլ: Հայ ժողովուրդի կուրծքին տակ կը թռն-
թռնայ այս բառը, հազար ու մէկ սարսուռով: Ու այդ անունը հայ ժողովուրդի սրտէն կը թռչի անսակակալ ճերմակ աղաւնիի մը քնքշութեամբ, ու իր առջեւ կը փռուի դրախտ՝ ճերմակ շուշաններով ու պլպուլներով լեցուն, ու կ'երգէ . . .

«Սուսամ սիւպիւլ, պաղի պիւլպիւլ

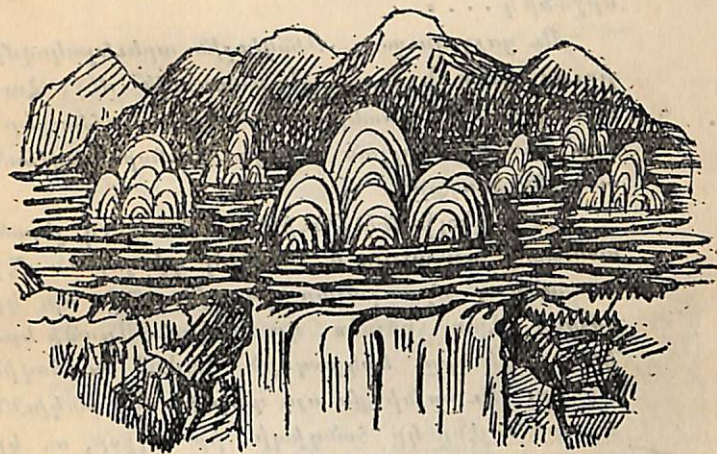
«Ինչո՞ւ Բիցկեօլը մտաւ,

«Ինչո՞ւ Բիցկեօլը մտաւ,

«Պաղի պիւլպիւլը գտաւ . . . »

Աշուղները անոր գեղեցկութիւնը կ'երգեն, կը գովեն, սիրահարները անոր կը դիմեն, անոր կը բանան իրենց սիրտը, հիւանդները Բիցկեօլին կ'ապաւինին, կաթիլ մը անմահութեան ջուր, ծաղիկ մը, ծիւ մը կանաչ կը պաղտաին: Հովիւները տարին տառներկու ամիս գիշեր ու ցորեկ չեն ուզեր բաժնուիլ անոր օդէն ու ջուր-

րէն, և ողորդները ամէն առաւօտ դէպի Բիցկեօլը կը դիմեն:

Մշտնջենապէս կանաչ ու թառմ, ան իրեն կը կան-
չէ, իրեն կը գրաւէ ամէն բաբախող սիրտ: Կեանքի
աղբիւրն է ան. և առատօրէն ինքզինքը կը բաշխէ
ամէնուն անխտիր, ե՛ւ հարուստին ե՛ւ սղքատին, ե՛ւ
մարդուն ե՛ւ վայրի կաքուլին . . . :

Եւ ձմրան երկայն իրիկուններ, իրենց տաք թո-
նիրներուն և մտերիմ բուխերիկներուն շուրջ բոլո-
րած, ճարճատող կոճղի ուրախ բոցերուն գիմաց՝ ժո-
ղովուրդը. հովիւն ու ողորդը իրենց լսածն ու տե-
սածները կը պատմեն Բիցկեօլի մասին, ու աւանդու-
թիւնն ա՛լ անոր ջրերուն պէս կը սկսի հոսիլ . . . :

. . . Դրախտն է Բիցկեօլը, Աղամին ու Էվաին
բնակած դրախտը, կ'ըսէ աւանդութիւնը. հոն է

որ երկար ստե՛ն ապրած են առանց ճանճրոյթի, վտանգներուն ավեր, ծաղիկներու մէջ, երջանիկ երջանիկ . . . :

Ու ցոյց կուտայ, Բինկէօլին արեւելակողմը փուռող Խնուսի ուրախ լեռնադաշտին մէջ, Հաւամիկ գիւղին մօտերը, ստորերկրեայ հետքեր, ուր՝ բնակած ըլլան այսօրուայ մարդկութեան առաջին ծնողքը :

Եւ Բինկէօլի մէկ թեւին՝ Ղամուրբեդ լիւրան ստորաբը՝ Խաչալոյս և Քաղֆիկ գիւղերուն մէջ տարածուող մշտադալար դաշտին մէջ, որ կը կոչուի «Ախէր չիւան», կը բնակեցնէ Աղամի երկու որդիները՝ երկրագործ Կայեհն ու հովիւ Աբէլը : Եւ նոյնինքն այդ դաշտին մէկ անկիւնն է, որ Կայէնը կը հանդիպի իր եղբոր, ու կը սպաննէ զայն : Աւանդութիւնը եղբայրասպան եղբոր գլխուն վրայ կը բուսցնէ երկու խոշոր եղջիւրներ, որոնք արգելք կ'ըլլան անոր ջուր խմելուն, և ան կը պտտակի միշտ ծառուէ, և սեւ քարէ եղունգներ կը գնէ անոր մասններուն ծայրը : Այդ քարերը դեռ մինչեւ վերջերս ալ տեղացիները կը կոչէին տատանայի կամ Կայէնի եղունգ, իբրեւ թէ Կայէնը իր եղբայրը ծառէ մը կախելով, այդ քարերովն է որ սպաններ է զայն, ու այդ պատճառաւ ալ այդ քարը կը բռննի անոր մասններուն ծայրը եղունգին տեղը : Քաղֆիկ և Նարմիկ գիւղերուն միջեւ «Ախէր չիւանին» մօտիկ ըլլալի մըն ալ ցոյց կը տրուի իբրեւ Աբէլի գերեզման :

Աւանդութեան որսորդը՝ Ղամբէքը միայն կը

տեղեկանայ այս սպաննութեան: Ղամէքը որ կը քնակէր Ղամուրբերդ լեռան վրայ, իր բերդին մէջ (ու լեռն իր անունովն է որ կը կոչուի Ղամուրբերդ), օր մը վար կ'իջնէ իր բերդէն ու կը սպաննէ Կայէնը, Աբէլին վրէժը լուծելով:

Այսպէս Ա. Գրքին դրախտը հայ ժողովուրդը երեւակայող հոգին կը փոխադրէ իր Բինկէօլին վերայ:

Բայց դեռ չի բաւեր: Անմահութեան ջուրը կը քիւլեցնէ անոր ընդերքէն...

Ունկնդրե՛նք.

...Հովիւ մը Բինկէօլի գագաթին վրայ աշխարհներ կ'արածէ. օր մը աղբիւրի մը քով կը հանդիպի երեք օձերու, երեքն ալ վիրաւոր ու քոտոտ: Կը տեսնէ որ անոնք ծաղիկէ մը մէկ մէկ թերթ կը փրցնեն կ'ուտեն, յետոյ աղբիւրի ջուրին մէջ կը մտնեն ու կը լողանան, ու քանի մը վայրկեան վերջ, կը տեսնէ որ երեքը մէկէն սողալէն դուրս կ'ելլեն ըլլորովին առողջ, երիտասարդացած ու գեղեցկացած, ու կ'անհետանան արագ արագ խոտերուն մէջ...

Այս դէպքին ի տես կը շուարի հովիւը. ու երկար տեսն մտածկոտ կը կենայ: Յանկարծ կը յիշէ իր տէրը որ հարուստ քիւրա ցեղապետ մըն է և որը երկար տարիներ կը տառապի անբուժելի հիւսնդութենէ մը: Հովիւը ուրախութենէն ինքնիրմէն ելած իսկոյն կը վազէ իր տիրոջ մօտ ու կը պատմէ անոր իր տեսածը

Այն ատեն, կ'առնեն աղան ու կը բերեն Բինկէօլի գագաթը: ջրերու աղբուրն մօտ, և մեծ ուրախութիւնով կը փնտռեն աղբիւրն անմահութեան, որ կեանք տուած էր հիւսնդ օձերուն, բայց չեն կրնար գտնել զոյն աղբիւրներու առատութենէն:

Ջուրէ ջուր և անկէ անկ, թափառելէ ձոնծրացած ու նեղացած, վերջապէս աղան կը հարցնէ իր հովիւին.

— Ո՞ւր է այդ լիճը:

Իսկ հովիւը շուարած կը պատասխանէ.

— Բինկէօլ հըզար կէօլ, ըլլ չի զանրմ քիժան կէօլ.

Բինկէօլը հազար լիճ ունի. ես լիճ գիտնամ որ լիճն է...

Իսկ որտեղ միւսնայն անմահութիւնը ուրիշ կերպով մը կը պատմէ, աւելի քնքուշ և տաւի հրաշապատում...

...Որտեղ մը որսի կ'ելլէ ու Բինկէօլի կուրծքին վրայ կը թափառի մինչեւ կէսօր, ու հազիւ կը յաջողի երկու աղանքներ որսալ: Տունը վերադարձին, անոր գագաթին կը հանդիպի աղբիւրի մը, և կ'ուզէ լրանալ անոր մէջ ու մաքրել իր սպաննած արիւննաթաթու աղունքները ու այնպէս երթալ... կը նստի աղբիւրին ամբողջ, ու հազիւ թէ աղանքները ջուրին մէջ կը թափի, կեանք կ'առնեն անոնք, ու կը թռչին կ'երթան, կ'աղատին... մարդը կը ստորտափի ու կը շուարի, ու կը տեսնէ որ աղա-

հիներու թեւերէն ցողացող ամէն մէկ կաթիլէն մէկ մէկ լիճ կը գոյանայ Բինկէօլին գաղաթին վրայ :

Որտորքը անմիջապէս կը յիշէ իրենց գիւղի գիւղապետը, որը անուաճելի հիւսնդութենէ մը կը տառապի երկար տանէ ի վեր. ո՛չ մէկ լսելի թողուցած են աշխարհի վրայ, ու ան չէ լուծուած . . . Եւ ուրախութեամբ կը վազէ գիւղը, ու կը պատմէ իր տեսածը գիւղապետին :

Կ'առնեն հիւսնդը ու անմահական ջուրի աղբիւրին քով կ'երթան Բինկէօլի գաղաթին վրայ : Հաջորաւոր լիճերու ափը կանգ կ'առնեն («ո՛ս է, տա չէ») ըսելով, հաղորաւոր լճերէ կուցք կուցք ջուր կը խմյնեն հիւսնդին . ու վերջապէս, հիւսնդը նեղացած կը հարցնէ .

— Ո՞ր մէկն է լիճը :

Ու որտորքը կը պատասխանէ ըոյրովին շուարած :

— Բինկէօլ, հըզար կէօլ, ըզ չի գտնիմ քիժան կէօլ :

Այս դարաւոր հովուերգական վէպը, որ բերնէ բերան եկեր հասեր է մինչեւ մեր օրերը, ունի ուրիշ, քնքուշ ձեւ մըն ալ . . .

Հովիւ մը և իր հովուուհին կ'աղբին միասին Բիւրակնի կուրծքին վրայ : Օր մը հովիւը կը հանգիւրի լորի մը, կ'որսայ զոյն, ու կուտայ իր սիրուհիին : Հովուուհին կ'առնէ և կ'ուղէ լուսնուր :

Ակերէն մէկուն մէջ լուսացած պահուն լորը

կեանք կ'առնէ ու ֆրֆուտով կը թռի կ'երթայ : Երբ սիրական հովիւը կը լսէ այս հրաշքը, զայրազին կը հարցնէ հովուուհիին թէ՛ ո՞ւր է այդ տիւր . սիրուհին շուարած չկարենալով զանել հրաշագոյծ աղբ, կը բացագոյնէ «Բիւր աղն է հաղա՛ր աղն, ես ի՞նչ գիտնամ թէ ո՞ր աղն . . . » ու տոտր համար ալ, իրրււ թէ, ան կոչուած է Բիւրակն . . . :

Երեք ասացուածքներն ալ մօտաւորապէս նոյնն են . Քիւնկէօլ, հըզար կօլ, ըզ չի գտնիմ քիժան կէօլ :

Եւ երեք աւանդութեաներն ալ կը շուարին Բինկէօլի տառա ջրերուն առջեւ, բոլորն ալ կը խօսին ու կը պատմին անոր անմահական ջրերուն ու ծաղիկներուն վրայ : Եւ բոլոր երգերը որ հիւսնուած են իր անունին շուրջ, կ'երգեն անոր գեղեցկութենը, և թարմ ու քաղցր կեանքը որ կը ծպտի արեւու ցոլքերուն տակ, անոր ջրերուն ափը :

Անմահ ըլլալ ու գեղեցիկ, ահա՛ այն ձգտումը որ հոյ հոգին՝ երկնքի ծիածանին պէս շքեղ ու քնքուշ, Վը դնէ Բինկէօլի ճակատին :

Եւ մինչեւ յաւիտեան ապրելու այդ կամքը չէ՞, որ կանգուն կը պահէ միշտ հազար անգամ ջախջախուած մեր աղբին ողնաշարը :

ՂԱՄՈՒՐԲԵՐԴ

Տեսանք որ Բինկեօլի մէկ թեւն էր այս լեռը, ու աջ թեւը, որ բազուկի մը պէս կը գրկէ Լեւոնաթ լեւնադաշտը: Ու տեսանք նաեւ որ սն իր անունը տուած էր Ղամկ օրսորդի անունէն, իբրեւ անոր ընտանիքը և բերդը:

Ղամէք կամ Ղամաւրբերդ լեռը փոքրիկ Բինկեօք մըն է, անուշ օդով, սառած ու պտղ պաղ ջրերով, հարուստ՝ մարդերով, ծաղիկներով ու թռչուններով: Ունի կախարդիչ գիշերներ, խորունկ երկինք ու պայծառ տառաքել:

Ղամէքն ալ ունի սրբիկ պատմութիւններ:

Իր կուրծքին վրայ քար մը կայ, որ կը կոչուի աշուղի կամ սիրոյ քար:

Կը պատմուի թէ. —

Ժամանակին աշուղ մ'անցած է այդ լեռնէն՝ սիրահար աշուղ մը: Երկար քարելէ յոգնած, ան կը հանդիպի ժայռի մը, կանգ կ'առնէ անոր առջեւ ու կը նստի անոր վրայ ընկողմանած

հանգչելու համար: Իր սէրը, սակայն, ղինք հանգիստ չի ձգեր, կը վտռէ ղինք շարունակ, ու երգը կը ֆլֆլայ իր սրտէն:

Աշուղը կ'երգէ իր սէրը: Այնքան կ'երգէ ու այնպէս վառուած, որ ժայռը չի դիմանար իր կրակին, կը հալի ու կ'առնէ ձեւը անոր մարմնոյն . . . :

Ու այն օրէն ի վեր այդ ժայռը կը կոչուի սիրոյ քար, ամենք ալ կ'ըսեն Աշուղի քար . . .

Այս փոքրիկ պատմութեան մէջ մեծ սիրոյ մը, հայ ժողովուրդի սիրոյ չափը, սաստկութիւնը կը խըւարտայ:

*
* *

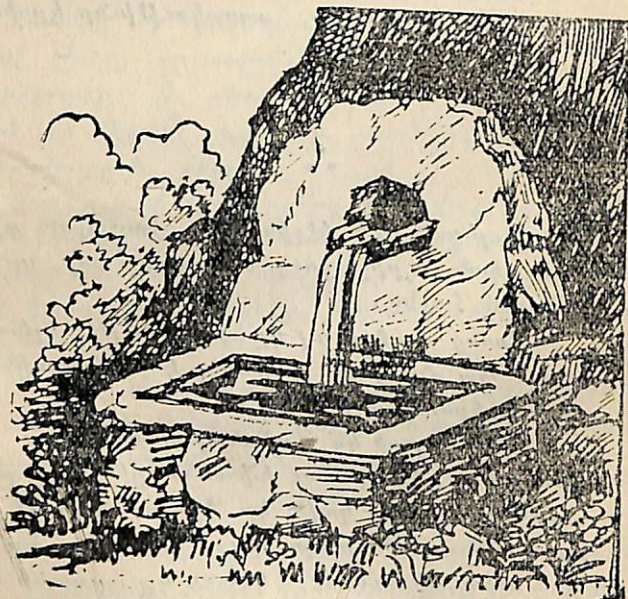
Միեւնոյն լերան մէկ փէշին վրայ, եռալալոյս Գիւլին մօտերը կան ուրիշ շարք մը քարեր ալ, որ կը կոչուին Շարան քարեր:

Ասոնց համար ալ կը պատմեն թէ, ոչխարներու հօտ մըն է որ քարացիք է իր հովուին ու բէրւորներու հետ միասին:

Քար կտրած են հետեւեալ պատճառաւ: Ամառ ատեն, կէսօրուայ խիստ տաքին, երբ բէրւորները նստած կաթ կը կթեն, ծառաւէ կը տառապին ու ջուր չունին: Կռապաշտ հովիւը իր ոչխարներուն մէջ կեցած կը պաղտաի Ասալըն ուր ջուր բխեցնէ իրենց համար, ու կը խոստանայ այդ առթիւ երկու ճերմակ ոչխար-

ներ գոհել: Կը կատարուի հովուին խնդրանքը նոյն պահուն: Հովիւը, ոչխարներն ու բէրւորները ամէնքն ալ ջուր կը խմեն: Բայց հովիւը, փոխանակ երկու ճերմակ ոչխարներու, երկու ճերմակ ոջիլ կը գոհէ . . . :

Նոյն րոպէին կայծակի արտաբերութեամբ ամէնքն ալ իրենց տեղն ու տեղը քար կը դառնան: Նոյն քարերուն մէջ ցոյց կուտային գիւղացիները բէրւորները, որոնք ոչխարներէն քիչ հեռու նստած են, և հովիւը, որ իր հովուական թաղիքը ուսերուն կը կենայ ոչխարներուն մէջ:

Այդ քարերէն քիչ մը հեռու կայ աղբիւր մը, որուն համար կ'ըսեն թէ՛ Աստուծոյ բխեցուցած աղբիւրն է

և որ այժմ սուրբի մը զօրութիւնն ունի և ուխտատեղի է:

Այդ քարերէն քիչ մը հեռու կայ փլած վանքի մը աւերակներն ու իր փլած բերդը: Կը կոչուի Վանքիկ: Զօրաւոր սուրբ մըն էր և ուխտատեղի. ունի առատ ջրով աղբիւր մըն ալ: Խնուսցիմներ, մահաւանդ Խաչալոյսցիմներ ամէն ստորի վարդավառին ուխտի կ'երթային, ոչխարներ կը գոհէին, ուրախութիւններ կ'ընէին, աղբիւրին ջուրով կը լողանային և այլն:

Ղամուրքերգի գագաթին վրայ եւս կան մեծ ու փոքր բաղնիքիւ լճեր, որոնք ամէնքն ալ ունին կախարդական բնոյթ ունեցող պատմութեանքներ: Անոնցմէ ոմանք հրեղէն ձիեր կը պարունակեն. ոմանք ճերմակ գոմէշներ, և ուրիշներ ալ իրենց փրփուրներու խորքէն ճերմակ ծամերով և ձիւնի պէս ճերմակ մարմնով աղջիկներ դուրս կը հանեն . . . :

Ինչպէս և ինչո՞ւ այդ կախարդականութիւնը լեռներուն: Դժուար է դրական բացատրութիւն մը տալ: Արեւելքի կախարդ երկինքին տակ հողինքը միշտ եղած են երեւակայող. երեւակայութիւնը միշտ եղած է վառ: Երկնամատոյց լեռներ միշտ մեծ խորհուրդներ գրկած կեցած են, ու ճնշած հոգիներու վրայ:

Արեւելքին մէջ սէրը եղած է այրող՝ արեւին պէս ու կախարդիչ արեւելքի կախարդ գիշերներու պէս: Երեւակայութիւնը կը հասնի մինչև հիւանդութեան, և միաքը կը դառնայ խորհրդապաշտ, և լեռներ, անտառներ, լիճեր ու գետեր, ծառ ու ժայռեր ամէնքն ալ ողբերով կը լեցուին . . . :

ՍՈՒԿԱԻՏ ԵՒ ՏՈՒՄԼՈՒ ՏԱՂ

ՍՈՒԿԱԻՏ: Կ'ըսուի նաեւ «Բեօուքսաղ»: Բառերի և Ալազկերտի միջեւ ջրաբաշխ լեռներն են որ կ'առնեն այդ անունը: Ասոնց հետ կապուող աւանդութիւնը կը կապուի քրիստոնէութեան հետ:

Այս լեռներուն մէջն է որ կ'առանձնանան Բրիտանիէութեան ուսուցիչ նահատակները, Սուբէսանտը, կ'սուրին իբրեւ ճգնաւոր, ու հետզհետէ այնքան կը նրմանին քոչերու (վայրի այծ), որ կը կոչուին նաեւ քոչք: Այս սրբակեացները կը նահատակուին նոյն լեռներուն վրայ: Այժմ՝ ուխտասեղիներ կը զտնուին հոն:

ՏՈՒՄԼՈՒ ՏԱՂ: Կարնոյ խաչափայտ լեռներն են, ուրիշ ծնունդ կ'առնէ արեւմտեան Եփրատը, որու մասին եղած աւանդութիւնը նոյնպէս կապուած է քրիստոնէութեան հետ: Պարզ է, ըմբռնուած և պաշտամունքի ձգտումները փոխուած են: Հեթանոսական առնական, կորովի, գեղեցկութեան, սիրոյ և ոյժի հաւա-

առլիքներուն տեղ քրիստոնէական ձգտումն է անցեր: Քրիստոնէական դարն է, և աւանդութիւնները եւս աւար քղամիջը կը գգնուեն . . .

. . . Կը պատմեն թէ, եթներորդ դարուն Պարսիկները Պաղեստինէն Բրիտանի խաչափայտը գերի կը տանին:

Երբ Յունաց Հերակլէս Կայսրը Պարսկաստան գնաց Կարինէն անցնելով, ու անոնց յաղթելով վերադարձացաւ, իր հետ կը խլէ ու կը բերէ նաեւ խաչափայտը, ու իր դարձին կը բարձրանայ Տուճլու Տաղը բանակելու . . .

Պարսիկները, ասկայն, հոնգիստ չեն մնար, բանակ կը կազմեն, ու կը հետապնդեն Յոյները խաչափայտը ետ խլելու:

Երբ Հերակլէս լուռ կ'առնէ թէ Պարսիկները կը հասնին, խուճապի կը մտնուի, խոչափայտը կը թաղէ, իր հետ Հկարենալ տանելու պատճառաւ ու կը փախչի . . .

Այդ լուրը չի ստուգուիր: Եւ Հերակլէս նորէն ետ կը դառնայ, ու կը հանէ խաչափայտը: Խաչափայտի փոսէն ջուր կը բխի, և որ այժմու Եփրատին ակն է: Իսկ Տուճլու տանը ալ խաչափայտին անդնով կը կոչուի Խաչափայտ . . .

ՍԵՊՈՒՅ ԼԵՌ

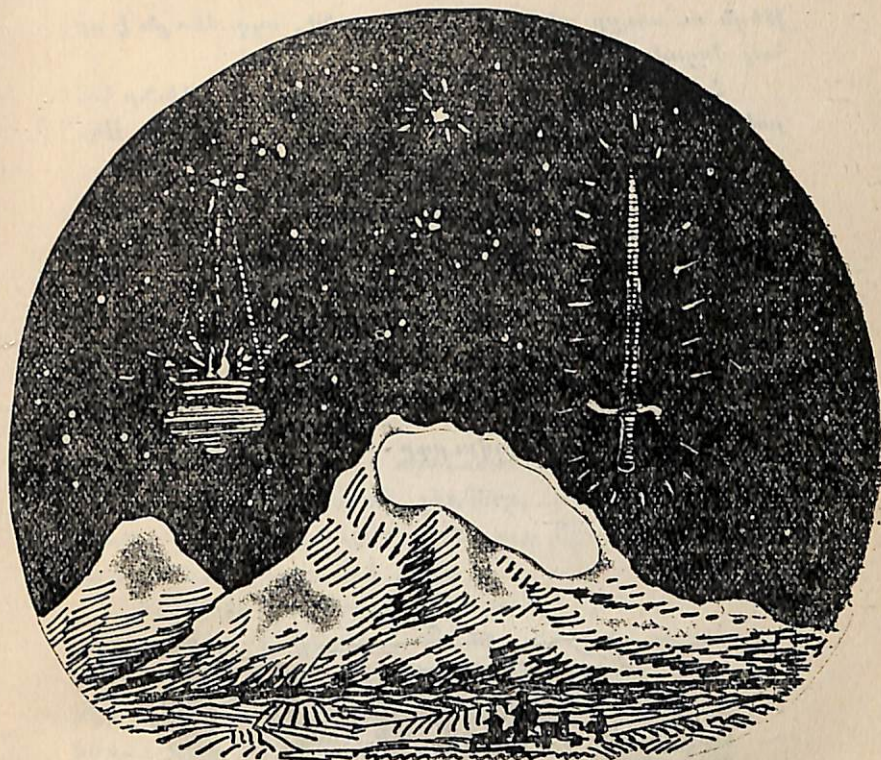
Անցնի՛նք այժմ Երիզա, Սնահաթի երբեմնի գի-
նեւէտ ու ծաղկաւէտ երկիրը ու կանգ առնենք Լու-
սաւորիչի լեռան՝ Սեպուհի առջեւ :

Ո՛վ չի գիտեր պատմութիւնը Լուսաւորիչին ու
Տրդատին, և չի յիշեր Սեպուհ լեռը, որու փապար-
ներուն մէջ Հայոց Հայրապետն ու Արքան առանձնա-
ցան Աստուծոյ հետ ժողովի նստելու համար . . . :

Գիտե՛նք մենք խոր վիրապն ու Մանեայի ալբը,
գիտե՛նք Հայրապետին մահն ու Տրդատին զղջումն ու
ճգնիլը :

Բայց լսենք հայ ոգիին և սնոր աւանդութեան :

. . . Սեպուհի փապարին մէջ Լուսաւորիչին
հեւքը կ'աւարտի, բայց իր լոյսը չի մարիր .
Լուսաւորիչին կանթեղը փապարին մէջ սնծա-
նօթ ձեռքէ մը կախուած կը վառի . գեռ սն լոյս
կը սփռէ հայ ժողովուրդին : Գիշեր ստան հովիւ-
ները կը նշմարեն սնոր լոյսը, ու կ'երթան զայն
աւելի մօտէն գիտելու, բռնելու, բայց, որքան
սնոնք կը մօտենան, կանթեղն այնքան կը հե-
ռանայ ու միշտ կը վառի . . .

Միեւնոյն քարայրին մէջ կ'աւարտի նաեւ
չունչը Տրդատին . բայց, Տրդատն ալ իր սուրը
գետին չի ձգեր, ոչ ալ կ'ուզէ զայն ուրիշի մը
յանձնել, այլ վերջին չունչին հետ կը նստէ զայն
օդին մէջ, ու կանթեղէն քիչ հեռու օդին մէջ
սուրն ալ առկաիւ կը կենայ . . .

Ու հայ ոգին գեռ կը սպասէ . . .

Վասն զի աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ՛ ո՛վ որ կան-

թեղն ու սուրը անոնէ, և սուրը բունէ, այդ ձեռքն է որ հայ ժողովուրդը պիտի ազատէ :

Հայ ուղիին յոյսը, կամքն ու երեւակայութիւնը հոյակապ բարձունքի մը կը հասնին, կը լեռնանան Սեպուհի նման :

Աւանդութիւնը հայ ժողովուրդի ո՛չ լոյսը կը մարէ, ոչ ալ սուրը կը խորտակէ, այլ կը պահէ զանոնք Սեպուհի փապարին մէջ՝ քով քովի և անվթար :

Ու կը սպասէ փրկարար Զեռքին . . .

Ու կը շարունակէ ապրիլ . . .

Քանի կայ Սեպուհն, քանի հոն կը վտռի Լուսուորչին Կանթեղը, քանի կը շողայ Տրդատին Սուրը, պիտի ապրի Հայ ժողովուրդը . . .

ԻՆՆԱԿՆԵԱՆ ԿԱՍ ՔԱՐԿԷԻ ԼԵՌՆԵՐ

Տարօճի դաշտին արեւմտեան հիւսիսավորմը կը բարձրանան Խնակեան լեռները, որոնք բոլորովին առանձին լեռնաշղթայ մը չեն, այլ Բիւրակնի շարունակութիւնը, անոր մէկ թեւը :

Բինկէօլի բարձրութիւնը չունին թէպէտեւ, սակայն՝ իրենց ճակատն ալ կրնայ ողջունել հեռուները՝ մէկ կողմէն գոռոզ Սիփանի, Նեմրութի և միւս կողմէն Սուկուէտի և ուրիշ շատ մը լեռներու զազաթները :

Բինկէօլի քամին չունչն է Քարկէի լեռներուն : Խնակեան կը կոչուի իր առատ ջրերուն համար : Համառարած կանաչութիւն, զանազան ու բազմազան ծաղիկներ, այլադան թռչուններ, ոչ մէկը կը պակսի Խնակեանի : Ու հիմէն ի վեր ան մոծ տեղ մը գրաւած է հայ ժողովուրդի սրտին մէջ :

Իր ամենաբարձր գագաթը կը կոչուի «Քուրկեկուռե» կամ Հաւաւամբ. որ ունի ինը ակեր :

Հեթանոսական դարուն, ինքն է, Խնակեանը,

որ եղած է բնականաբար շատ մը սաստուածներու :

Տիրի, Աստղիկի, Վահագնի, Դեմետրի, Գիսանի ու Վահագնի մեհանները բոլորն ալ իր ծոցը շինուած են :

Ամենամեծ մեհանը Աստղիկի Մեհանն էր, Հաւանից գաւառին մէջ, որ նուիրուած էր Վահագնին ու Աստղիկին: Նշանաւոր պէտք է եղած ըլլան Աշախատէն յետոյ, նաեւ այն մեհանները, որոնք կը գտնուէին երեք ըլուրներուն վրայ՝ Խնակնիսանի, Լուսաղբիւրի, Աւետեաց եւ Բամբասանաց, որոնց տեղ, Սուրբ Կաթապէս վանքի հոյակապ դարէթներուն վըրայ երեք հատ խաչեր իրենց թեւերը պարզեցին . . . : Գարեթէ ի վեր ուխտատեղիներ եղած են այդ վայրերը հոյ ժողովուրդին համար, ու կը շարունակեն ըլլալ . . . :

Գարեթէի լեռներու մէկ բարձրացած փէշն է Աշախատը, որ շատ հին ժամանակներէ ի վեր նուիրական եղած է հոյ ժողովուրդին համար, ու կը մնայ մինչեւ այսօր: Հոն բնակած են Աստղիկն ու Վահագնը . . . :

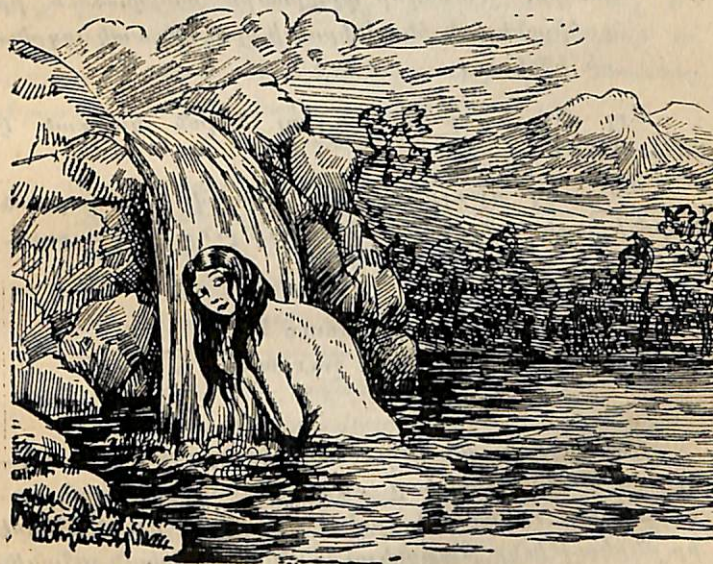
Աշախատէն ստորով երկու ժամ դէպի արեւմուտք, Եփրատի ճամբուն վրայ, հոն ուր Մեայ եւ Կիննի սարերը իրարու դէմ առ դէմ գալով կը կազմեն նեղ կիրճ մը, կղզիի նմանող բլուր մը կայ, ուրիշ՝ Եփրատը ահեղավաղ վար կը թափի շնորհալից ձայնով: Այդ ահեղ ջրվէժին հանած ձայնին պտտնուած թէ՛ ջրվէժը եւ թէ՛ բլուրը կը կոչուին Գուրգուռա: Գուրգուռային վրայ եւս Աստղիկն նուիրուած Բագին մը կար, ուր՝ մեքթընդ մերթ կը գիչերէր Աստղիկ, ուր իրեն կ'այցելէ Վահագնը եւս :

Գուրգուռային մօտերը՝ իրենց կանաղը Մշոյ սարերուն տուած, կը նստին նաեւ Տաղօնաց սարը, Սեղան

սարը եւ Ողկան սարոյցը՝ ամէնքն ալ յիշատակարաններ, ամէնքն ալ կարիճներու բերդեր . . . :

Աւանդութիւնը այդ բոլորին ու Աստղիկայ տնուան շուրջ հետեւեալ քնարականը հիւսած է .

. . . Գուրգուռայի ջրվէժը Աստղիկի լոգտանն էր: հոն կ'իջնէր, անոր փրփուրներուն մէջ լուացուելու, իր նախնիներէն շրջապատուած . ու կը լուացուէր, ամէն անգամ որ սրտախառուէր հիւրընկալելու իր սիրական Աստուածը, իր կարիճ, վիշապներու յաղթող Վահագնը՝

Ու ամէն անգամ որ գեղեցկութեան տիրուհին իր նախնիներուն հետ ինչէր լոգանքի, իրեն

տարփառոր Տարօնի կտրիճներ իրմէ դադանի կը հաւաքուէին՝ Տաղօնաց սարին վրայ, դիտելու համար Աստղիկայ մերկութիւնը՝ որ գեղեցկութիւնն իսկ էր ։

Աստղիկը կը տեղեկանայ ու կը նեղանայ . և որպէսզի տնոնք չկտրենան նշմարել գեղը իր մարմնոյն, կը հրամայէ որ մշուշ մը իջնէ այդ լեռներուն վրայ ։ Ու խիստ, անթափանց մշուշ մը կ'իջնէ կը պատէ Տարօնոյ դաշտն ու լեռները այն օրէն սկսեալ, ամէն անգամ որ տատուածուէին, Վտնադնի փրփրածին տարփածուն իր նստիչներուն հետ երրատի ջրվէժին տակ լողանալի իջնէ . . .

Այդ մշուշի պատճառաւ ալ Տարօն կոչուած է նաեւ Մուշ ։

Բայց այդ մշուշը ոչ մէկ կերպով չէ տղարտած Տարօնի հողի և ջրերու գեղեցկութիւնը ու քաղցրութիւնը, ու մշեցին կերպէ միշտ .

«Մեոյ սարեր մեռե ե ,

«Իւր հողն ու ջուր անու ե . . . » ։

Աստղիկի և իր մշուշի մէջ կը պահուի խորհուրդը հայ կնոջ ։ Անահիտը «մայր զգաստութեանց»ն էր . և Աստղիկը գերադոյն ոյժով մը մշուշ մը կ'իջեցնէ իր մերկութիւնը թաքցնելու ։ Հեթանոսական շրջանին հայ կնոջ հոգեբանութեանը և հայ ընտանիքին, տուներն նուիրականութեան բացատրութիւնը չէ՞ այս աւանդութիւնը ։

Ու ի՞նչ կը նշանակէ նաեւ այն, որ մինչև այսօր ալ մեր հայրենիքը ըլլայ իր շքեղութիւններուն մէջ, ըլլայ իր աւերակներուն վրայ, կը կոչուի «Մայր Հայասան» ։ Ասոնք մեզ կը ցուցնեն այն պաշտօնի հոռի ու յարգանքն ու սէրը, որ մեր նախնիքները ունեցեր են կնոջ հանդէպ ։

*
* *

Երբոր Լուսաւորիչը Գեմետրի և Գիտանէի արձանները կը խորտակէ և անոնց բողբոջներուն տեղ Ս. Կարապետի Վանքը կը կառուցանէ, անակնկալներ ու հրաշքներ շինող հայ երեսակայութիւնը հետեւեալ կերպով հիւսած է անոր պատմութիւնը . . . ։

. . . Ս. Յովսէփնու մատենաքը ջորիի մը վերայ բեռացած, Գրիգոր Լուսաւորիչը կը մտնէ Հայաստան ու վայր մը կը փնտռէ, անոնց համար գերեզման մը և տաճար մը կառուցանելու ։ Եւ Լուսաւորիչը ինքնիրեն հետեւեալ պայմանը կը դնէ այդ վայրը որոշելու, թէ՛ ուր տեղ որ ջորին նստի ու ալ չուզէ յառաջանալ, հոն պիտի ըլլայ Սուրբին ուղած տեղը ։ Ու Լուսաւորիչը իր ջորին հետ շատ վայրերէ կ'անցնի, Երիզայէն, Կարինէն, Բասենէն ու կը հասնի մինչև Խնուս . գեռ Խնուս բերդը չհասած, անկէ ոտքով մէկ ժամ հեռու Մըժընկերաւ անունով գիւղին տնամիջապէս մօտ, բլրակի մը վրայ առաջին անգամ ըլլալով, ջորին իր մէկ ծունկը գետին կը դնէ ու կ'ուզէ նստիլ, բայց չի նստիր, նորէն կը կենայ ու կը շարունակէ քալել ։ Նոյն բոպէին թանձր մըժ

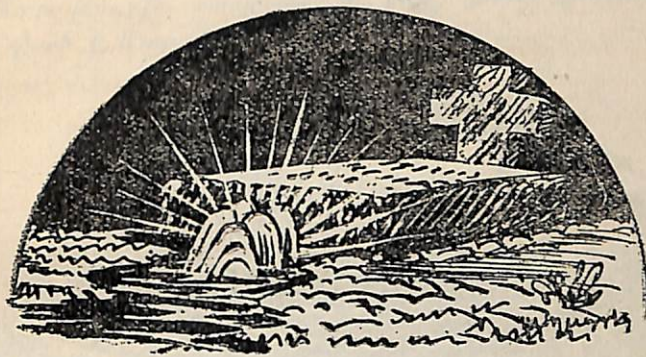
ու մշուշ մը կ'իջնէ գիւղին վրայ, ու այդ պատճառաւ գիւղը կոչուած է Մմնկերա: Իսկ հոն ուր՝ հանդստի համար ջորին իր մէկ ծունկը դետին դրուա, հոն, Ս. Կարապետի անունով կը շինուի փոքրիկ մատուռ մը, սրբատաշ քարերով, որուն աւերակը դեռ մինչեւ վերջերս ալ ուխտաւորելի էր:

Լուսաւորին ու իր ջորին կը քսին, կը կտրեն Բինկէօլի չղթան, Վարդոյի լեռնադաշտը, ու կը մտնեն Քարկէի սարահարթը, հոն, Ին-նակներանի ամենաբարձր կատարին, Հաւատամքի ստորոտը ուրկէ կը տեսնուի Տարօնի դաշտը, և ուր՝ կը գտնուէին հեթանոս աստուածներու բազմիւններուն տւերակները, հոն կը կենայ ջորին շատ անակընկալ կերպով, կը նստի և ալ յառաջանալ չուզեր:

Տաճարին տեղը որոշուած էր արդէն ու իսկոյն հոյակապ ու նախշուն դմբէթներուն վրայ խաչը իր թեւերը կը բանայ, ու դեռ մինչեւ երէկ, ան կը սաւառնէր հոն ու կը տիրապետէր լեռներու ամայութիւններուն...

Տաճարին շինութեան պահուն Սուրբին մասունքը կը թաղեն ճիշդ ջորիին նստած տեղը, ու երբ, շինութիւնը աւարտելէն յետոյ, կը հանեն նշխարները, փոխադրելու համար տաճարը, ու յատկապէս պատրաստուած մարմարէ գերեզ-

մանին մէջ, այն ստեն նշխարներու փոսէն աղ-
բիւր ժը կը բխի լայնի պայծառութիւնը ունեցող

ջրով, ու այդ աղբիւրը կը կոչուի Լուսաղբիւր,
և իր քովի բլուրն ալ Լուսաղբիւր:

Այսպէս, ոյժի և հրաշքի կը բաղձայ հայ ոգին,
Յէ իր բոլոր աւանդութիւնները անսնցմէ մաս մը կը
պարունակեն անպատճառ:

Քիչ անդին Բիւրակնի սրտէն կեանք ու անմահութիւն կը բխէր, հոս Իննակներանի կողէն լոյս կը բխի. այդպէս կուզէ հայ ժողովուրդի հաւաքակրան կամքը. կեանքի, անմահութեան և լոյսի կը տենչայ, ու զոնանք կը բխեցնէ իր լեռներու կողերէն: Ու այս կերպով ան ի յոյս կը բերէ այն մեծ ոտաքնութիւնը թէ՛ ան բնու չի ցանկար ուրիշի հայրենիքին ու աստղաւորին, թէ՛ իր ժայռերը կը բաւեն իրեն և ի հարկին, այդ ժայռերէն ինք կը բխեցնէ, կրնայ բխեցնել ե՛ւ կեանք, ե՛ւ լոյս և՛ անմահութիւն...

ՍԻՄ ԿԱՄ ՍԵՒ ՍԱՐ ԿԱՄ ՍԱՍՆՈՅ ԼԵՌՆԵՐ

Տարօնի արդաւանդ գաշտին հարաւակողմը արեւմուտքէն դէպի արեւելք կ'երկարաձգուի Տօրոս կամ Տաւրոսի լեռնաշղթան։ Այս լեռնաշղթայի մէկ մասն է որ կը կոչուի Սիւմ կամ Սեւ Սար, իր սեւութեանը պատճառաւ։ Ու այդ լեռներու վրայ է որ կուգան կ'ապաստանին Ասորոյ Սենեքերիմ թագաւորի երկու որդիները Սանասարն ու Ագրամելիք, իրենց հայրը սպաննելէ վերջ, ու իրենց անունով այդ լեռնակոյտը կը կոչուի Սասուն։

Սամոյ լեռներուն մէջ ամենաուշքառու և բարձր տարերն են, Ահսնիք, Կեփեն, Մարաբուք և Ծովասար։

Անտոնքն ու Մարաթուքը ունեցել են իրենց ճրգնաւորները, և անոնցմէ փոխ առած են իրենց անունները։ Ս. Անտոնը Անտոնքին մէջ ճգնելու ու անոր արեւելք է իր անունը, իսկ Ս. Մարաթան ալ Մարաթուքին մէջ։ Ս. Մարաթանի համար կ'ըսեն թէ, ա՛ն

է, որ Ս. Շմաւոն եպիսկոպոսի և արեւելեան վկանաւորու հշխարհները Պարսկաստանէն հաւաքելու բերելու, ու նիւնկերա քաղաքին մէջ ամփոփել է, որը կը գտնուի Մարաթուքին ստորոտը, ու ինք, յետոյ քաշուած ու ճգնած է Մարաթուքին մէջ։

Իսկ Ծովասարը, որ իր դաժաթին վրայ ունի անհման ծովակ մը, գեղեցիկ լեռ մըն կենսաւետ օդով ու ջրով, և կը թուի թէ Բինկէօլի մէկ կողմն է, որ թուի հոն նստել է։

Տեղացիները անտարբեր չեն եղած անոր հոնգէս և հիւսած են հետեւեալ աւանդութիւնը, որ տեղացիներէն հաւաքել է ինք անձամբ, Գարեգին Նպօ. Սըրուանձտեանց։

... Սիւմ Սարու ստորոտը կը գտնուէր Մառնիկ գիւղը, այդ գիւղին մէջ կ'ապրէր Մարգար անունով հայ մը, որը իր կենդանու-

թեան կ'ըսէր թի ինք 250 տարեկան է : (Սըր-
ուանձտեանցը զայն տեսած է 1866 ին, պինդ ջղե-
րով, և որուն ակռաները երկու անգամ նորոգուած
են և թէ ան այդ տարիքին կը տեսնէր և կը
լսէր շատ լաւ) :

Այդ մարդը պատմած է թէ, ինք 150 տա-
րեկան եղած ատեն՝ մեղաց մէջ ինկած է, այ-
սինքն ամուսնացած է : Օր մը, Ծովասարի մէկ
աղբիւրին մօտ, ահաւ է ցաւազար օձ մը, որ
աղբիւրին մէջ լողացեր ու վերջն ալ երեք թուփ
ունեցող ծաղիկէ մը կտրեր կերեր ու բոլորովին
ապաքինէր ու երիտասարդացեր է . . . :

«Ես ալ, ըսած է ան, նոյն ծաղիկէն
կտրեցի կերայ, նոյն ջուրէն խմեցի և մէջն ալ
լողացայ : աչքերս լուսաւորուեցան, ուրիշ կերպ
եղայ : Ու այն օրէն ի վեր Մարգար թողեր է
իւր ոչխարներն ու սպրած է տեսիլքի մը
նման . . . :

Մէկ նրբերանգն է այս Բինկէօլի աւանդութեան
ազուցուած Ծովասարին, որ Սեւ լեռներու շղթային
մէջ, կը թռի Բինկէօլ մ'ըլլալ իր կենսաւէտ օգովը,
իւր առատ ջրերով, իր կանաչութեամբն ու գեղեց-
կութեամբը : Հայ ոգին գեղեցկութեան ու կեանքի
սիրահար, կեանք ու գեղեցկութիւն սիրելու և ծաղ-
կեցնելու պահանջը կը զգայ նոյնիսկ լեռն ու ժայռուտ
լեռներու վրայ :

*
*
*

Բայց ասով չի վերջանար Սամոյ լեռներու աւան-

դութիւնը : Մինակ ճգնաւորներ չէ որ կ'ապրին հոն,
որ կ'աղօթեն ու կ'աւանդեն իրենց շունչը անոնց ժայ-
ռերուն մէջ :

Այդ ժայռոտ, անառիկ ու ըմբոստ լեռներուն մէջ,
հոյ աւանդութիւնը կ'ապրեցնէ նաեւ հսկաներու խումբ
մը, ուժի և քաջութեան տիրաններ, որոնք կ'ապրին
արժանապատուութեան և անկոխ սպրեկու համար մի-
այն : Անոնց կտրովն ու քաջութիւնը կը հասնի մինչև
խենդութեան և աւանդութիւնը զանոնք կը կոչէ «Սաս-
ման ծոբ», Սամոյ խենթեր :

Շատ քիչ են այդ հոյակապ խենթերը, ընդամենը
եօթը հոգի : Առիւծաձեւ Մհեր, անոր հինգ որդիները,
Յրանկէօ, ձկնկափորիկ, Ձկնով Օհան, Խորգուսան
և Դաւիթ ամէնուն կրտսերը ու Դաւիթի որդին Մհեր :
Անո՛ւ ամէնքը : Բայց աւանդութիւնը զանոնք կը գի-
նէ այնպիսի հրաշագործ ուժով մը, որ անոնցմէ ամէն
մէկը բանակի մը դէմ կռուելու կարողութիւն ունի :
Այդ եօթը հսկաներու քով կան Քհօսէ Թորոսը, Սա-
նասարն ու Աբամելիքը և Մարամելիքը, որ նոյնպէս
Առիւծաձեւ Մհերի որդին է : Յետոյ կայ նաեւ Սեմե-
ֆերիմը՝ Սամասարին ու Աբամելիքին հայրը :

«Սասման ծոբուն» մէջ կեդրոնական դէմքն է
Դաւիթը, առիւծաձեւ Մհերի փոքրիկ որդին, որ գեր-
մարդկային ոյժ ունի : ասոր համար ալ անոնց պատ-
մութիւնը կը կոչուի «Սասունցի Դաւիթ» : Ուրիշներ
անոր «Մհերի Դուռ» անունը կոչտան, Դաւիթի Մհեր
որդու անունով :

Իր համառօտ գծերուն մէջ, անո՛ւ այդ աւանդա-
կան և առասպելախառն սրտամուծքը . . . :
. . . Ասորեաստանի կռապաշտ թագաւոր՝ Սեմեքերիմ,

կ'ուզէ տիրապետել իր թագաւորութեան սահմաններուն մօտ գտնուող բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներուն, ու շատերը իրեն կը հպատակեցնէ։ Սակայն, Ս. Կարապետի զօրութեանը հաւատացող հայերը չեն ուզեր հպատակիլ անոր ու պաշտել անոր կուռքերը։ Գորոզ Սենեքերիմը անթիւ զօրքով կ'արշաւէ դէպի Տարօն, Ս. Կարապետի վրայ։ Հայերը թէպէտեւ անձնատուր չեն ըլլար, բայց, Սենեքերիմը կը յաջողի մեծ կողոպուտ ընել, ու բազմաթիւ գերիներ խլելով ետ դառնալ։ Այդ գերիներուն մէջ կ'ըլլայ անմասն գեղեցկութեամբ, հուրնի հրեղէն աղջիկ մը. կռուարար արքան զայն իրեն կ'նութեան կ'առնէ։ Ան կը ծնի երկու որդիներ՝ Սանասար եւ Աբամելիք. անոնք կը մեծնան իրենց հօր ապարանքին մէջ, բայց իրենց մօրը չունշովը. երկուքն ալ կրակոտ եւ ուժեղ երիտասարդներ։

Օր մը Սենեքերիմ արքան նորէն կռիւի կ'երթայ Ս. Կարապետին ու անոր հպատակ ժողովուրդին վրայ։ Բայց, այս անգամ շատ նեղ դրութեան մէջ կ'իյնայ. այդ նեղութեան մէջ, ան իր կուռքերը օգնութեան կը կանչէ, և կ'ուխտէ, եթէ ինք այդ նեղ դրութենէն ազատի, անոնց զոհել իր երկու որդիները...

Ս. Կարապետի զօրութեան միշտ դաւանող, Սենեքերիմի կինը, նոյն գիշերը երազ մը կը տեսնէ. երազին մէջ, իր տան երկու ճրագները երբեմն մարելու աստիճան կը նուաղին, ու յետոյ նորէն մեծ լոյսով կը բոցավառին... Ս. Կարապետի օգնութեամբ, ան կը հասկնայ իր ամուսնու վատ մտադրութիւնը, ուստի առտու կանուխ երբ կ'արթնայ, կը կանչէ իր երկու որդիները և անոնց կը յայտնէ իրենց հօրը մտադ-

րութիւնը, թէ վերադարձին դձեղ պիտի զոհէ իր կուռքերուն...

Սանասարն ու Աբամելիք՝ երկու կտրիճ երիտասարդներ անմիջապէս կը պատրաստուին ու կը մեկնին դէպի Հայաստան՝ իրենց քեռիներուն երկիրը...

Երբ կը մտնեն Հայաստանի հողը, անոնք կը հանդիպին փոքրիկ առուակի մը, որ կը կտրէր, կ'անցնէր իրենցմէ շատ մեծ գետ մը, ու յետոյ նորէն կը գառնար ու կը խառնուէր նոյն գետի ջրերուն...

Այս երևոյթը շատ կը հետաքրքրէ երկու փախըստական եղբայրները. ու Սանասարը կ'առաջարկէ իր եղբոր երթալ գտնել ակը այդ փոքրիկ առուակին, ու խմել անոր ակէն՝ անոր պէս զօրաւոր ըլլալու համար, ու անոր քովի կ'առաւջանել իրենց նոր չէնքը...

Աբամելիք կը հաւանի։ Ու երկուքը միասին կը դիմեն դէպի աղբիւրը առուակին, կը հասնին կը խմեն անոր ջրէն ու կը սկսին շինել իրենց նոր առանը անոր ափը։

Երկու հուժկու եղբայրներու շնորհիւ անոր պալատին պատերը կը բարձրանան։ Սակայն, անաբամադիր օր մը յանկարծ կը յիշեն իրենց հօրենական չքեղ պարստն ու հարստութիւնը, կը մտածեն իրենց ներկայ կեանքին վրայ, կը խորշին անկէ, կը թողուն իրենց չէնքը կ'առաւարտ, ու կ'երթան աւելի հեռուն երկու պատան որոնելու։ Առաջին անգամ կը հասնին Կարին, ու կը դիմեն Կարնոյ իշխանին։ Իշխանը երբ կը հասկնայ թէ անոնք Սենեքերիմի որդիներն են կը մերժէ զանոնք։ Անոնք կը շարունակեն իրենց ճամբան, կը հասնին մինչեւ Կարս։ Կարսի իշխանն ալ միեւնոյն պատճառով չի հիւրընկալեր զանոնք։

Երկու փախստական Նդրայրները ետ կը դառնան գլխիկոր, կ'անիծեն իրենց հայրն ու անոր դաժան անունը, և կ'որոշեն այլեւս ուռէ մէկ տեղ չյայտնել անոր անունը: Դարձին կը հանդիպին Խլաթ, ու կը դիմեն Կապուտկողի թագաւորին՝ Մելքոն Մխիթարին որը տեսնելով այդ կտրիճ երիտասարդները, շատ սիրով կ'ընդունի և կը հիւրանի զանոնք իր պալատը:

Սանասարն ու Աբամելիքը ժամանակ մը կ'ապրին Կապուտկողի թագաւորի պալատներուն մէջ. կ'ապրին հանգիստ ու առանց ձանձրոյթի: Անոնք արդէն մեծացեր են և դարձեր կտրիճ, հասունցած մարդեր: Օր մը, նորէն, անոնց մէջ արժանապատուութիւնը կ'արթնայ: Չեն ուզեր մնալ այլեւս Մելքոն Մխիթարի պալատներուն մէջ: Չեն կրնար ու չեն ուզեր վերադառնալ նաեւ իրենց կուսարշաւ հօրը: Կը յիշեն իրենց կիսաւարտ ձգած չէնքը այն աղբիւրին քով, ու երկուքն ալ կը արտմին: Մելքոն թագաւորը երբ կը նշմարէ անոնց տրամուծիւնը, կ'ուզէ հասկնալ պատճառը: Թէպէտեւ իրենք չեն ուզեր ըսել ու կ'ընդիմանան, բայց, թագաւորի ստիպումներուն վրայ, տեղի կուտան, ու Սանասարը կ'ըսէ «Տէ՛ր արքայ, մենք կիսաւարտ չէնք մ'ունինք, թողուցեր՝ հոս ենք եկեր, ու քանի մը տարիէ ի վեր հոս՝ մենք բան մը չկրցանք ընել մեր չէնքը աւարտելու...»:

Մելքոն թագաւորը կը յուզուի Սանասարի խօսքերէն. կուտայ անոնց պարկ մը ոսկի ու շատ մը գործաւորներ, որ անոնք երթան ու աւարտեն իրենց չէնքը: Արքայազուն եղբայրները շնորհակալութիւն և երախտապարտութիւն յայտնեցին բարերար արքային,

գործաւորներն ու ոսկիները առած ուղիղ իրենց չէնքին դիմեցին գացին...:

Սանասարն ու Աբամելիքը նախ իրենց գործաւորներուն համար տուններ կը շինեն, և ապա կը սկսին իրենց նոր պալատը աւարտելու: Հրաշագործ աղբիւրին ջուրը խմող այդ եղբայրները այնքան զօր ու զօրենանալ էին, որ չորս օրուայ մէջ քառասուն տուն շինեցին իրենց բանւորներուն, և եօթը օրէն ալ աւարտեցին իրենց պալատը, հսկայ քարէ սիւներ՝ ուրիշ քարէ սիւներու վրայ կանգնեցնելով:

Երբ ամէն բան աւարտեցաւ, այն ատեն հարկ էր անոր անուն մը դնել: Երկու եղբայրները մտածեցին, առ ի երախտագիտութիւն, հրաւիրել Կապուտկողի թագաւորը, որ ինքն անուն մը դնէ, ու կ'երթան կը հրաւիրեն զայն: Թագաւորը շատ սիրով կ'ընդունէ անոնց առաջարկը, ու իրեն ըրած այդ պատիւէն խիստ յուզուած՝ իր աջ իկն ալ կը պսակէ Սանասարին հետ ու կ'երթան Սանասարին ու Աբամելիքին բերդը: Թագաւորը երբ կը տեսնէ անոնց քարայէն ու սիւներով զարդարուն բերդը, կը կոչէ զայն «Սանաուն» որ վերջը կը դառնայ Սասուն:

Ու ժամանակ մը անոնց մօտ ապրելէ վերջ, ինք կը դառնայ իր քաղաքը: Արքան, այդ առթիւ անոնց կը նուիրէ բերդին բոլոր շրջակայ հողերը, Սեւ տարը՝ մինչեւ Ծծմակայ քիթը, Սեղան տարը և մինչեւ Ճամիլջուրի դաշտը: Աբամելիքն ու Սանասար անոնց շուրջը պորհալով կը պատեն ու կ'ապրին...:

Սանասարն կը դառնայ Սասունին իշխանը ու միշտ բերդին մէջ կը մնայ ու կը հսկէ քաղաքին ու բնակիչներուն վրայ. որոնք հետզհետէ կը բազմանան:

Իսկ Աբամելիքը ձի հեծած չարուհուկ կը պտտէր, անստանալով կ'որսար ու գերիներ կը բերէր . . . :

Սանասարը կ'ունենայ մանչ զաւակ մը, և անոր անունը կը դնեն Մհեր : Մհեր այնքան ուժով կ'ըլլայ, որ դեռ 15 տարեկանին, կը հանգիպի առիւծի մը, անոր հետ կը կռուի, ու ձեռքովը զայն կը բռնէ ու երկուքի կը ձեւէ, այդ պատճառաւ ալ կը կոչուի Առիւծաձեւ Մհեր : Այսպէս Սանասարը կ'իշխէ Սասունին, ու պատանի Մհերը օրէ օր կը մեծնայ . . . :

Մինչ այդ, օր մը Աբամելիք կը յիշէ իր մայրը, և իր ձին հեծած՝ կը դիմէ ուղիղ հօրն ու մօր քաղաքը, Բաղատտ՝ Ասորեստանի արքայանիստ քաղաքը :

Իր հայրը դեռ կ'ապրէր : Երբ հայրը կը տեսնէ իր որդին, կ'աղօթէ իր կուռքի զօրութեանը, որ, վերջապէս, իր զոհը բերել տուաւ մինչեւ իր դուռը, ու կ'ուզէ զայն զոհել . . . :

Կուռքին առջեւ զոհուելու համար տարուած Աբամելիքը, կը խնդրէ իր հօրմէն, որ սորվեցնէ իրեն նախապէս թէ, ինչպէս պէտք է խոնարհիլ կուռքին, և ինչ դիրք պէտք է առնել զոհուելու համար. ձերուհի հայրը որդւոյն սորվեցնելու համար, երբ կը խոնարհի ու հարկ եղած դիրքը կ'առնէ, զօրեղ Աբամելիքը կը քաշէ իր գուրգը և մէկ հարուածով կը բռնէ հօրը գլուխը իր մարմնէն . . . ու կը ջարդէ բոլոր կուռքերը, և կը դառնայ մօր քով ու կ'իմացնէ անոր . . . :

Մայրը շատ կ'ուրախանայ, երկրպագութիւն կ'ընէ

Ս. Կարապետի զօրութեան, իր որդի Աբամելիքը հօրը տեղ թագաւոր կը կարգէ եւ ուրախութիւններ կը սարքէ . . . :

* *

Անցած էին այն դառն օրերը, կռաւորչտ արքան Հկար այլեւս իր կուռքերը խորատկուած էին և իր մէկ որդին՝ մեծ որդին՝ Սանասարը Սասունի վրայ, ու փոքրիկ որդին՝ Աբամելիքն ալ իր տեղը Ասորեստանի գահին վրայ կը թագաւորէին . . . :

* *

Երիտասարդ Մհերը՝ օր մը կ'իլլէ և հիւր կ'երթայ իր հօրեղբոր Աբամելիքին. ժամանակ մը կ'ապրի աւոր պալատներուն մէջ, և յետոյ հոնկէ ալ կ'անցնի Մըսր, կը յարձակի Մարոյ թագաւորին վրայ, կը սպաննէ զայն, կ'ամուսնանայ անոր կնոջ հետ ու ինք կը տիրէ Մարին : Տղայ մը կ'ունենայ Մարի թագուհիէն, և աւոր Մարամելիք անունը կուտայ : Բաւական ժամանակ մը հոն ապրիլէ յետոյ Առիւծաձեւ Մհեր իր կինն ու զաւակը և Մարի թագաւորութիւնը կը յանձնէ իր հօրեղբոր Աբամելիքին, ու ինք կը վերադառնայ նորէն իր հօր՝ Սանասարին քով :

Հայրը որ խոր ձերութեան դուռը հասած էր արդէն, մեծ ուրախութիւնով կ'ընդունի իր որդին, ու վերջին անգամ մ'եւս ուրախանալու համար, կ'ուզէ ամուսնացնել զայն, ու Մանուկներտու թեւաթորոս իշխանի աղջիկը հ'առնէ անոր կնութեան : Թեւաթորոս

իշխանը իր աղջկան հետ Սասուն կը զբոսէ նաեւ Քեռի թորոսը իր զաւակներով :

Եօթն օր եօթ գիշեր գինին կը յորդի Սանասարի պալատին մէջ, և թմրուկն ու ծնծղան կը հնչեն առիւծածակ Մհերի հարսնիքին առթիւ, ու մեծ ողորմութիւն կը բաժնուի աղքատներուն :

Իր խոր ծերութեան մէջ և իր կեանքէն գոհ կը մեռնի Սանասարը. բայց իր գահը թափուր չի մնար : Հոն անմիջապէս կը բարձրանայ Առիւծածակ Մհերը. Ու անոր անմիջական խորհրդակիցներ կ'ըլլայ Քեռի թորոսը :

Խաղաղ չրջան մը կը բոլորէ Սասունը Առիւծածակ Մհերին օրով ու իրարու ետեւէ Մհեր կ'ունենայ հինգ զաւակներ, Յրանկէքոն ամէնէն մեծը, Ճնճղափորիկ, Ձէնով Օհան, Խորգուսան և Դաւիթը՝ ամէնէն փոքրիկը : Ասոնց մէջէն, Յրանկէքոն, Ճնճղափորիկ և Խորգուսանը անպէտ և թոյլ տղաներ էին, իսկ Ձէնով Օհան այնպէս ուժեղ ձայն մը ունէր, որ, պուտոցած տտեն եօթը գոմէշի չորցած կաշիներ կը փաթթէր իր մարմնոյն շուրջ, որպէսզի չըլլայ թէ պայթէր . . . :

Դաւիթն ալ թէպէտեւ ամէնէն փոքրիկ, բայց ամէնէն զօրեղ ու հոռնարովն էր մէջերնին . . . :

Ճիշդ այդ միեւնոյն ժամանակներուն, առիւծածակ Մհերի միւս խորդ որդին՝ Մարամելիքն ալ մեծցեր, հռիւծու մարդ է դարձեր, Արամելիքը սպաններ ու անոր տեղ քնք թագաւոր դարձեր է Մարին վրայ :

Այսպէս, Մհեր Սասունի, միեւնոյն տունն ալ իր որդին՝ Մարամելիք, Մարի վրայ կը թագաւորէ . . . :

Առիւծածակ Մհերը գրեթէ ալ ծերութեան դուռը հասած էր, ու իր հինգ որդիները դեռ պտտանի էին. միւս կողմէն, հետզհետէ իր թշնամիներն ալ կը շատ-

նային :

Օր մը կը նստի, ու մտածում մը գինք կը բռնէ թէ, ի՞նչ պիտի ըլլայ իր որդիներուն վիճակը, իր մահէն յետոյ, երկար բարակ կը մտածէ ու մէկ միջոց միայն կրնայ գտնել. — երթալ տեսնել իր Մարամելիք որդին սր կը թագաւորէր Մըսրի մէջ, և որու անունը տարածուած էր չորս կողմ, ու անոր յանձնել իր որդիներուն և անոր ալ խորդ, բայց, դեռ փոքրիկ եղբայրներուն պաշտպանութիւնը : Ու անմիջապէս ճամբայ կ'իյնայ և ուղիղ դէպի Մըսր կ'երթայ : Հոն կը գտնէ իր թագաւոր որդին, որ շատ սիրով ու շատ պատիւներով կ'ընդունի իր ծերացած հայրը : Մհերը կ'ըսէ անոր. «Մարամելիք, զաւակս, եկած եմ քեզի «ամանութ», ու «օսիւթ» ընելու իմ միւս զաւակներս, «ամանութ», ու «օսիւթ» ընելու իմ մահէն յետոյ դու հսկես անոնց վրայ ու որպէսզի իմ մահէն յետոյ դու հսկես անոնց վրայ ու խնամես զանոնք, ես արդէն ծերացել եմ, ու շատ ալ թշնամիներ ունիմ. որով կրնամ զանոնք յանձնել, եթէ ո՛չ քեզի, դուն որ անոնց եղբայրն ես :

Մարամելիքը շատ սիրով կ'ընդունի իր հօրը առաջարկը, ու կը խոստանայ ոչինչ չիմայնել անոնցմէ :

Առիւծածակ Մհերը շատ գոհ կը դառնայ նորէն Սասուն, ու շատ չանցած կը մեռնի, թողնելով իր Սասունցիները խոր սուգի մէջ : Մհերին տեղ Քեռի թորոսը կ'ընեն իրենց իշխան : Բայց Մարամելիք իր հօր մահուան լուրն աւանդուն պէս, կուգայ, Քեռի թորոսէն իր փոքրիկ եղբայրները կ'առնէ, կը տանի. ու Սասունը եօթ տարի սուգ կը պահէ Մհերի մահուան համար :

Օրերուց օր մը Սասունի աւագանիները կը հաւաքուին. Քեռի թորոսն ալ իրենց գլուխը, կը նստին գի-

նեխումի։ Ու գինեխումի պահուն մեծամեծները կ'ըսեն Քեռի թորոսին, «Քեռի թորոս, եթե տարի է լ'եր մենք սուգ կը պահենք, մեր երիտասարդները ու աղջիկները կը ծերանան, կը պառաւանս ալիւս, ու դեռ ոչ մէկը ամուսնացուցինք, եթէ գիտես որ սուգ պահելով Մները կը սաղնայ, եթե տարի եւս պահենք, իսկ եթէ ի դուր է, ուրեմն արածուածքուն տուր որ հարսնիք ըլլայ...»

Քեռի թորոսը կ'արածոնէ ու կ'ըսէ. «Կարգեցէք ձեր աղջիկներն ու աղաները. և ուրախացէ՛ք, սուգ պահելը ի դուր բան է»... :

Աւագանիք կը լեցնեն գաւաթները գինիով ու կը սկսին ուրախութեան։ Երբ քիչ մը գլուխները կը տաքնան ու աչքերը կը կարմրին, Քեռի թորոս կ'իշխէ (գինիով լի գաւաթ) ձեռք կ'առնէ, կը կենայ ոտքի, ու կ'ուզէ խօսիլ։ Բայց, նոյն րոպէին միտքը կ'իյնայ Մարամեղիքի քով պահուելու համար տարուած Մների որդիները, խորապէս կը յուզուի ու կ'ըսէ. «Մենք հոս ուրախութեան նստեր ենք, մինչդեռ մեր տղաները Մարամեղիքին տունը կ'ապրին. այս պատիւ չի բերեր մեզի» և կ'որոշէ ու կ'ուխտէ որ ալ ո՛չ մէկ ուսմպ գինի պիտի խմէ, մենչեւ զանոնք չբերէ... :

Ու յաջորդ օրն իսկ ճամբայ կ'իյնայ ուղիղ դէպի Մար։ Ան Սասունէ կը զարնէ կ'երթայ մինչեւ Մար, հոն կը գտնէ Մարամեղիքը, հիւր կ'ըլլայ անոր, հարց ու փորձի ժամանակ, Քեռի թորոս կ'ըսէ անոր. «Ճիշդ է որ դուն ու Մներ իբարու հետ պայմանաւորուեալ էք, ու մեր գաւաղները երկար ատենէ ի վեր քովդ կը մնան, բայց, այսօր, այլեւս չնորհակալ եմ ու կը խնդրեմ որ ինծի վերադարձնէք զանոնք» :

Երկար կը մտածեն։ Մարամեղիք իրը կը նկատէ զանոնք, չուզեր վերադարձնել։ Դատարան կը դիմեն։ Ու գաւաղները կ'իյնան Քեռի թորոսին։ Այն ատեն Մարամեղիքը կ'ըսէ. «Քանի որ այդպէս է, պէտք է որ դուն այդ տղաքը անցնես իմ թուրի տակէն ու տփալէս տանիս»։ Այնքան որ Մարամեղիքի աչքը կը վախնար անոնցմէ։ «Մէկ մըն ալ, կ'ըսէ Մարամեղիքը, պէտք է որ դուք տարին մեծ գումար մը ինծի տուրք տաք, և քառասուն աղջիկ, և ինծի պէտք է պատկանի ձեր հողերէն»։ Ծծմակայ սարէն մինչեւ Սեղանայ սարը»։ Քեռի թորոսը կը հաւանի։ Ու կ'ուզէ տղաները անցնել անոր թուրի տակէն։ Ամէնքն ալ անձուռն-անձէն կ'անցնին։ Իսկ Դաւիթը չուզեր անցնիլ ու կ'ըսէ. «Թուրի տակէն անցնիլ կը նշանակէ գերի ըլլալ, ու վաղը երբ ես մեծնամ, սուր չքաշեմ իր վրայ», ու չանցնիր։

Քեռի թորոս կը համոզէ զինքը որպէս զի անցնի։ Կը պատասխանէ ան. «Եթէ կ'սպաննէ զիս, թո՛ղ ըս պաննէ, ու թո՛ղ ըսեն թէ Մարամեղիքը տղայ մը ըս պաննեց, ես չեմ անցնիր» և կը յամառի ու կը կենայ։

Քեռի թորոս կը բռնէ զինք, որ բռնի ուժով անցընէ, սակայն Դաւիթ այնպէս մը կը թռթկէ իր բազուկը, որ Քեռի թորոսը մէկ կողմ կ'իյնայ, ու ինքն ալ թուրի կշտովը կ'անցնի ու միւս կողմը կ'երթայ արագ թափով մը։ Այդ պահուն իր բթամատը կը դպի քարի մը ու անկէ կրակի կայծեր կը ժայթքին։

Մարամեղիքը երբ կը նշմարէ կայծերը, շատ կը վախնայ, ու կ'ըսէ. «Դեռ պզտիկ է որ այսպէս է, հապա եթէ մեծնայ ինչ պիտի ըլլայ. եթէ մէկը զիս պիտի յաղթէ, ան ալ աս տղան կրնայ ըլլալ» և իր

վախեն ու ֆեռի թորոսին դառնալով կ'ըսէ «հաւաքէ տղաներդ ու դնա . . . »

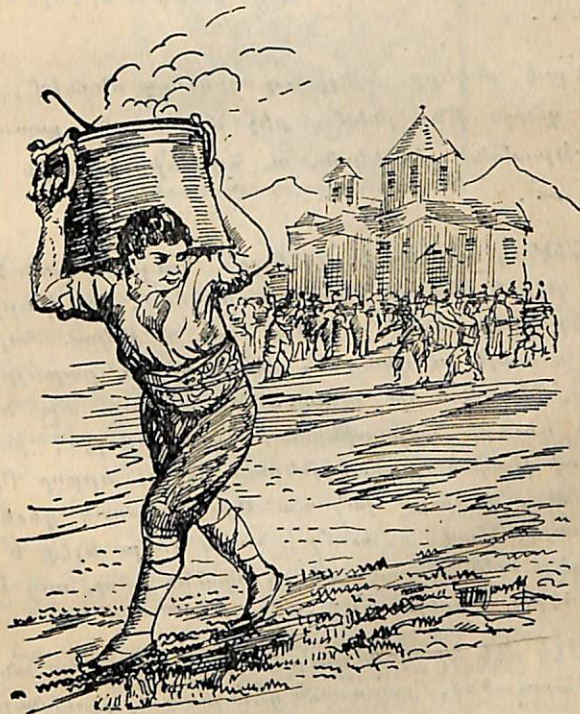
Ֆեռի թորոս կը հաւաքէ զանաւոր ու կը դառնայ Սասուն: Անոնցմէ ամէնէն մեծը Յուսնիկըն կը դնէ իր հօր տեղը՝ դահուն վրայ, ու Դաւիթն ալ, որ ամէնէն պզտիկն էր, կը դնէ հորթերուն առջեւ: Այսպէս Սասուն վերադարձին Դաւիթին կ'իյնայ հորթեր արածելու պաշտօնը:

Հորթերուն առջեւ, լեռներու և ձորերու մէջ Դաւիթ հակայարայ կը մեծնայ ու առապելային ոյժ մը կ'ունենայ: Կ'ունենայ ուրիշ հորթարած ընկերներ ալ, որոնք ամէնքը կը վախմտան իրմէ ու կ'ապշին իր ուժին առջեւ, և ամէնքն ալ իր հնազանդ հպատակներն են ու իր հրամանէն մազի չափ դուրս չեն ելլեր. առնալով կ'արածեն իր հորթերը, և ինք կամ կը քնանայ, կամ որսորդութիւն կ'ընէ և կամ ուրիշ գործ մը, ինչ որ իրեն դուր կուգայ . . . :

Սասունի լեռներուն մէջ հորթարած Դաւիթը կ'ապրի հորթարած ընկերներուն հետ այսպէս ժուռ ու ժամանակ մը: Օրին մէկը, անոնցմէ մէկը, Մասնիկ գիւղացի, կ'ուշանայ, Դաւիթը կը բարկանայ ու կ'ըսէ. «Դուն այսօր իմ ձեռքէս ազատելիք չունիս» . . . ու տեղէն կը շարժի հազիւ թէ, տղան անոր ոտքերը կ'իյնայ, կը խնդրէ ու կը պաղտոտի ու կ'ըսէ «Դաւիթ քու գլխուդ և ոտքերդ մեռնիմ, այսօր մեր գիւղը ցասման ժամ կ'որ ու պատարագ, ոտոր համար ուշացայ, և նոյնիսկ դգալ մը ճաշ ալ բերանս չգրի . . . »

Դաւիթ կը հանդարտի, կը խղճայ անոր վրայ ու կ'ըսէ, «Եթէ այնպէս է դուն հոս նստէ, հորթերուն նայէ, ես կ'երթամ քեզի ճաշ կը բերեմ . . . » կ'ըսէ ու փայտը ուսին դնելով դէպի Մասնիկ գիւղը կ'երթայ, կը համնի հոն և ուղիղ այն կալը կը բարձրանայ ռըր շարունակ էին հերիսայով լեցուն չորս կանթով պղինձները: Առանց ուսէ մէկուն բան մը ըսելու և հարցնելու, կը մօտենայ մէկ պղինձին, ցուպը կ'անցընէ անոր կանթերէն, և սափորի մը նման թեթեւ իր

ուսին կը դնէ ու կը հեռանայ:

Գիւղացիները կը զարմանան. ու երբ մարդուն մէկը, կը փորձէ անոր ետեւէն պոռալ, աէբոէրը կ'ըսէ, «Ի սէր Աստծու, ձէն մի հաներ, աստիկայ Սասնու ծաւրուցն է, կը դառնայ ու մեզ ջարդ ու փշուր կ'ընէ թո՛ղ տանէ, զուր գլուխն ուսէ . . .»

Դաւիթը կ'առնէ պղինձն ու կուգայ իր ընկերոջը մօտ. և ի՛նչ տեսնէ, իր ընկերը նստեր հունդո՛ւր հունդո՛ւր կուլայ. . . կ'ըսէ անոր. «Ահա քեզի պղինձ մը ճաշ, դէ կե՛ր, մի՛նչեւ որ պոյթիս, էլ ինչո՛ւ կուլաս» . . .

Կ'ըսէ ընկերը, «Գլխուդ արեւուդ մտնիմ, Դաւիթ, զճաշն ի՛նչ ընեմ, քիչ մը աւաջ քառասուն հատ խրամանի դեւ եկան, ու հորթերը զարկին տաւան» . . .

«Դէ՛ որ այդպէս է, էլ ինչո՛ւ կուլաս. դուն նստէ ճաշդ կե՛ր և մտադրած հորթերուն նայէ, ես կ'երթամ զանոնք կը դարձնեմ բերեմ.» ըսաւ ու ինկաւ հորթերու հըրհեալին ու դնաց. . . դնաց, կեցաւ քարայրի մը դուռը, հոտ Դաւիթ ափսայէս մը պօռաց, որ ներսը բոլոր դեւերը տարաբերան, ճիշտ ափսայէս, ինչպէս ասորաթի թախաւ աստոնաներուն վրայ, երբոր Բրիստոսի ձէնը դժոխքը ինկաւ: Այն ժամանակ դեւերուն մեծուսը կ'ըսէ, «Հաւա՛ր, չու՛տ դուրս ելէք և ծառայեցէք իրեն, որպէս զի չը սպաննէ զմեզ, այդ Սասնոյ ծաւրու Դաւիթն է . . .»

Մէկ մէկ կը սկսին դուրս ելլել դեւերը, ու ան մէկ մէկ հարուածով, քառասուն դեւերուն ալ գլուխները կը

կտրէ. գլուխները մէկ կողմ կը նետէ ու դիակները միւս. ու քառասունի տկանջներն ալ կը կտրէ ու խոշոր ժոյռի մը տակ կը պահէ: Յետոյ Բարայրէն ներս կը մտնէ, ու ի՛նչ տեսնէ, հոն դէզ մը ոսկի ու դէզ մըն ալ արծաթ ու աշխարհ մը հարստութիւն: Իր հօս Աւիւծաձեւ Մհերի մահէն վերջ, մի՛նչեւ այդ օր, անոնք աւրած ու թալանած էին իր հօրնոսկան երկիրը ու ամէն բան հոն էին հաւաքած: Ուրիշ դռնէ մը ներս կը մտնէ ու հոն կը տեսնէ անմահական ձիու քառակ մը. ու ինքնիրեն կ'ըսէ. «Բոլոր հարստութիւնը կուտամ Բեռի թորոսին, իսկ ասիկա կը պահեմ ինձի»:

Այդ բոպէին աչքին կը դալի ուրիշ դուռ մըն ալ. կը բանայ, ներս կը մտնէ, ու ի՛նչ տեսնէ աղէկ է, հսկայ վառարանի մը վրայ քառասուն կանթերով պը-

դինձ մը, ու մէջն ալ քառասուն հորթերը կ'եփին. անմիջապէս անոնց մէջէն ջուրը կը պարպէ, անոր մէջ կը լեցնէ նաեւ քառասուն հորթերու գլուխներն ու ոտներն ալ, յետոյ ցուպը կ'անցնէ կանթերէն, կը դնէ ուսին ու ուղիւ իր ընկերոջը քովը կուգայ, կ'աւանդ զոյն ալ իր հետ և միասին կ'իջնեն անոր գիւղը, հոն կը կանչէ հորթերուն տէրերը, կուտայ անոնց քառասուն կանթերով պղինձը իրենց հորթերուն փոխարէն ու կը պատուիրէ որ իր ընկերոջ մէկ մասը իսկ չգլին: Ու կը դառնայ Քեռի Թորոսին քով ու կ'ըսէ. «Ե՛լ, քսան հատ ջորի առ, երթանք «մալ ու տէօլլաթ», ոսկի արծաթ բերենք, որ դուն ալ ուտես, քու եօթը պորան ալ ու չհատնի. մինչեւ երբ ես պէտք է ըլլամ հորթարած . . . »

Ելան, Քեռի Թորոսն ու Դաւիթը առին քսան հատ ջորի, ճամբայ ինկան ու գացին ու հասան քարայրին դուռը: Քեռի Թորոսը տեսաւ դեւերու սատկած մարմինները, որ ուռած ու մէկ մէկ բլուրի կը նմանէին. կը վախճայ ու կը սկսի փախչիլ:

Դաւիթը կը խնդայ ու կ'ըսէ. «Տնաչէ՛ն մարդ, ես անոնց ողջերէն չեմ վախնար, դուն անոնց մեռելներէն կը փախչիս», ու անոր կը ցուցնէ անոնց ականջները, որ կտրեր ու քարի մը տակ պահեր էր:

Կը դառնայ Քեռին, միասին կը մտնեն քարայրին մէջը. կը հաւաքեն բոլոր ոսկին ու արծաթը, մալ ու տէօլլաթ ինչ որ կար, կը բաւան ջորիներուն վրայ: Այդ բոլորին մէջէն Դաւիթ իրեն կ'աւանդ միայն էն ձիու քուսակը, որ անմամնակ բան մըն էր, լեզուով կարելի չէ անոր նկարագրութիւնը ընել, և անոր «Քուռկէ Չալի» անունը կուտայ. ու կը դառնան զէպի Սասուն:

Այդ օրէն ի վեր Դաւիթ կը թողու հորթերը և կը սկսի սար ձոր թափառիլ ու որսորդութիւն ընել:

Օրերուց օր մը Քուռկէ Չալիի մէջքին նստած, երբ բազմէ մը կը հալածէր, կը հանդիպի աղքատի մը արտին, որուն մէջ միայն եօթը կոռի կորեկ կար ցանուած: Անոր տէրը խեղճ պառաւ մըն էր, որ այդ ափու մը կորեկով եօթը անձեր կը խնամէր, եօթը որը մնացած աղջիկներոյ Դաւիթ երկնից թռչունը հալածած պահուն վարը ոչինչ կը տեսնէ. կը մտնէ կորեկի արտին ու կ'աւրէ վեց կոռիները ու կը մնայ մէկը միայն: Ժամբորդ մը ջուար կը տանէ պառաւն ու կ'ըսէ. «Տունդ աւրի պառաւ, ե՛լի արտիդ երեւան գնա՛, Սասման ծուռ մը կրակի պէս իր ձին հեծած, արագ քար ու քանդ ըրաւ . . . »

Խեղճ պառաւը կ'ելլէ, ղուր Աստուածը կը կանչէ ու կ'երթայ. մէկ ալ ինչ տեսնէ, իր արտը բոլորովին քար ու քանդ, իր եօթը կոռի կորեկն ալ աւեր ու բրիչակ, ու Դաւիթը՝ բազէն ձեռքը իր ձիու մէջքին շուռ կուգայ:

Պառաւը կ'անիծէ զայն ու կ'ըսէ. «Չխերի՛ս ու չխնդրաւ, դու Աստուծոյ բնաւ չի՛ս վախնար. ես եօթը անձ ունիմ և եօթը կոռի կորեկ, ու դուն զեօթն ալ աւերես ես: Կտրիճ ես եթէ գնա՛ դքու հօր երկիրը աղատէ, որ կ'երկարի Ծծմակայ քթէն մինչեւ Սեղանաւրու գօտին, և որը Մարամեփիք եկեր գրաւեր է . . . »

Դաւիթ կ'ըսէ, «Պառաւ մի՛ անիծեր զիս, ահա՛ քեզի լուռ մը ոսկի ու գնա՛ դքու ապրուստդ ըրէ . . . »

Ու կը դիմէ Քեռի Թորոսին ու կ'երթայ: Դաւիթը, որ մինչեւ այդ ատեն ոչ մէկ տեղեկութիւն ունէր հօր կալուածին մասին, նեղը կը դնէ Քեռի Թորոսն ու իր

եղբայր Ձէնով Օհանը, ու կ'ստիպէ զանոնք որ ամէն
ան ճիշդն ու ճիշդը պատմեն . . . : Ձէնով Օհան ինչ
միջոց որ կը խորհի զայն խտրելու, խաղաղցնելու հա-
մար իզո՞ւր կ'անցնի և Դաւիթի սպառնալիքներու տակ,
վերջապէս կը պատմէ թէ ինչպէս այդ բոլոր կալ-
ուածները կը պատկանէին իրենց նախնայէս, և թէ ինչ-
պէս իրեն հօր, Ասիւծածեա Մհերի, մահէն վերջ Մարա-
մեալիքը կուգայ կը գրաւէ զանոնք, ու Որսաստըն ալ
կը կողոպտէ ու հետը կը տանի . . .

Դաւիթ սաստիկ կը բարկանայ թէ, իր հօր հարըս-
տութիւնը ուրիշներ կ'ուտեն ու անոնք իրեն չեն խմա-
ցրներ, ու կը հրամայէ, որ իրեն տան անմիջապէս իր
հօր գուրզը . . . : Ո՛չ ոք կրնայ համարձակիլ դիմադ-
րել անոր կատաղութեան : Գուրզը որ Յրանվէքօն պա-
հած էր կը հանէ, վախէն կը բերէ կուտայ Քեռի
Թորոսին, ու Քեռի Թորոսն ալ զայն կը յանձնէ Դաւի-
թին :

Հօր գուրզը ձեռքին, ու Քեռեկէ Չալիի մէջ-
քին, կը հրամայէ իր եղբոր Ձէնով Օհանին որ զինք
այդ սարը տանէ : Եղբայրը ցոյց կուտայ անոր Մարա-
թուքի բարձր սարը, ու կը պատմէ թէ՛ հոն կը գըտ-
նուէր Տիրամայր Չար խափան վանքը, ու Մարամե-
լիքը քանդեր ու ինչքերը կողոպտեր տարեր է . . .

«Ո՛վ Սուրբ Տիրամայր, Չար խափան, մեռնիմ քե-
զի ու քու Սուրբ զօրութեան» կ'ըսէ Դաւիթն ու միտակ
կ'ուղղուի դէպի Մարաթուք : Կոն կը հասնի ու գիշերը
հոն կը քնանայ : Երազին մէջ կը տեսնէ, որ Մարու-
թանի քարը կը պատուի ու մէջէն լոյս կը հոսի . . . : Առ-
տուն կանուխ կ'արթննայ, կը դառնայ գիւղը, կ'առնէ
քառասուն հատ երինջ ու նորէն կը բարձրանայ Սուրբ

Մարութկայ բարձրիկ սարին : Կը զոհէ, կը մատուէ ե-
րինջները, ու կը լողանայ անոնց արիւնին մէջ ու յե-
տոյ կ'աղաչէ Աստուծոյ, որ իրեն ճամբայ մը ցոյց
տայ, որ զինք առաջնորդէ իր մտադրութեան մէջ :
Աստուծոյ իրեն սուրբ նշան մը կ'իջնէ, ու սանտր մը
Դաւիթ կը համբուրէ սուրբ նշանը և կը դնէ զայն
իր աջ ծոցքը, իսկ սանտրն ալ իր ձախ ծոցքը, ու
կը դառնայ գիւղ Մարամեալիքին վրայ գալելու պատ-
րաստելի . . . :

Շուտով այս լուրերը կը հասնին Մարամեալիքին,
որ զայրացած, անմիջապէս անագին թիւով զօրք կը
ժողվէ . անոնց գլուխը կը դնէ իր ամենաքաջ Խօլբա-
շին, և անոնց հետն ալ իր հարկաւորները՝ Բադին,
Կոստադին, Սեւդին, Չարխադին ու կը շրջէ Դաւիթին
վրայ, որպէսզի զայն պատժեն ու նսեւ անկէ առնեն
իր եօթը տարուոյ տուրքը և քառասուն աղջիկ ու
վերադառնան . . . :

Խօլբաշին ու հարկահաւաքը կուգան կը լեցունին
Մարութկայ վանքին բակը : Մարութկայ երիցու աղջիկը
որ սիրահարուած էր Դաւիթին, անմիջապէս կ'երթայ
լուր կուտայ Դաւիթին :

Դաւիթը Քեռեկէ Չալիի մէջքին և հօր գուրզը
ձեռքին կը թռչի կայծակի պէս կը հասնի, մէկ մէկ
հարուածով հարկահաւաքներուն գլուխները կը թուցունէ
Խօլբաշին ալ կը բռնէ, անոր աղանդները կը հանէ բո-
լոր և ճակտին կը շարէ, ու ձեռքի «մղրախ»ն ալ շան
խառանի մը նման վզէն անցնելով, ետ կը դարձնէ,
Մարամեալիքին ըսելով «Ինչքոն որ զօրք ու զինուոր
ունի թո՛ղ հաւաքէ, մինչեւ որ ես գամ . . . »

Այս սոսկալի անարգանքէն կը կատղի Մարամեալի-

քը, անթիւ ու անհամար զօրք կը ժողվէ, ինք ան-
ձամբ անոնց գլուխը կ'անցնի ու կը քալէ Դաւիթին
վրայ, կուգան ու Սեղանաարու վրայ կը զարնեն իրենց
վրանները ու կը նստին ... Մարամելիքը ինք կը նստի
կեդրոնը կանաչ վրանի մէջ :

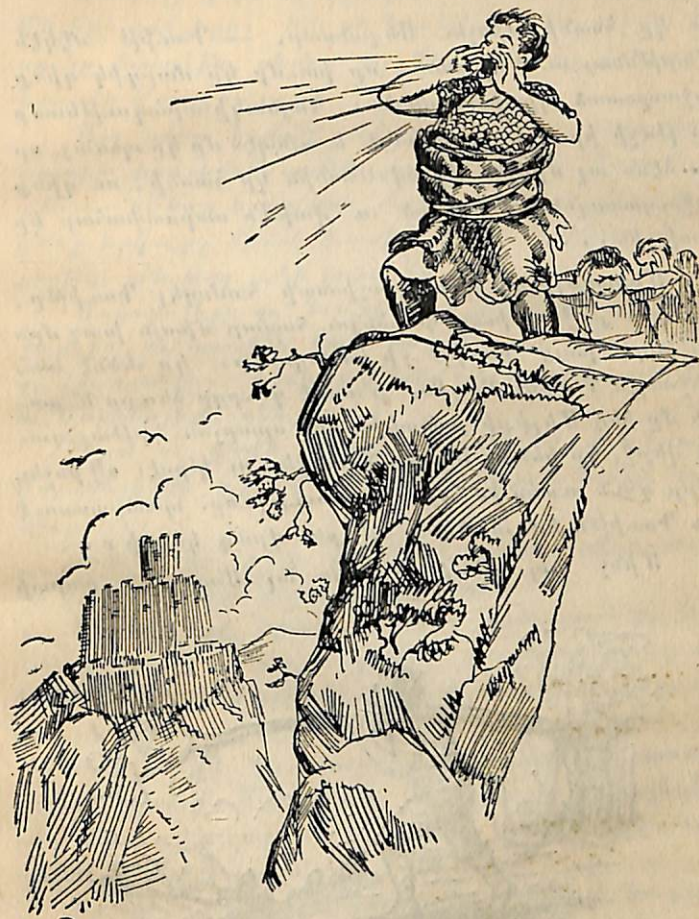
Դաւիթ այս լուրը կը լսէ թէ չէ, իսկոյն կը նստի
իր ձին, կ'առնէ իր դուրդը, կը կանչէ իր
Աստուածն ու «Ես հացն ու գինին. սեռ կենդանին»
ըսելով, կը յառաջանայ միւս միասկ Մարամելիքին վրայ :

Քեռի Թորոնն ու Զէնով Օհանը կը պատուիրեն
իրեն, որ եթէ նեղ դրութեան մէջ իյնայ, բարձր ձայ-
նով պօռայ, որպէսզի օգնութեան փութան իրեն :

Դաւիթը կը հասնի Սեղանաար, ու ինչ տեսնէ,
ամբողջ սար վրաններով ծածկուած ու զինուորնե-
րով լեցուն : Աներկիւզ կը յառաջանայ անոնց մէջէն
մինչեւ կեդրոնը ու կանգ կ'առնէ կանաչ վրանին տե-
ղեւ, ու կ'ըսէ. «Աստուծոյ հիւր եմ Զեզի» : «Մեր գըլ-
խուն մեր երեսին» կը պատասխանէ Մելիքը : Ու անոր
համար մտանաւոր վրան մը կը զարնեն ու եօթն օր
միտսին կուտեն, կը խմեն, ուրախութիւն կ'ընեն :
Մարամելիքը տեսնելով անոր ոյժն ու զօրութիւնը,
անոր դուրդն ու ձին, կը վախնայ անկէ ու կը կառ-
կածի որ ան Դաւիթը ըլլայ :

Ու անգամ մը երբ Դաւիթը խոր քունի մէջ կը
քնանայ, Մարամելիք կը կանչէ իր խորհրդական-
ները ու միասին կ'որոշեն զայն քունի մէջ սպաննել :
Ուստի կը կանչեն իրենց բանակի մէջէն կտրիճ մար-
դիկ ու կը զրկեն որ զայն քնացած տեղն ու տեղը
սպաննեն ... :

Ճիշդ այդ պահուն Աստուծի մէջ Զէնով Օհանը

քունի մէջ երազ կը տեսնէ. Դաւիթը նեղ դրութեան
մէջ է, ընդոստ կ'արթննայ ու եօթը դոմէշի կաշի իր
մարմնոյն բոլորտիքը փաթթելով՝ որպէս զի չպայթի,
այնպէս մը կը պօռայ, որ սարերը կը դգրգան ու ձէ-

նը կը հասնի մինչև Սեդանտար, — Դաւիթ մէկէն կ'որթնայ ու ինչ տեսնէ որ խումբ կը մարդիկ զինք չըջատատած պիտի սարմնեն։ Կայծակի արագութեամբ կը թռչի իր գուրգը կ'առնէ, և այնպէս մը կը պօռայ, որ իր ձէնն ալ մինչև Ձէնով Օհանին կը հասնի, ու զինք չըջատատողները չիտթած ու վախէն սարսափահար կը վախչին . . . :

Մարամելիքը շատ կ'աշխատի համոզել Դաւիթը, թէ քու քաջութիւնդ վարձելու համար միայն խաղ մըն էր այդ, բայց Դաւիթ չի համոզուիր. կը հեծնէ անմիջապէս Դուրիէ Չալին, կ'առնէ գուրգը ձեռքը և քանի մը հեղ Մելիքի բանակին մէջ արտոյտ ևրթալ գալէ վերջ, կը կենայ Մելիքին առջև ու կ'ըսէ. «Մինչև ե՛րբ գտն ուտես իմ հօրս հարստութիւնը. պատրաստուէ ես Դաւիթն եմ ու եկած եմ քու վրադ կռուի » :

Մինչ այդ Քեռի Թորոսն ալ Սասունէն բարտի

ծառ մը արմատէն քաշեր հաներ, ուսին դրեր և կերէ Դաւիթին օգնութեան . . .

Սոսկալի կռիւ մը կը սկսի, ու անխնայ կը ջարդեն Մելիքի զօրքերը։ Ինչ որ Դաւիթը կը ջարդէր, ու ինչ որ կը վախչէին, անոնք ալ Քեռի Թորոսը իր բարտի ծառովը կ'աւելը . . . :

Այս տհեղ կռուին մէջ զինուորները սարսափած՝ բոլորը խօսքերնին մէկ ըրած կ'ըսեն Մարամելիքին. — «Մեղք է այսքան մարդ ջարդել, պէտք է որ գո՛ւր երկուքդ միմալ կռուիք, դուն և Դաւիթ. ո՛վ որ յաղթէ, ան թող շահի կռիւը։»

Մարամելիքն ու Դաւիթը կը հաւանին այս առաջարկին, ու առաջին հարուածը տալու համար երկար կը վիճաւանին. Դաւիթը կ'ըսէ. «Ես պէտք է զարնեմ.» ու Մարամելիքը՝ «Ես . . . :

Դառ ու դալի կ'ընեն. և օրէնքով մեծ եղբօր՝ Մարամելիքին կ'իյնայ առաջին հարուածը տալու պատիւը . . . :

Դաւիթ կը քաշէ վահանն ի գլուխ, անոր տակն ալ կը դնէ սուրը Նշանը ու կը նստի . . . :

Մարամելիքը երեք ժամուայ ճանապարհ կը հեռանայ, ոյժ կ'առնէ ու սրնթոց կուգայ և գուրգ մը կ'իջեցնէ Դաւիթի գլխուն ու կ'ըսէ «Հող ես, հող դառնա . . . :

Իսկ Դաւիթ կը պատասխանէ «Հաւատալ խոստովանիմ բարձրիկ Մարաբուհ, Սուրբ Նեան, ես այնպես եմ, ինչպես էի կարմիր ու կանաչ վրանին քակ, երբ փիլաւ կ'ուսէի . . . :

Այս անգամ նստելու կարգը Մարամելիքին կուգայ. վախն ու երկիւղը կը բռնեն զինք, կը հնգուի կը կենայ, ու չուղեր նստիլ։ Բոլոր զինուորները կը մեղադրեն զինք, ու իր ամօթէն, կը քաշէ իր խալխան

գլխուն ու կը նստի . . . :

Ճիշդ այդ ժամուն Մարամելիքի մայրը կը մեղադրէ Դաւիթը, անոր կը պաղատի ու կ'ըսէ, «Դաւիթ, մեռնիմ գլխուդ, արեւուդ, չէ՞ այդ ալ քու եղբայրդ է, խեղճ է, մի՛ գարներ . . . :»

Կը պատասխանէ Դաւիթ, «Հէ՛յ, անդգամ, մինչեւ հիմա որ ան կը գարներ, ո՛ւր էիր, և ինչո՞ւ անոր չըսիր որ ես ալ իր եղբայրն եմ : Հոգ չէ, տակա՛ն ահա՝ այս առաջին հարուածը կը խնայեմ քեզի համար երկրորդն ալ Աստուծոյ համար . բայց վերջին հարուածը պիտի տամ, ես կը մեռնի, ես կը մնայ . . . :

Կ'ըսէ, կ'առնէ գուրգն, ու մէկ ժամուայ ճանապարհ կը հեռանայ, ուժ կ'առնէ ու կուգայ և գուրգը կ'իջեցնէ Մարամելիքի գլխուն ու զոյն եօթը թիզ գետնի տակ կը տանէ . . . :

Դաւիթ յաղթած էր : Ան տէրն էր ոչ միայն իր հօրենական հոգերուն, այլ և Մարամելիքի բանակին ու Մարին, և իր անունը տարածուեցաւ արար տշխարհ :

*
* *

Դաւիթի քաջութիւններուն և յաղթանակներուն ձայնը տարածուած, եկած հասած էր մինչեւ Կաղզվան, ու Կաղզվանայ իշխանի աղջիկ Խանդուգ խանութին ականջը :

Խանդուգ խանութը աննման գեղեցկութիւնով և առիւծի ուժով աղջիկ մըն էր : Դաւիթի անունը լսելէն ի վեր, գիշեր ու ցորեկ չէր կրնար քնանալ . . . :

Օրին մէկ, աշուղ մը կը հանդիպի իրենց տուն : Խանդուգը անոր շատ մը ոսկիներ կուտայ ու կը ղըր-

կէ, որպէսզի երթայ մինչեւ Սասուն ու Մըսըր, ուր որ ըլլայ, գտնայ Դաւիթը և անոր առջեւ իր գովքը ընէ . . . :

Աշուղը կ'երթայ, Սասուն ու Մըսըր, և շատ նեղութիւններէ վերջ, վերջապէս Մըսըրին մէջ կը հանդիպի Դաւիթին, ու անոր առջեւ Խանդուգ խանութի գովասանքը կ'ընէ :

Դաւիթն է, խկոյն որ Խանդուգի տնունը, անոր գեղեցկութիւնն ու գովքը կը լսէ, ճամբայ կ'իյնայ կ'երթայ. «Խանդուգ խանութ գուն ո՛ւր ես, պատրաստուէ ես եկայ . . . :»

Աստուածն իր հետն ըլլայ, Դաւիթ կը հասնի Սասուն մինչեւ Ծծմակայ քիթը, հոն կը հանդիպի գութանի մը : Կանգ կ'առնէ անոր առջեւ, կ'արձակէ անոր բոլոր զոմէշներն ու եզները, ու ինք մինակ կը թռնէ գութնի զեկեկիլը ու կը քաշէ կը հանէ զոյն մինչեւ Սարու գլուխն ու այն կողմէն կը քաշէ կը բերէ ցած ու այսպէս մինչեւ տոսը փութ . . . : Ու յետոյ գութանը իր կազմածով մէկ ձեռքին մէջ թռնած՝ մածկալին ուղղութիւն մը ցոյց տալով կը հարցնէ. «Գիտե՞ս արդեօք Կաղզվանը այս կողմ կ'իյնայ . . . :»

«Ճիշդ ճիշդ» կ'ըսէ մածկալը ու կ'ապշի այդ ատհակ մարդուն վրայ ու կը տարափի :

Դաւիթը, «Կաղզվան, ո՛ւր ես, ես եկայ» . կ'ըսէ ու հոնկէ ճամբայ կ'իյնայ :

Ես ըսեմ մէկ օր, դուն ըսէ եօթն օր, ճամբայ քալելէ վերջ, Դաւիթ կ'անգ կ'առնէ ուղիղ Խանդուգ խանութին դուռը :

Այդ այն գունն էր, ուր՝ ես ըսեմ հազար դուն ըսէ՝ տոսը հազար յուզնկաներ եկեր, կեցեր, Խանդուգ

խանութին ձեռքը խնդրած էին ու հազարն ալ մերժուեր . . . :

Դաւիթը կ'ուզէ ներս մտնել : Դրան մօտ կը տեսնէ մէկը որ լախտ մը ձեռքին մէջ կեցեր է . . . կը հարցընէ անոր . —

«Քու անուշդ ի՞նչ է» : Կը պատասխանէ ան . —

«Իմ անունս է Գորգիղ» :

Կ'ըսէ անոր . «Գորգիղ ես Դաւիթն եմ, եկած եմ Խանդուղ խանութը տեսնելու, և երբ անոր հետ ամուսնանամ, դուն պիտի ըլլաս ինծի քուոր» , ու կը չարունակէ հարցնել . —

«Քաւոր Գորգիղ, ո՞վ կայ ներս» :

Կ'ըսէ . «Շրջրկան Խորասան, Հրմզայ Լօռս փեհ-լիլ աններու՝ յուզնկաներն են եկեր . . . »

Դաւիթ իր ձին կապել կռտոյ, յետոյ կ'առնէ Գորգիղի ձեռքի լախտն ու կը թալէ, որը դեռ մինչեւ այսօր կ'երթայ . . . ու անոր կ'ըսէ . —

«Քաւոր Գորգիղ . մանենք ներս ու կեր ու խում ընենք : »

Կը մտնեն : Կը նստի Դաւիթ, թաշկուկ և անթի, մէկ մէկ կ'ընայ կը հրամայեն Դաւիթին : Կը զայրանայ, չի կրնար համբերել ու յանկարծ կը վերցնէ գինու կարասն ու մէկէն կը խմէ, «Հիմա՛ անուշ եղաւ ըսէք» կ'ըսէ ու կը նստի . . . :

Գինին կը վերցնէ Դաւիթը, և կը տանէ : Կը թմրի, և գլուխը վար կը կախուի . . . : Այդ պահուն միւսները կը քաշեն իրենց թրերը որ զարնեն, Գորգիղ կը կանչէ — «Սանահ'ր Դաւիթ, արթուն կոյ, գլուխդ կ'երթայ» —

Դաւիթ ընդոտ կը կենայ, սակայն, միւսները

կը յաջողին փախչիլ աղատիլ . . . :

Այնուհետեւ, երբ ամէն բան կը խաղաղի, Դաւիթ կը հարցնէ Գորգիղին, «Խանդուղ խանութը ո՞ւր է և երբ կ'ընանք տեսնել» . —

Գորգիղ կը պատասխանէ, «Այսօր Ուրբաթ է, և խանութը կը գտնուի Խաւ բաղչեմ, քառասուն նոթիլտ առջին ու քառասուն նոթիլտ ալ ետին հոն կը պատի : Հիմա կ'երթանք կը տեսնենք» . . .

Ու կը մեկնին :

Կ'երթան կը մանեն բաղչեմ, ու պատին ընկող մանած կը կենան : Խանութը կ'անցնի իր նոթիլտներուն հետ : Մէկիմէ մէկիմէ նախ կ'անցնին նոթիլտները . Դաւիթ զուր կը գիտէ : Ու երբ խանութը կ'անցնի, մէկ ոտով կը գրկէ զայն, ու երեք համբոյր կը քաղէ անոր նախ նմանակ բերնէն, խանութը լուր է . Դաւիթ չորրորդ մըն ալ կ'առնէ, այն ասան Խանդուղ կը նեղանայ . կը բռնէ մէկ ձեռքով Դաւիթը ու այնպէս կը զարնէ պատին, որ քթն տրուի կը թալէ . . .

Դաւիթ զայրոյթէն կը կատի . կը դառնայ իսկոյն, կ'առնէ իր Մուր Նշանը, և կ'ուզէ հեծնել ձի, որպէս զի քաղաքը աւերակ դարձնէ . . . :

Գորգիղ կը խնդրէ, կը պաղատի անոր, որ գոնէ գիշերը համբերէ, ու վաղը տուտօտուն ելլէ ու աւերէ : Նոթիլտներէն մէկը որ այս լուրը կը լսէ, իսկոյն կը վազէ Խաւ բաղչեմ, ուր դեռ կը պատէր Խանդուղ խանութը, և անոր կ'իմացնէ Դաւիթի մտադրութիւնը, թէ վաղն առաւօտ աւերակ պիտի դարձնէ քու հօրդ քաղաքն ու պիտի երթայ . . . :

Խանդուղը իսկոյն կ'երթայ Դաւիթի այցելութեան :

Դուռը կը բանան Դաւիթի արածնութեամբ, ու ներս կը մտնէ խանութը ու այսպէս կը խօսի տնոր. «Դաւիթ, դուն համբոյր մ'առիր ինձմէ քու ճամբու սիրուն համար, հատ մ'ալ առիր քու սիրուն համար, և մէկ հատ ալ Աստծու սիրուն համար: Երեքն ալ տուի սիրով. իսկ չորրորդը ինչո՞ւ առիր: Դուն քու հօրդ կարիճն ես, ես ալ ի՞մ հօրս: Կարծես թէ Շըբըկան Խորասան, Լուսա Հըմդայ փեհլիվաներու գլխին ես լերեր լնծի, որ աւելորդ համբոյր կ'առնես ի՞մ շրթներէս...»

Այս խօսքերուն ազդեցութեան տակ, Դաւիթ կը կակղնայ, ես կ'առնէ իր որոշումն ու կ'ըսէ. «Քանի որ այդպէս է, ես վաղն տուաւս սխալ երթամ ու անոց գլուխները պիտի բերեմ քեզի...»

Աւտուայ լուսուն հետ, «Ես՝ բարի լուսու Աստուած» կը կանչէ Դաւիթ ու ճամբայ կ'իյնայ... Շատ գնաց, քիչ գնաց, հասաւ փեհլիվաներու երկիրը...

Փեհլիվաները կը տեսնեն, ի՞նչ տեսնեն, որ հեռուն ձիաւոր մը կուգայ, ու ձիու հանած Թօզն ու Տումանը կը հասնի երկինք... ու կը վախնան թէ՛ այդ մարդը Սբ. Սարգիսի ճորտերուցն է, որ կուգայ կռուի համար...

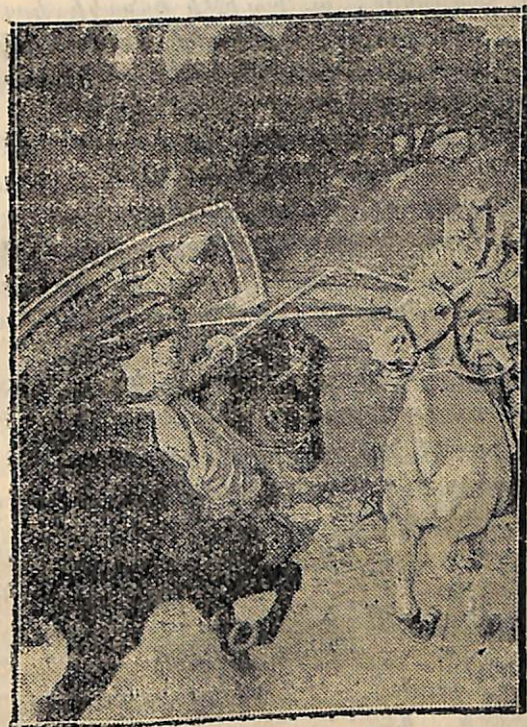
Երբ Դաւիթ կը մօտենայ, կը հարցնեն. «Ա՛յ մարդ, դուն ի՞նչ մարդ ես, և ուսկի՞ց կուգաս, արդեօք Խանդուղ խանութը կը ճանչնաս, և մասնիք մը ցոյց տալով, չե՞ս կրնար այս մասնին հասցնել տնոր».

«Այլէկ կը ճանչնամ, կը պատասխանէ Դաւիթ, լսոյց, ոչ թէ ձեր մատանին, այլ ես եկած եմ ձեր գլուխը տանելու Խանդուղին...»

Այս մտրակող պատասխանին ի լուր, Շըբըկան

Խորասանի վերին յօնքերը այնքան կը կախուին որ կուգան կը հասնին մինչեւ սիրտը, և Լուսա Հըմդայի ներքեւի շրթունքն ալ մինչեւ գետին կը հասնի...

Ահա մենամարտ մը կը փրթի: Դաւիթն ու այդ արկու փէհլիվանները «Դուրդ» ու «Քէմալ»ով իրար կը հասնին, տուաւսէն մինչեւ իրիկուն. ու յանկարծ Աստուածային ուժով մը «Ես՝ հաւատալ խոսովանիմ

եկ Բարձրիկ Մարտոս Սուրբ Նշան» պատարով մէկ հարուածով երկուքի գլուխն ալ կը կտրէ... և անոնց մաղերը իրարու կապելով, կը նետէ իր թամբի ետին և ուղիղ խանդուղ խանութին կը գլխէ... :

Շատ դնաց, քիչ դնաց, ինչ տեսնէ, մէկ ալ ձիուոր մը երկինքի ու երկրի մէջ սրարչաւ կուգայ... կը հասնի ու կը կանչէ Դաւիթին — «Պատրոս սա կեցիր, հէյ, Շըբըկան խորասան, Լուսա Հըմզայ փէշլիլաննալու՛ն ես հաղիպեր», ու Դաւիթի կանուկի կողմը կը խլլէ անկէ, ու գուրդ մը կը զարկէ... Դաւիթ կը հակի մէկ կողքին, ու գուրդը կ'առնէ մէկ ասպատակը ձիու թամբին ու գետին կը սանէ... :

Դաւիթ կը շաղի նորէն իր ձիու մէջքին, և «Ես հաց ու գինի Տէր կենդանի», ու իր գուրդը կ'իջեցնէ որ ուղիղ գլխուն զարնէ. ձիւդ նոյն պահուն, ան կը հակի ու խուրձ մը ծամերը, ոսկիէ ջրվէժի մը պէս, կը փռուին իր առջեւ... կը ճանչնայ իսկոյն. խանդուղ խանութն է, որ գլխակ դրած Դաւիթի առջեւն եկած է... :

Դաւիթ նախ կը բարկանայ ու կը սառտէ անոր, որ երկրորդ անգամ ըլլալով, այնպէս զինք կ'անարգէ, սակայն չուտով կը հանդարտի, ու կը գրկէ, զայն, անոր բոցերու պէս խնդացող դէմքը կը համբուրէ ու միտան կը դառնան տուն... :

Խանդուղի հօր պալատներուն մէջ, եօթն օր ու եօթը գիշեր կը տօնեն Դաւիթի և խանութի հարսանիքը:

Անոնք հասան իրենց մուրազին... դուք ալ համնիք ձեր մուրազին... :

*
* *

Մէկ տարի յետոյ, երբ ինն ամիս ինն օր ու ինը ժամը կը լրանայ, խանդուղ խանութը զաւակ մը կ'ուսնանայ:

Լուր կը տանին Դաւիթին թէ՛ քեզ Աստուած արու զաւակ մը տուաւ: Դաւիթ կ'ըսէ «Թէ որ անիկայ իմ աղաս է, պէտք է որ իր վրան նշաններ ունենայ:»

Ու ինչ տեսնեն: Կը տեսնեն որ աղուն աջ ձեռքին մատերը ամիս մէջ ծալլուած խիռակ է և ոչ ոք կրնայ զայն բանալ: Լուրը կը տանին Դաւիթին: Դաւիթ կուգայ, կը բռնէ իր փոքրիկին ձեռքը, ու ինչ կը շոյէ անոր ձեռքը ինքնին կը բացուի, ու կը տեսնէ որ գունատ մի լերդացած արուն կայ անոր ամիս մէջ... :

«Հայ հայ, կը բացագոնէ Դաւիթ, արար աշխարհ կաթ մի արուն ըրեր ձեռքին մէջն է տուր. թէ որ ան մեծնայ, զարմանալի բան մը պիտի ելլայ անկէ:»

Կը կնքեն, և Դաւիթի հօր անունով Մհեր կը կոչեն զայն, որպէսզի Աւիւծածեա Մհերին յեշտասակը ապրի:

Դեռ փոքրիկ՝ ան արտաքոյ կարգի նշաններ ցոյց կուտայ: Օր մը, զինք կը դնեն իր օրացքին մէջ, ու զայն կը փաթթեն գութնի չլթայով: Երբ Մհեր կ'արթննայ ու կը ճմրտկայ, չլթան կտոր կտոր կը փշրուի վար կը թափի... :

Մհեր օրը օրին հակոյաքայլ կը մեծնայ. ու կ'անցնի ժամ ու ժամանակ մը, օր մըն ալ Դաւիթ կ'ուզէ երթալ տեսնել իր տունն ու տեղը, զՍտուան: Ուսերթալ տեսնել իր տունն ու տեղը, խանդուղի հօրը ու տի, Մհերը կը թողու կողքուան, խանդուղի հօրը ու

մօր քով, ինք կ'առնէ խոնդուղ խոնդուղն ու ճամբայ կ'իջնայ դէպի Սասուն. իրենց ճամբան պիտի անցնէր Կապուտասիովքն . . . :

Երբոր Խլաթցիք լուր կ'առնեն թէ՝ Դաւիթ պիտի ունենի իրենց հողէն, կը վախճանն ու շատ զօրք կը հաւաքեն ու կուգան անոր ճամբան կը կտրեն, ու պարիսպներ կը կանգնեցնեն: Երբ Դաւիթ կը հասնի կռիւ մըն է կը փրթի. խոնդուղ խոնդուղ իր մարտկով պարիսպները կը քակէ, ու Դաւիթն ալ զօրքեր ջարդելով կը յառաջանան: Յանկարծ ետ կը դառնայ Դաւիթ ու կ'ըսէ անոնց. «Տօ՛, Խլաթցիք, դուք էտ ինչ անպատիւ մարդ էք, որ կնկայ դէմ կռիւ կ'ընէք. թողէք իմ կինս տանիմ Սասուն, ու հեղ մը լէ կը դառնամ ու կռուինք»: Խլաթցիք չեն հաւատար իրեն, ու կ'ըսեն. «Երդում ըրէ քու ծոցիդ Ս. Նշանին վրայ որ հաւատանք»: Դաւիթ իր ձեռքը, իբրեւ թէ սատըրն զարնելով, կ'երդուի, ու ձեռքը կը դպի Ս. Նշանին: Սակայն Սուրբ Նշանի զօրութիւնն ալ հոն էր որ Դաւիթ զինք չերդուէր:

Ու Դաւիթ կ'առնէ խոնդուղ խոնդուղն ու կը տանէ Սասնոյ բերդը: Ու երբ կը պատրաստուի վերադառնալու կռուի, մէկ ալ ինչ տեսնէ իր աջ ծոցը, ուր՝ ինք սանտրը կարծելով երդում ըրած էր, Սուրբ Նշանը կը գտնուէր: ու իր դործած ահաւոր սխալէն էր ցնցուի ու կ'ըսէ. «Այ իմ բանս լինցաւ, երթամ ալ ի զո՛ւր, չերթամ ալ ի զո՛ւր. բայց, քանի որ խօք ըսի, պէտք է որ երթամ» ու ճամբայ կ'իջնայ: Կը զարնէ կուգայ մինչեւ ի Խլաթ. ու կռիւը կը սկսի. Խլաթցիք շատ նեղը կը դնեն զինք ու իր ձին կը խըրուի Չուխուրայ շամբին մէջ. հազիւ հազ կ'ազատի հոն-

կէ, ու կ'երթայ Լօխօրայ ջրին վրէն, ու կը սկսի լողանալ անոր ջրերուն մէջ:

Դու մի ըսեր, այդ ջրերին մօտիկ՝ փուչերուն մէջ եկեր պահուածներ էր Խլաթու Խաբանիմ աղայի կին Շըմշըմ խոնդուղի աղջիկը, որ շատ հուշարով մէկն էր, որովհետեւ այն ալ Ասիւծածեւ Մհերէն է եղեր: Ժամանակին Ասիւծածեւ Մհերը այդ կողմերը եկեր ու գիշեր մը Շըմշըմ խոնդուղին հիւր եղեր, ու այդ աղջիկը իր մէջ է եղեր . . . :

Երբ Դաւիթ կը լողանայ Լօխօրայ ջրերուն մէջ, Շըմշըմ խոնդուղին աղջիկը փուչերուն մէջէն դադանի կը լարէ իր աղեղն ու նետ մը ճիշդ Դաւիթին կռնակին մէջ տեղը կը դամէ . . . :

Դաւիթ այնպէս մը կը պօռայ, որ ձէնը մինչեւ Սասուն կը հասնի. . . : Քեռի Թորոսն ու իր եղբայրները՝ Ջէնով Օհան, Խորդուսան, Ճնճղափորիկ, Յուսնովէգօն, ամէնքն ալ կը հաւաքուին, ու Սասունի Ջէնով Օհանը ձայն կուտայ, «Դաւիթ ժիր կեցիր, մենք եկանք» ու կ'երթան Դաւիթի հաւարին . . . Լօխօրայ ջրին մէջ, Դաւիթ իր եղբօր ձայնը կ'առնէ, ու կը սպասէ . . . :

Եղբայրները կը հասնին: Ու ամէնքը մէկ կը փնտրեն. ու քովնաի փուչերուն մէջ կը գտնեն կապոյտ աչքերով աղջիկ մը, որ իր վախէն ստակած էր: Դաւիթն է կը բռնէ զայն մէկ ոտքէն, և իր ոտքն ալ միւս ոտքին վրայ դրած կը քաշէ կը ձտէ զայն երկու մասի ու կը նետէ հոն սարու տակի գեղին մէջ, ու գեղին անունն ալ կը դնէ ձօնա ճապիկիս: Ու այդ գեղը Չըխուրայ բերան, դեռ մինչեւ հիմա ալ կը կոչուի ձապիկս . . . :

Քեռի թորոսն ու իր եղբայրները կ'առնեն զինք
 ու կը դառնան Սասուն: Երեք օր վերջ Դաւիթ կը
 մեռնի . . . :

Խանդուղ խանութ եօթն օր իր սուգին տակ կը
 նստի: Դաւիթի եղբայրներն ու Քեռի թորոսը անոր
 մխիթարութեան կ'երթան: «Հէ՛յ հո՛ւյ . . . կը շարժէ
 գլուխն ու կ'ըսէ խանութաւր, Դաւիթին ետեւ ալ ինչպէս
 ես ողջ կենամ . . . »

Ճնճղափորիկը կ'ըսէ . —

«Մի՛ լայ, խանութ, »

«Դաւիթը մեռաւ,

«Թո՛ղ իմ գլուխ ողջ մնայ :

Խանդուղ խանութը, այդ խօսքերուն վրայ, կ'ելլէ
 բերդի գլխուն, ու հոնկէ ինքզինքը վար կը նետէ . . .
 Իր գլուխը կ'առնէ խոշոր քարի մը ու կը ծակէ զայն,
 և իր եօթը ճիւղ ծամերուն տեղն ալ դեռ մինչեւ
 այժմ կ'երեւի այդ քարին վրայ, որ կը դռնուի Սաս-
 նոյ բերդին առջեւ, ուր գեղացիներ իբրեւ սանա-
 իրենց կորեկները կը ծեծեն . . .

Սասնոյ բերդը, Դաւիթի գերեզմանին քովիկը կը
 թաղեն նաեւ Խանդուղ խանութին մարմինը: Հոտ
 անանդութիւնը կը չռէ այդ գոյգ մը շերտին առջեւ . . .
 Խաղաղութիւն . . .

Մենի Դուռը: — Դաւիթ ալ չկայ: Տեսնե՞ք
 Մհերի՛ն ի՞նչ դուռ կը բանայ Աստուած:

Խանդուղ խանութ ուռած ու կաթով լեցուն կուրծ-
 քը անպաշտօնաւ կ'ըսէ թէ ան զաւակ մ'ունեցած է . . .

Ձէնով Օհանն ու իր եղբայրները կը հաւաքուին
 ու կ'երթան Կաղզվան՝ իրենց եղբոր որդին փնտե-
 լու . . .

Կը համին հոն ու այնտեղի իշխանին կ'ըսեն, «Մեր
 եղբորն ու հարսին հոս զաւակ մը պէտք է որ ըլլայ,
 ո՛ւր է: »

«Զաւակ չունէին», կը պատասխանէ իշխանը:
 Մենք նշան ունինք, մեր հարսին կուրծքերը կաթով
 լեցուն էին . . . » կը պնդեն Սասան ծռերը:

«Աղջիկ մ'ունեցան ու մեռաւ» կը պատասխանէ ան:

«Թէ որ այդպէս, կ'ըսէ Ձէնով Օհան, ցո՛յց տուէք
 մեզի մեր մեռելին գերեզմանը. մենք մեր մեռելները
 կը ճանչնանք. մեր մէկ տարեկանը մեր մէկ չէնք երկայն-
 քը ունի, երկու տարեկանը երկու չէնք եւլն . . . »

Ելան գերեզմանատուն զացին ու իրենց չէնքով
 գերեզման մը չգտան . . .

Այն ատեն, Ձէնով Օհանը կ'ըսէ . . . «Ասոնք մեր ար-
 զան պահած պէտք է ըլլան, բերէք կաշիները փաթտէք
 իմ բոլորտիքը, որպէսզի ես պոռամ . . . »

Կը բերեն կաշիները ու կը փաթտեն Ձէնով Օհանի
 չուրջ. ու ան կը պոռայ . . . լեռ ո՛ր դաշտ կ'որոտան իր
 ձէնէն: Մհեր որ եօթը հարկ գետնին մէջ և եօթը պա-
 րիպներով շրջապատուած բերդի մը մէջ պահուած էր,

կը լսէ Օհանլին ձայնը. և կ'ուզէ դուրս ելլել: Իր մեծ մայրը կը համոզէ զինք թէ այդ թմրուկի ձայն է, ու պէտք չկայ դուրս ելլել: Բայց երբ երկրորդ ու երրորդ անգամ անոր ձայնը կ'առնէ, ալ չի համբերեր, մէկ հարուած կուտայ ոտքի, ու պարիսպները մէկը միւսին դպելով և մէկը միւսին հոկէն կը փլին, ու Մհեր դուրս կ'ելլէ ու կը տեսնէ իր հօրեղբայրները, բայց անոնց մէջ չկայ իր հայրը: Հայրս ո՛ւր է», կը հարցնէ անոնց: Երբ կը հասկնայ թէ Խլաթցիք սպաննած են զայն, դէմքին վրայ գետին կ'իջնայ ու կուլայ... Իր հօրեղբայրները ինչ որ կ'ընեն չեն կրնար զայն շտկել:

Եօթն օր անընդհատ կուլայ: Իր արցունքը գետինը ձոր կ'ընէ ու կ'երթայ գետի պէս...:

Եօթն օր կը լինայ, Մհերը կը շտկի, աչքերուն մէջ արիւն և կառուած...: Ու երբ կը սկսի քալել, գետինը զինք չի կրնար վերցնել, իր ոտքերուն տակը փուլ կուգայ...:

Մհեր անմիջապէս կը հեծնէ իր հօր ձին, Բուրկէ Չալին, կ'առնէ դուրսը ձիւքը, և «Խլաթ, ո՛ւր ես, հոն կեցիր, ես եկայ» կ'ըսէ ու ճամբայ կ'իջնայ...:

Երեք օրուայ ճամբան մէկ օրէն կը կտրէ, կը հասնի, ու Խլաթը քար ու քանդ կ'ընէ, ու կը բարձրանայ Նեմրուժայ գլուխը ու կը նայի: Կը տեսնէ որ դեռ ծուխ կը կ'ելլէ. նորէն վար կ'իջնէ, ետ կը դառնայ ու կը տեսնէ որ պառաւ մը մնացեր է, զայն ալ կը բռնէ ամէն մէկ ոտքը ծառի մը կը կապէ, կը թողու: Ան ալ հոն կը մեռնի...:

Ու Խլաթայ ծուխն ու մուխը կը կտրի...:

★
★

Կը դառնայ ետ: Հրաման կուտայ իր հօրեղբայրներուն, ու անոնք կը դառնան իրենց Սասունը:

Ու ինք Բուրկէ Չալիի մէջքին տարէ ի սար առծիւներ կ'որսայ...:

Ու օր մըն ալ Տոսպան ըլլալը բազէ մը հալածած տուն, երբ աչքերը դէպի երկինք կ'արշաւէ, խոշոր քարայր մը կը բացուի իր առջեւ, և ինքն ու իր ձին միասին հոն կը մանեն ու քարայրը կը գոցուի...:

Ու դեռ, մինչեւ այսօր ալ Մհերն ու իր ձին հոն են...:

★
★

Համբարձման գիշերին, տարին հեղ, մը Մհերի քարայրի դուռը կը բացուի. սակայն հրաման չկայ որ ան դուրս ելլէ. որովհետեւ գետինը զինք չի վերցնէր, և իր ոտքերը գետնին մէջ կը խրուի...:

Տարի մը, նախորդ մը Համբարձման գիշերին, այդ քարայրին քովէն կ'անցնի, ու կը տեսնէ որ քարայրին դուռը կը բացուի...:

Ներս կը մտնէ, ու հոն կը տեսնէ Մհերը իր ձիուն հետ:

Մհեր երբ զայն կը տեսնէ, այդպէս փոքր ու գաճաճ, կը հարցնէ անոր, «Դուք ի՞նչպէս աշխարհ կ'ապրիք...»:

Խելքով, կը պատասխանէ նախորդը... «Թէ որ այդպէս է, զխոս գուռ ջրով լեցուր վերցուր սար ձիուն քով որ ջուր խմէ» կ'ըսէ Մհեր:

Նախորդը ինչ որ կ'ընէ, չի կրնար գուռը դեռնէն վերցնել. իրեն էր մնացեր Մհերի ձիուն գուռը ջուրով լիք վերցնել . . . :

Այն ատեն դաճած մարդը կը յառաջանայ դէպի ձին, կը հարձկէ զայն, կը բերէ ջուրի գուռին քով, ձին իր ջուրը կը խմէ, և նորէն զայն կը տանի իր տեղը կը կապէ . . . ու կ'ըսէ «Ահա մեր խելքը, այսպէս կ'ուտենք մենք զաշխարհ . . . : »

«Գնա՛ թզո՛ւկ, աշխարհ գնա՛, իրաւ է, աշխարհը ձեզի համար է ու դուք աշխարհին. իսկ ես ալ իմ այս քարայրին . . . : »

Կը հարցնէ նախորդը «Մհեր, երբ դուն պիտի ելլես այս տեղէն . . . : »

Ու Մհեր կը պատասխանէ. «Երբոր ցորենի հատը ըլլայ ալուճի չափ ու դարու հատիկը մասուրի չափ, այն ատեն միայն հրաման կայ որ ես այս տեղէն ելլեմ . . . : »

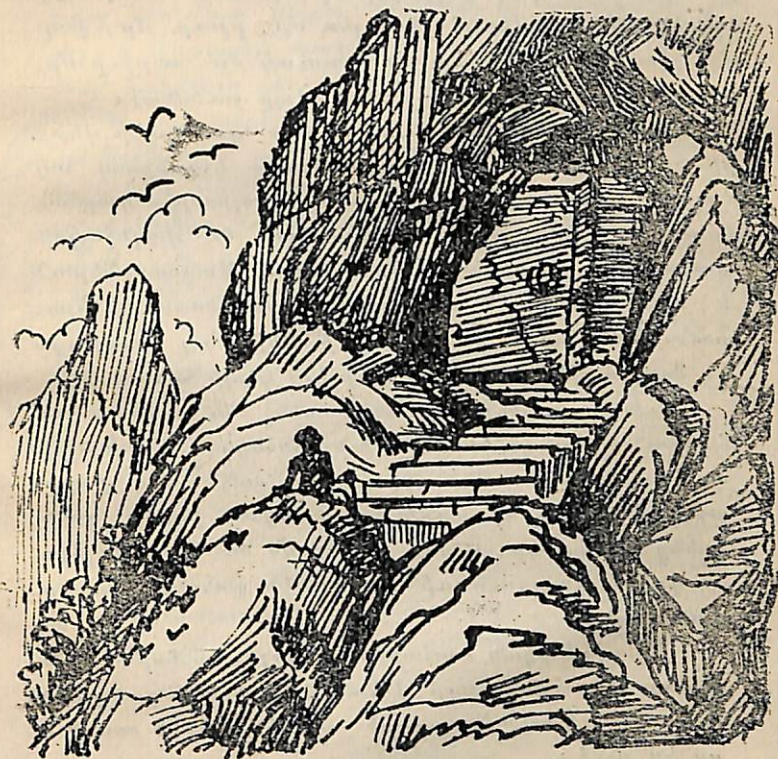
Ու նախորդը կը մեկնի. և աւանդութիւնը դուռը կը դոցէ նորէն Մհերին վրայ ու երեք խնձոր կը նետէ երկինքէն մէկը ըսողին, մէկը լսողին, մէկն ալ արար աշխարհին . . . :

*
*

Ու Մհերը քարայրին մէջ դեռ կը սպասէ որ ցորենի հատիկը ըլլայ ալուճ ու դարու հատիկն ալ դառնայ մասուր, որպէսզի ինք լոյս աշխարհ ելլէ ու զայն կործանէ :

*
*

Ահա՛, Սաամայ ծուրու պատմութիւնը, որ կը կապուի Սաամայ անտառիկ լեռներուն, ու կը մեծնայ անոնց մէջ, ու թեւեր կ'առնէ կ'երթայ մինչեւ Աստուրսան ու Մըսըր, մինչեւ Կողզլան, Ախլաթ, մինչեւ

չեւ Տոսպան բլուր, ու հոն՝ կը վազուի Մհերի դռան համին :

*
*
*

Հոս կը կեցնենք այլեւս մեր աշխատութիւնը : Որովհետեւ այս զբոյցներն ու տառնդութիւնները այնքան չափ են, որ կարելի է ըսել թէ՛ Հայաստանի մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը՝ չկայ լեռ մը, բլուր մը, քար մը, չկայ լճակ մը, գետ մը, առուակ մը, տէրիւր մը, և ծառ մը, որ իր հէքեթին ու վէպը չունենայ :

Ու այս անոր համար որ երկար դարերէ ի վեր, իր հարստութիւնն ու ազատութիւնը կորսնցնող հայ ժողովուրդին համար, Հայաստան աշխարհը դարձաւ խորհուրդ մը, դարձաւ նախնական ու վաղնջական տաճար մը, վայրի կոյս անտառներու թաղաւորներուն և մթնութեան մէջ պահուելու հիշն տառապանքաւ տաճարի մը նման, ու դարերէ ի վեր հայ ժողովուրդը ճամբայ ինկած ուխտի կ'երթայ դէպի հոս :

Ուխտադնայութեան այս անել ու անհամարժէք ճամբուն վրայ զոհերուն արիւնը հոսեցաւ գետի նման ու Հայաստանի ամէն մէկ խորշը, ամէն մէկ քարը, ամէն մէկ ծառն ու տէրիւրը ունեցան իրենց զոհը, իրենց նահատակը, որոնց յիշատակն ու պատմութիւնը գրկած գութաւորներն կը սրահեն զանոնք՝ յաւերժացած :

Իր դիւթական տաճարին համեմատ համար, ուխտաւոր հայ ժողովուրդը Լուսաւորչի կանթեղը գրկած ու աչքերը Մասիսին յառած աւելի քան 15 տարի է, որ կը քալէ :

Յելուգակները կտրեցին անոր բազուկները, տակոյն, ան թոյլ չտուաւ որ մարին կանթեղին մէջ վա-

նող արցունքերը Լուսաւորչին . խածաւ զայն իր տկոսներով ու քաղեց . ջարդեց անոր սրունքները, ծունկերու վրայ ան քաղեց . ան չը դադարեցաւ նայելէ Մասիսին ու Սուրբի կանթեղին :

Քանի՛, քանի՛ անգամ ջախջախեցին անոր մէջքը, քայց, ան միշտ կրցաւ կանգնիլ ու շարունակել քալել . և Արագածի գագաթին վրայ, Մասիսի ճակարկն մօտ՝ կանթեղը դեռ կը վառի :

Դարեր կտրեց եկաւ այս հաւատաւոր ժողովուրդը, մթնութիւններ ու թշուառութիւններ ճեղքեց եկաւ, ծունկերու վրայ քաղեց իր մոգական տաճարին հասնելու համար, որու ծոցէն կը բխին անմահութեան և ներքին համար, որու առուակներուն տիկերը կ'ապրէին արքիւրները, որու առուակներուն տիկերը կ'ապրէին գեղեցիկն ու կարիճը որու վապարներուն մէջ կ'ապրէին Հայրապետն ու Արքան, և որու ժայռերուն մէջ կ'ապրէին Հերոսն ու Հսկան :

Անահիտի զեղեցկութիւնով, Վահագնի ուժով, Լուսաւորչի լոյսով, Տրդատի սուրով, Մկրտչի զրշով ու մահաւանդ մեր անթիւ նահատակներու ու հերոսներու արիւնով զինուած ու զօրացած մենք պէ՛տք է տարինք, մեր Մոգական տաճարին համար, ուրիշ՝ հլօր ու խորհրդաւոր ճայն մը կը հրամայէ, «Հայ երիտասարդներ, մի՛ մեռնիք, մի՛ մեռնիք :»

«Մասիսն ու Կանթեղը չառած և Տրդատին սուրը չը բռնած՝ չըլլայ թէ մեռնիք :»

ՓՈԽԱՆ ՎԵՐՋԱՐԱՆԻ

Մեր համբէն խաւար, մեր համբէն գիշեր,
Ու մենք անհատնում
Էն անլոյս մթնում

Երկա՛ր զարերով գնում ենք դէպի վեր,
Հայոց լեռներում,
Դրժար լեռներում:

Տանում ենք հընուց մեր գանձերն անգին,
Մեր գանձերը ծով,
Ինչ որ զարերով

Երկնէլ է՝ ծընել մեր խորունկ հոգին,
Հայոց լեռներում,
Բարձր լեռներում:

Բայց քանի անգամ շէկ անապատի
Օրդունքը սև
Իրարու ետեւ

Եկա՛ն զարկեցին մեր քարւանն ազնիւ
Հայոց լեռներում,
Արնոտ լեռներում:

Ու մեր քարւանն շրթոթ, սոսկահար,
Թալանւած, ջարդւած
Ու հատւած, հատւած

Տանում է իրեն վերքերն անհամար,
Հայոց լեռներում,
Սուգի լեռներում:

Ու մեր աչքերը նայում են կարօտ՝
Հեռու աստղերին,
Երկնքի ծէրին,

Թէ ե՛րբ կը բացւի պայծառ առաւօտ՝
Հայոց լեռներում,
Կանաչ լեռներում:

(ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ)

(Յովհ. Թումանյան)

ՅՈՒՅԱԿ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

(Թումանյաններ գրին էջերը կը ցուցնեն)

Աբամելիք 107
Աբել 82
Ագրիմու Բարե 71
Աղամ ու Էվա 81
Ալակեօզ (Արագած) 27
Ալաշկերտ 29 79
Ալասալ 26
Ախեր չիման 82
Ախլար 52 145
Անսոն 29 104
Աւուդի Բար 89
Աւսիւս 98
Աւսիլի 98
Աւարա 2
Արնե 43
Արսաւազ 16

Բազաւան 28
Բաղին 125
Բաղեյ ձոր 69
Բաղսա 112
Բասեն 101
Բարձր հայք 51
Բեկ 65
Բեկի ուղտեր 68
Բլեհան 28 76
Բիկեկոլ 27 79 88

Գալասուոյ լիւր 28
Գեղամայ ծով 27
Գիւսսեն 98 101
Գոնանամ 38
Գուրգուռայի ջրվեժ 99
Գրգուռ 28 69 76
Գրոյ Բրոյ 60
Գրիկեզ 132

Դանա 16
Դասալան 28
Դասաւան 68 69
Դաւիթ 107
Դեղի գետ 28
Դեմեթր 93 101

Երիզա 101
Եփրատի ափ 93
Եփրատ, Արեւմտեան 92

Զակրո 27

Թեաքորոս, Իսխան
Մանազկերտի 113

Իննակեան Լեռներ 97

Լուսադրիւր 107
 Լուսադրիւր 49 94 101
 Լուսադրիւր լեռ 94
 „ Կանքեղ 94 95
 Լոխարայ ջուր 139
 Լոռա Հրմա 134
 Խանգուդ խանութ 139
 Խաչալոյս գիւղ 82 89
 91
 Խաչափայտ 93
 Խաւ Բաղչէ 130
 Խաչլու 76
 Խաչլու լիճ 76
 Խրճէ Զրէ 54
 Խլար Բ9 110 138
 Խնու 29 79 91 101
 Խոյբայ լեռներ 69
 Խոր Վիրապ 94
 Խորգուսան 107
 Խորենացի 40 65
 Խօլբաշի 125
 Ծաղկեայ լեռներ 28
 Ծծմակայ փոք 111
 Ծովասար 29 104
 Կաղզվան գիւղ 30
 Կայեն, 82
 Կապուսկոյի բազա-
 ւոր 110
 Կարին 101 109
 Կարնոյ Իշխան 109
 Կարսի „ 109
 Կեալուր տաղ 26
 Կեփին 29 114
 Կեօջայ 27

Կինն սար 98
 Կոստան 125
 Կովկաս լեռներ 42
 Կորգուս լեռներ 25
 Կորենայ 27
 Կուր 25
 Հայ Գուսան 73
 Հայի 65
 Հարամի գիւղ 82
 Հաւաստի 97
 Հալիւնի բուր 77
 Հերակէս 93
 Զենով Օհան 107
 Զիրաւ 28
 Դամեք 29 82 88
 Դամուրբերդ 82 88
 Զապաղջուր 111
 Զապիկա 139
 Զննդափորիկ 107
 Մահապարա 15
 Մայր զգաստութեանց
 100
 Մայր Հայաստան 101
 Մանեայի այր 94
 Մանազկեր 70
 Մասիս 2 37
 Մարտուր 29 104 129
 Մարուբայ վանք 125
 Մարուբայ սար 125
 Մելին Միսիբար 119

Մեղրագետ 90
 Մեսրոպայ գրիչը 147
 Մժնկեր 101
 Մհեր Առիւծաձեւ 107
 Մհեր, Գաւրի որդին
 107 141
 Մժքնայ Հայրապետ 44
 Մհերի դուռ 107 141
 Մոյ դաշտ 69
 „ Սար 98
 Մուշ 100
 Մարալիկ 107
 Յակոբայ Սբ. վանք 45
 Յովհաննու Սբ. վանք
 51
 Նազիկ 29 52 76
 Նարեկացի 2
 Ներսիսի զազաքի
 լիճ 70
 Ներսէս Մեծ 51
 Ներսուր 27 65
 Նոյեան տապան 37 76
 Նպաս 28
 Նախիւր գիւղ 69
 Նարան քաղ 89
 Ներկան խորասան 135
 Նրմալ խանութ 139
 Նուս 50
 Ողկան ամրոց 99
 Որասար 124
 Ուղտերու քաղ 68

Չարխադին 125
 Պապ բազաւոր 51
 Պառնաս 52
 Պուլանքիս 69
 Պոտ 77
 Պրոմէթէոս 42
 Ջնոր գիւղ 69
 Ռանվայ դաշտ 69
 Սամ 17
 Սանասար 107
 Սանոյ լեռներ 104
 Սաման Ծուր 107
 Սասուն 29 104
 Սեւեհերիմ 107
 Սեպուն 29 49
 Սեղանասար 29 98
 Սեւանց լեռին 79
 Սերոբ աղբիւր 73
 Սեւ կամ Սիմ սար 29
 104
 Սեւանանայ 27
 Սեւին 125
 Սիփան 28 52
 Սիս 38
 Սիրոյ քաղ 86
 Սբ. Կարապետի վանք
 98 101
 Սբ. Յովն. վանք 101
 Սողանլու տաղ 26
 Վահագն 98

Վանկլանեան 98
Վան 71
Վանքիկ 91
Վանայ ծով 65 67
Վարդոյ 79

Տաղսան 25
Տաղօնայ սար 98
Տարօն 29
Տարօնի կտրիւններ 100
Տեսպոն 37
Տիր 98
Տումլու տաղ 29 92
Տրդաս 94
Տրդասի սուրբ 95
Տօրոս 29 102
Յրանկէֆօ 107

Փալան բեօֆէն 38
Փրխու (Նագիկ) 27

Քաղիկ 82
Քաջեր Մասեաց 40
Քասաղ 28
Քարացած հարսներ-
ներ 72
Քարկէի լեռներ 92
Քեռի Թօրոս 114
Քեօսէ Թօրոս 107
Քեօսէ տաղ 92
Քղի 79
Քուրկէ կուռէ 97
Քուռկէ Չալի 122
Քօշեր 92
Օն գիւղ 70

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Աւանդութիւն

Հին Հայաստանի Աշխարհաշրջական Դիրքը
ու անոր լեռները

Հայաստանի լեռներուն Աւանդութիւնները . —

Մասիս 37
Արագած 47
Նայաս 51
Սիփան 52
Նեմրուք կամ Նեբրովք 65
Գրգուռ-Քլեման 76
Սեմանց լեռին Բինկեօլ կամ Բիւրակն 79
Ղումուրքերդ 88
Սուկաւէս եւ Տումլու Տաղ 92
Սեպուհ լեռ 94
Իննակնեան կամ Քարկէի լեռներ 97
Սիւս կամ Սեւ Սար կամ Սասնոյ լեռներ 104

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Էջ
9
43
47
49
51
56
60
“
81
94
105
106
109
114
115

Սեւակ
դապնեպսակ
անիծես
ջրարտ
կանդեղ
լեռան
ծեռունի
կը մտած
է ասեմ
քառմ
լեռան
մըն
լեռկ
իրենցմէ
խորդ
“

Ուրիշ
դափնեպսակ
անիծեց
ջրառա
կանքեղ
լեռան
ծեռունի
կը մտածէ
ասեմ է
քառմ
լեռան
մըն է
լեռկ
իրմէ
խորդ
“

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Աւանդութիւն	էջ 13
Հին Հայաստանի Աշխարհագրական Դիրքը ու անոր Լեռները	25
Հայաստանի Լեռներուն Աւանդութիւնները . —	
Մասիս	37
Արագած	47
Նայաս	51
Սիփան	52
Նեմրուք կամ Նեբրովք	65
Դրզուռ-Քլեհան	76
Աւրամնց լեռինք Բինկեօլ կամ Բիւրակն	79
Ղումուրքերդ	88
Սուկաւէս եւ Տումլու Տաղ	92
Սեպուհ լեռ	94
Իննակնեան կամ Քարկէի լեռներ	97
Սիւս կամ Սեւ Սար կամ Սասնոյ լեռներ	104

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0330140

22652